

UNDEF

The United Nations
Democracy Fund

Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառման խթանում

հետազոտություն զեկույցը

Թբիլիսի 2016

Սույն զեկույցը պատրաստվել է Միջազգային Բանտային Բարեփոխումներ (ՄԲԲ) կազմակերպության կողմից՝ Հարավային Կովկասի՝ երկրներում անցկացված հետազոտության արդյունքների հիման վրա՝ նպատակ ունենալով ներկայացնել ներկայումս քրեական արդարադատության ոլորտում իրականացվող քաղաքականությունը, գործող օրենսդրությունը, ինչպես նաև պատիժների նշանակման, ազատազրկման և այլընտրանքային պատժատեսակների կիրառման պրակտիկան:

Զեկույցը կազմել է պարոն Մարթին Սեդոնը տեղացի փորձագետ Աննա Մելիքյանի (Հայաստան) աջակցությամբ:

Զեկույցը պատրաստվել է ՄԲԲ կողմից իրականացվող՝ «Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառման խթանում» ծրագրի շրջանակներում՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության ժողովրդավարության հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ (ՄԱԿ-ի ժողովրդավարության հիմնադրամ):

Սույն փաստաթղթի բովանդակության համար պատասխանատու է բացառապես ՄԲԲ-ն, և այն ոչ մի պարագայում չի կարող համարվել ՄԱԿ-ի ժողովրդավարության հիմնադրամի դիրքորոշման արտահայտություն:

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՆՏԱՅԻՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ

Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում ազատությունից զրկելու

հետ չկապված պատիժների կիրառման խթանում

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բազմաթիվ երկրներ մեծ ջանքեր են գործադրում՝ իրենց քրեակատարողական համակարգը բարեփոխելու ուղղությամբ՝ միտված տուժողներին՝ արդարության վերահաստատման հնարավորությամբ, հասարակությանը՝ անվտանգությամբ, իսկ դատապարտյալներին՝ վերականգնման հնարավորությամբ ապահովելուն: Ոլորտի հիմնական մարտահրավերներն են արդյունավետ լուծումներ գտնելը ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցող իրավախախտներին անտեղի կալանավորելուց խուսափելու համար, այլընտրանքային պատժատեսակներ զարգացնելը, որոնք այդ իրավախախտների դեպքում արդյունավետ այլընտրանք կլինեն ազատազրկմանը, ինչպես նաև պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի ավելի արդյունավետ կիրառումն այն դեպքերում, երբ ազատազրկումն անխուսափելի է:

Սույն զեկույցը պատրաստվել է ավելի ընդգրկուն ծրագրի շրջանակներում: Այդ ծրագրի նպատակն է Հարավային Կովկասի երկրներում խթանել իրավախախտների կառավարումն ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցներով: Զեկույցում խնդիրներն արծարծվում են երեկ հարթությունում. միջազգային փորձ, իրադրությունը պետությունում և իրավիճակի բարելավմանն ուղղված առաջարկություններ: Համեմատական վերլուծության համար ընտրվել են Շոտլանդիան, Իռլանդիան և Ավստրիան և օգտագործվել են Եվրոպայի Խորհրդի (ԵԽ)¹ և Եվրոպական պրոբացիայի ծառայությունների դաշնության (CEP) հրապարակած տվյալները:

«Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների կիրառման խթանում» ծրագիրը իրականացվում է Միջազգային բանտային բարեփոխումներ (ՄԲԲ) կազմակերպության կողմից, Միացյալ ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) Ժողովրդավարության հիմնադրամի ֆինանսավորմամբ: Ժողովրդավարության հիմնադրամի աջակցությունը հնարավորություն է ընձեռել ՄԲԲ-ին լրացուցիչ ծառայություններ տրամադրել ուղղված Հարավային Կովկասում այլընտրանքային պատիժների կիրառման ընդլայնմանը, այդ թվում կազմակերպվել են քաղաքացիական հասարակության և կրթական հաստատությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ աշխատանքային հանդիպումներ, ոլորտի գլխավոր դերակատարների մասնակցությամբ կլոր սեղաններ, տարածաշրջանային գիտաժողով, պրոբացիայի ծառայողների համար վերապատրաստում և ուսումնական այցեր Վրաստան, նյութերի

1 St u European Probation Service Systems: a comparative overview by Anton M. van Kalmthout and Ioan Durnescu

տպագրություն, հաղորդումների հեռարձակում, պրոբացիայի՝ կին և անչափահաս շահառուների համար ուսումնական բնույթի միջոցառումներ, ինչպես նաև իրավաբանական ֆակուլտետների ուսանողների համար զեկույցների մրցույթի կազմակերպում:

ՄԲԲ-ն իր խորին երախտագիտությունն է հայտնում բազմաթիվ կազմակերպություններին և անհատներին՝ տրամադրված տեղեկատվության և խորհրդատվության համար: Անգնահատելի աջակցություն են տրամադրել Հարավային Կովկասում ՄԲԲ գործընկեր կազմակերպությունները: Թեև հնարավոր չէր ստանալ համապարփակ տեղեկատվություն տարածաշրջանի բոլոր պետությունների վերաբերյալ, մեր կարծիքով, զեկույցը ճշգրիտ արտացոլում է ձեռքբերումները և թույլ է տալիս ծրագրել հետագա զարգացումները:

Միջազգային բանտային բարեփոխումներ

Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային գրասենյակ

Թիֆլիս, նոյեմբեր, 2015

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁ	6
Այլընտրանքային պատժատեսակներ և միջոցներ	6
1.1 Կալանավորման այլընտրանքներ	6
1.2 Քրեական պատասխանատվության փոխարինում	7
1.3 Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություն	7
1.4 Պրոբացիա (փորձաշրջանի սահմանում)	8
1.5 Հանրային աշխատանքներ	9
1.6 Դատապարտյալների սոցիալականացմանն ուղղված դասընթացներ	10
1.7 Ազատության սահմանափակում	11
1.8 Պայմանական վաղաժամկետ ազատում	12
1.9 Լրացուցիչ նկատառումներ	12
Այլընտրանքային պատիժների կատարման կազմակերպչական առանձնահատկությունները	13
1.10 Պրոբացիայի ծառայության հաշվետվողականություն	14
1.11 Այլընտրանքային պատիժներ կատարելու կարողություն	14
1.12 Անհրաժեշտ որակավորում ունեցող աշխատակազմ	14
1.13 Այլընտրանքային պատիժների կատարման մարմինների կառավարում	15
1.14 Լոգիստիկա	15
1.15 Գործընկեր կազմակերպություններ	16
Գործունեության միջավայր	16
1.16 Պետական քաղաքականություն	16
1.17 Արդարադատության ոլորտի ղեկավարություն	17
1.18 Դոնորների աջակցություն	18
1.19 Թափանցիկություն	18
2. ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	20

2.1	Կալանավորման այլընտրանքներ	20
2.2	Քրեական պատասխանատվության փոխարինում	23
2.3	Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություն	26
2.4	Պրոբացիա (փորձաշրջանի սահմանում)	28
2.5	Հանրային աշխատանքներ	31
2.6	Դատապարտյալների սոցիալականացմանն ուղղված ծրագրեր.....	34
2.7	Ազատության սահմանափակում (բաց ուղղիչ հիմնարկում պատիժ կրելը)	36
2.8	Պայմանական վաղաժամկետ ազատում	37
2.9	Լրացուցիչ նկատառումներ	44
	ՀՀ-ում այլընտրանքային պատիժների կատարման կազմակերպչական առանձնահատկությունները	45
2.10	Իրավիճակը Հայաստանում.....	45
2.11	Այլընտրանքային պատիժներ կատարելու կարողություն	45
2.12	Անհրաժեշտ որակավորում ունեցող աշխատակազմ	46
2.13	Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի կառավարում	46
2.14	Լոգիստիկա	46
2.15	Գործընկեր կազմակերպություններ	47
	Գործունեության միջավայրը Հայաստանում	49
2.16	Հայաստանի կառավարության քաղաքականությունը	49
2.17	Արդարադատության ոլորտի ղեկավարություն	50
2.18	Դոնորների աջակցություն	51
2.19	Թափանցիկություն	52
3.	ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	53
3.1	Կալանավորման այլընտրանքների զարգացում	53
3.2	Քրեական պատասխանատվության փոխարինման ինստիտուտի զարգացում	55
3.3	Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացության կազմում.....	56

3.4 Պրոբացիայի ներդրում	57
3.5 Հանրային աշխատանքներ պատժատեսակի կիրառման խթանում	59
3.6 Դատապարտյալների սոցիալականացմանն ուղղված դասընթացների զարգացում	60
3.7 Ազատության սահմանափակման մեխանիզմների զարգացմանն ուղղված առաջարկություններ	61
3.8 Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի զարգացմանն ուղղված առաջարկություններ	62
3.9 Վերականգնողական արդարադատություն, անչափահաս և կին իրավախախտներ	63
Այլընտրանքային պատիժների կատարման համար անհրաժեշտ կազմակերպչական հիմքեր	64
3.10 Ծառայության հաշվետվողականություն	64
3.11 ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ պատիժների կատարման համար բավարար կարողություն	65
3.12 Անհրաժեշտ որակավորում ունեցող աշխատակազմ	65
3.13 ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ	66
3.14 Լոգիստիկա	67
3.15 Գործընկեր կազմակերպություններ	68
Գործունեության միջավայր	68
3.16 Կառավարության քաղաքականություն	68
3.17 Ոլորտի ղեկավարման վերաբերյալ Առաջարկություններ	69
3.18 Դոնորներ	70
3.19 Թափանցիկություն	70
4. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ	72
Հայաստան	72

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁ

ԱՅԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏՃԱՏԵՍԱԿՆԵՐ և ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Այս բաժնում ներկայացված են ազատագրկման հետ չկապված այլընտրանքային խափանման միջոցները, որոնք կարող են կիրառվել արդարադատության իրականացման ամբողջ ընթացքում՝ ձերբակալումից մինչև պատիժը կրելու ժամկետի ավարտը:

1.1 ԿԱԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԱՅԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ

Քրեական գործով մինչդատական փուլում քննություն իրականացնելու ժամանակ դատարանը հաճախ պետք է որոշում կայացնի մեղադրյալին կալանավորելու կամ կալանավորումը չկիրառելու վերաբերյալ: Կալանավորումը չկիրառելու դեպքում հիմնական մտավախությունն այն է, որ մեղադրյալը կարող է նոր հանցագործություն կատարել, խուսափել դատական նիստերին մասնակցելուց կամ խոչընդոտել գործի քննությանը:

Քանի որ իրենց կյանքի նման ճգնաժամային պահերին անձանց անհարկի անազատության մեջ պահելը և ընտանիքներից ու դրական ազդեցություն ունեցող այլ գործոններից մեկուսացնելը կարող են երկարաժամկետ բացասական հետևանքներ ունենալ, ընդունված է կալանավորումը կիրառել գլխավորապես ռիսկայնության բարձր աստիճան ունեցող մեղադրյալների նկատմամբ: Երկարատև մեկուսացումը և շփումը միայն համանման հանցավոր վարքագիծ ունեցող անձանց հետ բարձրացնում են ազատագրկման ձևով պատժի դատապարտվելու և կրկնահանցագործության հավանականությունը:

Մինչդատական վարույթում կամ դատարանում գործի քննության ընթացքում մեղադրյալի անվտանգ ազատ արձակումը կարող է ապահովվել ազատագրկման հետ չկապված մի շարք միջոցների կիրառմամբ: Ստորև ներկայացվում են այդ միջոցները դասակարգված ըստ անվտանգության աստիճանի.

- **Հանձնառություն:** Հանձնառությունը ռիսկայնության ցածր աստիճան ունեցող մեղադրյալների նկատմամբ կիրառվող հիմնական միջոցն է և իրենից ներկայացնում է մեղադրյալի դատարանի պահանջներին հետևելու պարզ հանդիսավոր խոստում: Խափանման այս միջոցը կիրառելիս դատարանը կարող է սահմանել նաև լրացուցիչ պայմաններ, ինչպիսիք աշխատանքի պահպանումը կամ ոգելից խմիչքից հրաժարումն են:
- **Գրավ:** Գրավը խափանման ավելի խիստ միջոց է. մեղադրյալը սահմանված պայմանները չպահպանելու դեպքում պարտավորվում է գումար վճարել դատարանին:
- **Երաշխավորություն:** Մեղադրյալին ճանաչող որևէ անձ երաշխավորում է մեղադրյալի կողմից դատարանի սահմանած պայմանների պահպանումը:

Երաշխավորը պետք է պատրաստ լինի գումար վճարել այն դեպքում, եթե մեղադրյալը խախտում է սահմանված պայմանները:

- **Տնային կալանք:** Առավել լուրջ գործերի քննության դեպքում մեղադրյալին կարող է հրահանգվել օրվա որոշակի ժամերին գտնվել հատուկ որոշված վայրում (հնարավոր է էլեկտրոնային հսկողությամբ):
- **Գրավի դիմաց ազատվածների համար հատուկ կացարան:** Մեղադրյալին կարող է հրահանգվել ապրել պրոբացիայի ծառայության կողմից վերահսկվող հատուկ կացարանում:

Որոշ պետություններում պրոբացիայի ծառայողները խորհրդատվություն են տրամադրում դատարաններին խափանման միջոցի ընտրության հարցում:

1.2 ՔՐԵԱԿԱՆ ՂԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԽՈՒՄ

Եվրոպական երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների դեպքում ավելի լավ արդյունքներ են արձանագրվում ոչ թե այն դեպքում, երբ անձը մեղավոր է ճանաչվում և դատապարտվում, այլ երբ նրա հետ տարվում է ոչ ֆորմալ ձևաչափով աշխատանք: Նման քրեական պատասխանատվության «փոխարինման» մեխանիզմներ կիրառելիս քրեական հետապնդումը կարող է կասեցվել դատախազի կողմից, եթե մեղադրյալն ընդունում է իր մեղքը, զոջում է կատարած արարքի համար և համաձայն է մասնակցել վերականգնողական ծրագրի: Ծրագրի իրականացումը, որպես կանոն, վերահսկում է սոցիալական աշխատողը, և այն հաճախ ներառում է նաև մեղադրյալի և տուժողի հաշտեցում (մեղիացիա): Ծրագրի հաջող ավարտի դեպքում քրեական հետապնդումը դադարեցվում է, և անձը դատվածություն չի ունենում:

1.3 ԴՍԱՎՃՈՒ ԿԱՅԱՑՄԱՆԸ ՆԱԽՈՐՀՈՂ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Եզրակացության նպատակն է օգնել դատարանին դատավճիռը կայացնելիս ճիշտ պատժատեսակ կիրառել: Եզրակացությունը ներառում է տեղեկատվություն հանցագործության պատճառների, ինչպես նաև նախատեսվող պատժատեսակների հնարավոր հետևանքների վերաբերյալ: Եզրակացությունը, որպես կանոն, կազմում է համապատասխան վերապատրաստում անցած պրոբացիայի ծառայողն՝ ամբաստանյալի հետ զրույցների, ընտանիքի անդամների հետ հանդիպումների և փաստաթղթերի ուսումնասիրության հիման վրա: Անհրաժեշտ տեղեկատվության հավաքագրումը, ռիսկերի և կարիքների գնահատումը, առաջարկությունների և եզրակացության կազմումը կարող է մինչև 6 ժամ տևել: Մեծ Բրիտանիայում այդ աշխատանքը կազմում է պրոբացիայի ծառայողների ծանրաբեռնվածության մոտ 20%-ը:

Այս եզրակացությունը չպետք է շփոթել մինչդատական (խափանման միջոցների ընտրության փուլում պատրաստվող) եզրակացության հետ: Վերջինս պատրաստվում է մինչև գործով դատաքննության ավարտը

և դատավճռի կայացումը: Մարդու իրավունքների պաշտպանության համատեքստում խափանման միջոցների ընտրության համար պատրաստվող եզրակացությունները չեն կարող ներառել որևէ նշում անձի մեղավորության և, հետևաբար, որևէ մեկնաբանություն հնարավոր պատժատեսակի վերաբերյալ: Դրանք բացառապես կարող են արձարժել շահառուի բարեկեցությանն առնչվող խնդիրները և գնահատել կալանավորման անհրաժեշտությունը:

Որպես կանոն, դատավճռի կայացմանը նախորդող ամբողջական եզրակացություններ կազմվում են այն դեպքում, երբ հավանական է ազատազրկման ձևով պատժի նշանակումը կամ երբ անձնական կամ սոցիալական գործոնները մտահոգություն են առաջացնում: Անձին հանցագործություն կատարելու մեջ մեղավոր ճանաչելուց հետո ժամանակ է պահանջվում եզրակացությունը կազմելու համար: Դա կարող է տևել մի քանի ժամից մինչև մի քանի շաբաթ՝ պայմանավորված գործի բարդությամբ և մեղադրանքի ծանրությամբ:

Դատավորը, դատախազը կամ պաշտպանը կարող են պահանջել եզրակացության հեղինակի ներկայությունը՝ դատարանում՝ հիմնավորելու եզրակացության մեջ արձարժված տեղեկությունները և եզրահանգումները: Պրոբացիայի եվրոպական կանոնների հիման վրա ձևավորված պրակտիկայի համաձայն՝ խրախուսվում է եզրակացության մեջ հստակ առաջարկությունների ներառումը: Դատավորները բարձր են գնահատում նման մասնագիտական և անկախ եզրակացությունները: Թեև դրանցում ներառված առաջարկությունները հաշվի առնելը պարտադիր պայման չէ, եվրոպական երկրներում դատավորները կեսից ավելի դեպքերում առաջնորդվում են դրանցով:

1.4 ՊՐՈԲԱՑԻԱ (ՓՈՐՁԱԵՐՁԱՆՔ ՄԱՆՄԱՆՈՒՄ)

Եվրոպական երկրներում պրոբացիան ազատազրկման ձևով պատժի հիմնական այլընտրանքն է: Ըստ այդմ, դատապարտյալը ոչ թե պատիժը կրում է քրեակատարողական հիմնարկում (ՔԿՀ), այլ պարտավորվում է բնակվել որոշակի սահմանված հասցեով (որպես կանոն, իր բնակության վայրում) և որոշակի սահմանված ժամանակահատվածի՝ փորձաշրջանի ընթացքում (սովորաբար՝ մինչև երեք տարի) պարբերաբար այցելել պրոբացիայի ծառայություն՝ քննարկելու վերջին իրադարձությունները և հետագա քայլերը:

Պատշաճ կերպով վերահսկվող պրոբացիան (փորձաշրջանը) ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցող դատապարտյալների հետ աշխատելու հուսալի տարբերակ է: Պրոբացիայի ծառայողի հետ խորհրդակցությունները նպատակ ունեն աջակցել դատապարտյալին հասկանալու իր արարքի լրջությունը և լուծելու այն իրական խնդիրները, որոնք կարող են հանգեցնել կրկնահանցագործության:

Այս գործընթացն իրենից քառափուլ ծրագիր է ներկայացնում, որի հաջորդական քայլերն են.

- **Նախնական գնահատում:** Նախնական գնահատումը փորձաշրջան անցնող դատապարտյալների նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու հենքն է: Գործընթացին գիտական հիմնավորվածություն են հաղորդում ռիսկերի և կարիքների գնահատման գործիքները, որոնք թեն լայնորեն հասանելի են միջազգային հարթակում, պետք է հարմարեցվեն տեղական առանձնահատկություններին:
- **Վերահսկողության պլան:** Այն սահմանում է, թե վերահսկողության ընթացքում ինչպես են լուծվելու նախնական գնահատման փուլում արձանագրված խնդիրները:
- **Միջամտության եղանակներ:** Դատապարտյալի հետ տարվող աշխատանքի շրջանակներում կարող են կիրառվել մի շարք գործողություններ, այդ թվում խորհրդատվության տրամադրում, սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացների կազմակերպում, ուղղորդում այլ մարմիններ և մեյթորի տրամադրում: Այդ գործողություններն ավելի վաղ արդեն նկարագրվել են այս բաժնում: Անհրաժեշտ է հաշվի առնել տարիների ընթացքում ստացված փորձը՝ ճիշտ ընտրելու յուրաքանչյուր խնդրի լուծման առավել արդյունավետ եղանակը:
- **Վերանայում:** Պարբերաբար, որպես կանոն, երեք ամիսը մեկ անգամ, անհրաժեշտ է անցկացնել դատապարտյալի հետ վերահսկողության պլանի քննարկում, որի նպատակն է գնահատել միջամտության ընտրված տարբերակները դրական ազդեցություն ունեն, թե ոչ: Անհրաժեշտության դեպքում պլանը պետք է համապատասխան փոփոխության ենթարկվի: Սահմանված պայմանները չպահպանելու դեպքում պետք է անմիջապես կանխարգելիչ քայլեր ձեռնարկվեն, իսկ շարունակական լինելու հավանականության դեպքում՝ անմիջապես զեկուցվի դատարանին:

Որոշ երկրներում պրոբացիան համատեղվում է պատժի այլ ձևերի հետ, ինչպիսիք տնային կալանքը, պարտադիր չվարձատրվող աշխատանքների կատարումը կամ վերականգնողական ծրագրին մասնակցությունն են: Պատժի տևողությունը սահմանվում է դատարանի կողմից: Այն դեպքում, եթե դատապարտյալը խախտում է սահմանված պարտականություններից որևէ մեկը, դատարանը քննում է գործը և կարող է կիրառել ավելի խիստ պատժատեսակ:

1.5 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱԾՈՍՏԱՆՔՆԵՐ

Հանրային աշխատանքներն եվրոպական երկրներում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներից, թերևս, ամենատարածվածն է: Ըստ այդմ, նախատեսվում է, որ դատապարտյալներն ազատ ժամանակ պետք է չվարձատրվող աշխատանք կատարեն: Հանրային աշխատանքները պետք է օգտակար լինեն այն համայնքներին, որտեղ դատապարտյալները բնակվում են, և չեն կարող փոխարինել պետական կառույցներում կամ մասնավոր ընկերություններում դատապարտյալի վարձատրվող աշխատանքը: Որպես

կանոն, այս պատժի առավելագույն տևողությունը կազմում է մոտավորապես 300-400 ժամ: Սահմանվում է աշխատանքային շաբաթվա ընթացքում աշխատանքային ժամերի առավելագույն և նվազագույն շեմը:

Եվրոպական երկրներում հանրային աշխատանքները համարվում են այլընտրանքային պատիժներից խստագույնը: Այդ իսկ պատճառով հանրային աշխատանքները նշանակվում են այն դեպքում, երբ դրա այլընտրանքը պետք է լինի կարճ ժամկետով ազատազրկումը: Քանի որ Եվրոպայում այդ խմբի դատապարտյալները մեծամասամբ պատրաստակամ չեն կատարել դատարանի կողմից սահմանված պայմանները, նրանց հիմնականում ներգրավում են այն ծրագրերում, որոնք անմիջականորեն վերահսկվում են պրոբացիայի ծառայողների կողմից:

- **Կենտրոնական արհեստանոց:** Արհեստանոցը հազեցած է տարրական սարքավորումներով, որոնց միջոցով իրականացվում է դատապարտյալների անհատական հմտությունների նախնական գնահատում՝ որոշելու, թե դատապարտյալն ինչ աշխատանքներում պետք է ներգրավվի: Արհեստանոցը պետք է բավականաչափ ընդարձակ լինի, որպեսզի ռիսկայնության բարձր աստիճան ունեցող դատապարտյալները, ովքեր չեն կարող ներգրավվել արհեստանոցի տարածքից դուրս աշխատանքներում, վերահսկողության ներքո աշխատելու հնարավորություն ունենան: Վերահսկվող արհեստանոցում աշխատանքները կարող են ներառել մանկական հիվանդանոցների համար խաղալիքների վերանորոգման, պարտեզա-պուրակային (այգու) կահույքի պատրաստման կամ սիրողական ներկայացումների համար թատերական բեմանկարների պատրաստման աշխատանքներ:
- **Խմբային աշխատանքներ:** Համայնքային կառույցները և ՀԿ-ները հաճախակի աջակցության կարիք են ունենում այնպիսի աշխատանքներում, ինչպիսիք վերանորոգման աշխատանքները, տարեցների սոցիալական ակումբներում սննդի պատրաստումը և մատուցումը կամ հասարակական վայրերի տարածքն աղբից մաքրումն են: Որպես կանոն, պրոբացիայի ծառայությունը նշանակում է վերահսկող ծառայող՝ երաշխավորելու դատապարտյալների պատշաճ վարքագիծը և աշխատանքների կատարումը: Հասարակական կառույցները և քաղաքացիները կարող են աշխատանքի առաջարկություններ ուղարկել Արդարադատության նախարարության (ԱՆ) էլեկտրոնային հասցեին:
- **Անհատական աշխատանքներ:** Ռիսկայնության ցածր աստիճան ունեցող դատապարտյալները կարող են անհատական աշխատանքներ կատարել ՀԿ-ներում կամ համայնքային կառույցներում: Որոշ դեպքերում դատապարտյալը կարող է տիրապետել այնպիսի հմտության կամ գիտելիքի, որն օգտակար է տվյալ կազմակերպությանն, իսկ եթե ոչ, դատապարտյալները պարզապես աջակցում են կազմակերպությանն՝ ըստ անհրաժեշտության: Նման աշխատանքները, որպես կանոն, դատապարտյալի համար իրեն օգտակար զգալու հնարավորություն են

ստեղծում:

- **Հատուկ կարիքներ ունեցող դատապարտյալներ:** Կին դատապարտյալների նկատմամբ հանրային աշխատանքների նշանակումը չպետք է խոչընդոտի նրանց ընտանեկան կամ ծնողական պարտականությունների կատարումը: Հաշմանդամություն ունեցող դատապարտյալների նկատմամբ նշանակվում են հատուկ տեսակի հանրային աշխատանքներ:

Թեև հանրային աշխատանքները գլխավորապես դիտարկվում են որպես պատիժ, աշխատանքի ընտրությանը ստեղծագործ մոտեցումը կարող է դատապարտյալներին իրենց դիրքորոշումը փոխելու և նոր հմտություններ ձեռք բերելու հնարավորություն ընձեռնել:

1.6 ԴՍՏԱՊԱՐՏՑԱԼՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՌԻԴԿԱՍ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐ

Միջազգային ասպարեզում մշակվել են հոգեբանասոցիալական աջակցության մի շարք ծրագրեր՝ ուղղված կրկնահանգագործության կանխմանը: Դրանք միտված են դատապարտյալներին օգնելու վերլուծել իրենց խնդիրները, մշակել լուծման իրատեսական ռազմավարություններ, ձեռք բերել և զարգացնել իրենց նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ նոր հմտություններ, ինչպես նաև գիտակցել այլ անձանց վրա իրենց վարքագծի ազդեցության բարոյական կողմը:

40 տարի առաջ կանադացի հետազոտողները վերականգնողական միջոցներում սկսեցին ներառել խստության անհրաժեշտ աստիճանը: Նրանք չափում էին նոր նախաձեռնությունների ազդեցությունը կրկնահանգագործության ցուցանիշների վրա և բացահայտում առավել արդյունավետ միջոցները: Եվրոպայում և Հյուսիսային Ամերիկայում օգտագործվող վերականգնողական արդի ծրագրերը ներառում են այդ հետազոտությամբ բացահայտած հետևյալ բաղադրիչները. խնդիրների լուծմանն ուղղված գործողություններ, սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացներ, ինքնատիրապետման և ինքնակառավարման հմտությունների զարգացման դասընթացներ, կոգնիտիվ վերակառուցում և հանցավոր վարքագծի դրդապատճառներ:

- **Սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացները** սովորեցնում են__հաղթահարել առօրյա, անձնական և սոցիալական խնդիրները, որոնք դատապարտյալների համար շատ հաճախ անհաղթահարելի էին: Դասընթացները ներառում են այնպիսի հմտությունների ուսուցանում, ինչպիսիք աշխատանքի դիմելու կարգը, գումարի հմուտ տնօրինումը, ոգելիչ խմիչքի չափաքանակի նվազեցումը կամ ընտանեկան ճգնաժամի հաղթահարումն են: Դասընթացների հատուկ փուլ նվիրված է աշխատանքային վայրում անհրաժեշտ հմտությունների զարգացմանը և միտված է դատապարտյալներին օգնելու պատասխանատվություն ստանձնել աշխատավայրում և ավելի արդյունավետ կատարել աշխատանքային պարտականությունները:

- **Հանցավոր վարքագծի ուղղման ծրագրերը** ներառում են երկու ժամ տևողությամբ մինչև 30 խմբային պարապմունք: Դասընթացներն այնպես են կառուցված, որպեսզի ընդգծեն անձի կողմից կատարվող յուրաքանչյուր ընտրության բարոյական կողմը, ինչպես նաև ուսուցանեն վարքը փոխելու համար անհրաժեշտ հմտություններ: Այս դասընթացները, որպես կանոն, մշակված են մինչև 10 դատապարտյալից և երկու պրոֆագիայի ծառայողից կազմված խմբերի համար: Դրանք լայն ճանաչում ունեն դատարանների և պրոֆագիայի ծառայողների շրջանում: Հետազոտությունները վկայում են, որ ծրագրի հաջող ավարտը կարող է մինչև 20%-ով նվազեցնել կրկնահանցագործության ռիսկը: Դասընթացները նախատեսված են տարատեսակ հանցավոր վարքագծի դրսևորումներ ունեցող դատապարտյալների համար, սակայն առավել հաճախ հասցեագրված են լինում ագրեսիվ վարք կամ մոլի կախվածություններ ունեցող, սեռական բնույթի հանցագործություն կատարած և ընդհանուր առմամբ բռնկվող վարքագիծ դրսևորող դատապարտյալներին: Որոշ դասընթացներ հնարավորություն են ընձեռում դատապարտյալներին ինքնուրույն աշխատելիքներ խնդիրների վրա: Ցավոք, առավել արդյունավետ ծրագրերը մեծամասամբ հեղինակային իրավունքի առարկա են հանդիսանում, ինչը նշանակում է, որ այդ ծրագրերն օգտագործելու թույլտվության համար բավականին մեծ գումար է պետք վճարել, իսկ անվճար հասանելի ծրագրերը մշակված չեն անհրաժեշտ մանրակրկիտությամբ:

1.7 Ազատության սաշտաւստւոյութ

Երբեմն, դատապարտյալներին ուղղելու, նոր հմտություններ ուսուցանելու, ինչպես նաև հնարավոր կրկնահանցագործությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է լինում սահմանափակել նրանց ազատությունը: Եվրոպական երկրների պրոֆագիայի ծառայությունները և ՀԿ-ներն այդ նպատակով գործարկում են տարատեսակ վերահսկվող կացարաններ:

Ազատության սահմանափակման խստագույն տարբերակը «պրոֆագիայի կացարանն» է: Կացարանն ունի բավականին խիստ կանոններ և այնտեղ մշտապես գտնվող աշխատակազմ: Կացարանները սովորաբար նախատեսված են մինչև 20 դատապարտյալի բնակության համար և ունեն մինչև 10 աշխատող: Կացարանի բնակիչներն օրվա ընթացքում աշխատանքի են գնում կամ մասնակցում են իրենց համար պարտադիր դասընթացներին, սակայն պարտավոր են ճաշել և իրենց ազատ ժամանակն անցկացնել կացարանում: Կացարանի յուրաքանչյուր բնակչի համար մշակվում է վերականգնողական անհատական հստակ ծրագիր: Կացարանի աշխատակիցների կողմից կազմակերպվում են անհատական խորհրդատվություններ և խմբակային դասընթացներ: Կացարանում մոտ մեկ տարի անցկացնելուց հետո բնակիչները տեղափոխվում են չվերահսկվող բնակության վայր: Քանի որ պրոֆագիայի կացարանների սպասարկումը շատ թանկ է, այնտեղ հիմնականում տեղավորում են միայն անձնային խնդիրներ ունեցող այնպիսի դատապարտյալների, ում մոտ բարձր է կրկնակի ծանր հանցագործություն կատարելու ռիսկը: Երկար տարիների մեկուսացումից հետո վաղաժամկետ

ազատված դատապարտյալները հիմնականում ավելի անվտանգ են լինում հասարակության համար, եթե իրենց վերասոցիալականացումը սկսվում է նման կացարաններում:

Այս ոլորտում արժեքավոր է մասնավորապես ՀԿ-ների դերը: Նրանք սպասարկում են մեծ թվով փոքր կացարաններ՝ նախատեսված ռիսկայնության ցածր աստիճան ունեցող դատապարտյալների համար: Այդ կացարանների կանոններն ավելի մեղմ են, իսկ վերահսկողությունն՝ ավելի թույլ, սակայն այնտեղ նույնպես մեծ ուշադրություն է դարձվում վերականգնողական աշխատանքներին և անձնական պատասխանատվության զգացումի դաստիարակմանը:

1.8 ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՈՒՄ

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը համատեղում է բանտից վաղաժամկետ ազատումը և ազատության մեջ խիստ վերահսկողության իրականացումը: Վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո: Դատապարտյալը պարտավորվում է պահպանել օրինապահ վարքագիծ և հանցագործության դրդապատճառների վերացմանն ուղղված պայմանները: Պրոֆագիայի ծառայողը շաբաթական մինչև երեք անգամ պարբերականությամբ հանդիպում է դատապարտյալին: Ազատման պայմաններն ուժի մեջ են մտնում մինչև պատժի կրման ավարտը: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման դեպքում վերահսկողության տևողությունը պայմանավորված է հանցագործության ծանրությամբ, սակայն, որպես կանոն, սահմանվում է մեկից երեք տարի ժամկետով:

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտը լայն կիրառում ունի: Այն հնարավորություն է ընձեռում կարգավորել ազատագրվման վայրից նոր դուրս եկած անձանց վարքագիծը, որոնց մոտ բարձր է կրկնահանցագործության ռիսկը: Խիստ վերահսկողությունը պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի ամենակարևոր բաղադրիչներից է: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նախկին ազատագրկվածներն առաջնահերթ աջակցության կարիք ունեն հետևյալ չորս հիմնական խնդիրների հաղթահարման համատեքստում. կացարան, եկամտի աղբյուր, բարդ փոխհարաբերություններ ընտանիքի անդամների հետ և նախկին հանցակիցների ազդեցություն:

Մեծ Բրիտանիայում հրապարակված վերջին վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ կրկնահանցագործության ռիսկը կիսով չափ կրճատվում է, եթե դատապարտյալն ազատվելուց հետո գտնվում է վերահսկողության ներքո: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտի կարևորագույն առավելություններից է նաև այն, որ վաղաժամկետ ազատվելու հեռանկարը դրական է անդրադառնում դատապարտյալների վարքագծի վրա և խթանում է ՔԿՀ-ում սոցիալական վերականգնման հնարավորությունների օգտագործումը:

Եվրոպական շատ երկրներում վաղաժամկետ ազատումից հետո դատապարտյալների նկատմամբ վերահսկողությունը և այլընտրանքային պատիժների կատարման վերահսկողությունն իրականացնում է նույն պրոբացիայի մարմինը: Դրա պատճառն այն է, որ պատժատեսակի փոփոխության հետևանքով դատապարտյալը կարող է մի խմբից տեղափոխվել մեկ այլ խումբ:

Հուսալի պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը պահանջում է ռիսկերի ճշգրիտ գնահատում, որի արդյունքների հիման վրա պետք է նախապես մշակվի համապատասխան վերահսկողության պլան: Դա հատկապես կարևոր է այն դեպքում, եթե պայմանական վաղաժամկետ ազատվում են ռիսկայնության բարձր աստիճան ունեցող դատապարտյալները, քանի որ նրանք մեծագույն վտանգ կարող են ներկայացնել այն համայնքների համար, որտեղ վերադառնում են:

1.9 ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆԿՍԱՌՈՒՄՆԵՐ

Վերականգնողական արդարադատություն

Վերականգնողական արդարադատությունը ներառում է մեղադրյալի և տուժողի միջև բանակցությունները՝ միտված պարզելու, թե մեղադրյալն ինչպես կարող է հարթել պատճառած վնասը: Բանակցությունները հնարավոր են արդարադատության իրականացման ցանկացած փուլում՝ պայմանով, որ մեղադրյալը կամ ամբաստանյալն ընդունում է իր մեղքը: Արհեստավարժ հաշտարարն ուսումնասիրում է հանցագործության նախապատմությունը և դիմում է տուժողին՝ առաջարկելով մասնակցել մեղադրյալի հետ կազմակերպվող՝ պատշաճ կերպով վերահսկվող քննարկմանը: Քննարկումը կարող է անցկացվել պրոբացիայի ծառայության գրասենյակում կամ կալանավորված անձանց պահելու վայրում Լավագույն արդյունքը կլինի այն, որ մեղադրյալը պատրաստակամություն հայտնի ներողություն խնդրել տուժողից և վերջինիս ընտրությամբ բարեգործություն անի:

Վերականգնողական արդարադատությունը միտված չէ փոխարինելու քրեական դատավարությունը, թեև ոչ մեծ ծանրության շատ հանցագործությունների դեպքում այն կարող է այլընտրանք լինել: Երբ վերականգնողական արդարադատությունը կիրառվում է այլ պատժատեսակների հետ միասին և դրա մաս է կազմում, այն կարող է տալ այնպիսի արդյունք, որն ավանդական քրեական արդարադատության համակարգն անկարող է: Այն ստիպում է իրավախախտին պատասխանատվություն ստանձնելու զրկումը և անմիջականորեն գիտակցել իր վարքի՝ տուժողի վրա ունեցած իրական հետևանքները և հարթել պատճառած վնասը: Միաժամանակ վերականգնողական արդարադատությունը թույլ է տալիս տուժողին արտահայտվել առ այն, թե ինչպիսի հետևանքներ է ունեցել հանցագործությունն իր կյանքի վրա, ստանալ իր հարցերի պատասխանները, լսել ներողության խոսքեր և առաջ շարժվել:

Անչափահաս իրավախախտներ

Անչափահաս և չափահաս իրավախախտների վերականգնողական ծրագրերի հիմքում տարբերակված մոտեցում պետք է դրվի: Անչափահասների մեծ մասը հանցավոր խմբերում ներգրավվելու ճնշմանը դիմակայելու համար առաջնահերթ պետք է բարձրացնի իր ինքնագնահատականը: Այդ նպատակին կարող են ծառայել անչափահաս իրավախախտների ներգրավումը համայնքի կենսապայմանների բարելավմանը (օրինակ՝ աջակցություն տարեցների սոցիալական ակումբների աշխատանքին), ինչպես նաև օրենքի հետ խնդիր ունեցող անչափահասների ծնողների ներգրավումն աջակցության խմբերում, որոնք կօգնեն ծնողներին իրենց երեխաներին ուղղորդելու և հսկելու հարցում:

Կին իրավախախտներ

Քանի որ տղամարդ իրավախախտները մեծամասնություն են կազմում, քիչ ուշադրություն է դարձվում կին իրավախախտների հատուկ կարիքները հաշվի առնող այլընտրանքային պատժատեսակների և բանտային ռեժիմների մշակմանը: Հանցագործություն կատարած կանանց մեծամասնությունն ընտանիքի անդամների կողմից ճնշված է եղել կամ հասարակության կողմից ենթարկվել է խտրականության: Շատ երկրներում հանցագործություն կատարած կանանցից ընտանիքները հաճախակի հրաժարվում են, անգամ այն դեպքում, եթե հանցագործությունը կատարվել է ընտանիքի կարիքները հոգալու համար, որն ընտանիքի եկամուտն ապահովող այլ անդամների կողմից մոռացության էր մատնվել: Նման մարզինալ կարգավիճակում գտնվող ավելի ու ավելի մեծ թվով կանայք են մարմնավաճառությամբ զբաղվում եկամուտ ունենալու համար կամ թմրանյութ օգտագործում դեպրեսիայից խուսափելու համար: Այդպիսով, վերականգնողական ծրագրերը մշակելիս պետք է հավուր պատշաճի հաշվի առնել նաև այս հուզական գործոնները: Միաժամանակ այլընտրանքային պատիժներ (օրինակ՝ մասնակցությունը վերականգնողական ծրագրերին կամ հանրային աշխատանքները) նշանակելիս պետք է հաշվի առնել դատապարտյալի երեխային խնամելու պարտականությունը:

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻԺՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.10 ՊՐՈԲԱՑԻԱՅԻ ՍԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՖ բոլոր անդամ երկրներում ընդհանուր մոտեցումն այնպիսին է, որ իրենց Պրոբացիայի ծառայությունը պետք է գործի ԱՆ կազմում, թեև տարբեր է դրանց որպես նախարարության ստորաբաժանման հաշվետվողականության մոդելը: Որոշ երկրներում Պրոբացիայի ծառայությունն առանձին ստորաբաժանում կամ մարմին է, այլ երկրներում՝ քրեակատարողական ծառայության ստորաբաժանում: Երրորդ տիպի մոդել ունեցող երկրներում գործում է դատապարտյալների կառավարման ընդհանուր մարմին, որը ներառում է քրեակատարողական և պրոբացիայի ծառայությունները: Կան յուրաքանչյուր մոդելի արդյունավետ աշխատանքի բազում օրինակներ:

Մոտեցումներից որն էլ ընտրվի, կարևոր նախապայման է, որ դատապարտյալների հետ աշխատող բոլոր մարմինների միջև պատշաճ հաղորդակցություն հաստատվի, քանի որ նրանք այս կամ այն չափով պետք է համագործակցեն նույն դատապարտյալների հետ որոշ աշխատանքներ իրականացնելիս: Պատշաճ հաղորդակցություն պետք է հաստատվի նաև արդարադատության համակարգի այլ մարմինների հետ, այդ թվում՝ ոստիկանության, դատախազության և դատարանների:

1.11 ԱՅԼԸՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻԺՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ԿԱՌԱՐԱՆՆԵՐԻՆ

Այլընտրանքային պատիժներ կատարող ծառայությունները պետք է կարողություն ունենան իրականացնելու բարձր չափանիշներին համապատասխան մի շարք գործառնություններ, այդ թվում՝ նոր դատապարտյալների գնահատում, դատարաններին գրավոր խորհրդատվության տրամադրում, կանխարգելիչ վերահսկողության պլանավորում և իրականացում, վերականգնողական ծառայությունների մատուցում, պարտադիր աշխատանքների կազմակերպում և վերահսկում, էլեկտրոնային հսկողության իրականացում, կացարանների վերահսկում, աջակցության ցերեկային կենտրոնների գործարկում, դատապարտյալների հետ հանդիպումների վերաբերյալ արձանագրությունների կազմում, ինչպես նաև համապատասխան գործողությունների ձեռնարկում այն դեպքում, եթե վերահսկողության տակ գտնվող անձը չի կատարում իր պարտականությունները:

Այլընտրանքային պատիժները կատարելու համար երբեմն այնպիսի ենթակառուցվածքների անհրաժեշտություն է առաջանում, ինչպիսիք առանձնագրույց անցկացնելու սենյակները, խմբակային դասընթացներ կազմակերպելու դասասենյակները և հանրային աշխատանքների համար նախատեսված արհեստանոցներն են:

1.12 ԱՆՀՐԱԺԵՏ ՈՐԿԱՎՈՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՇԽԱՏԱԿԱՑՈՒ

Պրոբացիայի ծառայության աշխատակազմի հիմնական կորիզը պրոբացիայի ծառայողներն են: Նրանցից ոմանք ընտրվում են իրենց կրթության, օրինակ՝ հոգեբանի որակավորում ունենալու շնորհիվ, մյուսները կարողանում են հասկանալ, թե ինչու են որոշ մարդիկ այս կամ այն ընտրությունը կատարում, որը հանգեցնում է հանցագործության, և պատրաստակամ են աջակցել նրանց վերափոխմանը: Բոլոր աշխատակիցները պարտադիր պետք է մասնակցեն մինչև մեկ տարի տևողությամբ հատուկ վերապատրաստման դասընթացին, ինչից հետո ստանալ բոլոր անհրաժեշտ պարտականությունները կատարելու լիազորություն:

Այնուամենայնիվ, ոչ բոլոր գործառնություններն են պահանջում հմտությունների և գիտելիքների այդպիսի լայն շրջանակ: Որոշ մասնագիտական աշխատանքներ, ինչպիսիք հանրային աշխատանքների կամ կացարանների վերահսկողությունը, էլեկտրոնային հսկողության իրականացումը, սոցիալական հմտությունների ուսուցանումը կամ աջակցության ցերեկային

կենտրոնների գործարկումն են, լավագույնս իրականացնում են հատուկ այդ նպատակով ընտրված աշխատակիցները: Եվրոպական երկրների պրոբացիայի ծառայություններում աշխատակիցների մինչև 50%-ը ներգրավված է օժանդակման աշխատանքներում: Այդ մոտեցումը նաև ծախսերի առումով է ավելի արդյունավետ:

1.13 ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻՑՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Առաջնագծում աշխատող ծառայողների՝ ծառայության նպատակներին միտված աշխատանքի անխափանությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է ունենալ կառավարման արդյունավետ համակարգ: Պրոբացիայի ծառայությունների աշխատակազմը, որպես կանոն, բաժանվում է 10 հոգանոց թիմերի, որոնք կարող են հանդես գալ որպես կոնկրետ տարածքային ստորաբաժանում կամ մասնագիտանալ ծառայության որևէ հատուկ ոլորտում: Յուրաքանչյուր թիմ ունենում է ղեկավար, որի հիմնական պարտականությունը կատարվող աշխատանքի համապատասխանությունը սահմանված չափանիշներին ապահովելն է:

Անկանխատեսելի իրավիճակներ միշտ էլ հնարավոր են, սակայն եթե թիմի բոլոր անդամները հստակ գիտեն իրենց գործառույթներն, աշխատանքի ընդհանուր արդյունավետությունը բարձրանում է: Անխափան աշխատանքի անհրաժեշտ բաղադրիչներն են նաև գործողության հստակ ցուցումները, էթիկայի չափանիշների սահմանումը և աշխատանքի պայմանների նկարագրությունը:

Թիմերի ղեկավարները, ի լրումն իրենց թիմերի աշխատանքի կազմակերպման, պետք է միասին աշխատեն նաև որպես ղեկավարների թիմ: Նրանց տրամադրության տակ են լինելու նաև տեղեկատվական համակարգերը և ֆինանսական անհրաժեշտ տվյալները՝ ծառայության ծախս/արդյունավետություն հարաբերակցությունը վերահսկելու և աշխատանքների բարելավմանն ուղղված առաջարկություններ ներկայացնելու համար:

1.14 ԼՈՋԻՍՏԻԿԱ

Ի լրումն աշխատակիցների աշխատավարձի համար անհրաժեշտ ծախսերի՝ զգալի ծախսեր են պահանջվում համապատասխան տեղական և գլխամասային գրասենյակների, գրասենյակային սարքավորումների և փոխադրամիջոցների սպասարկման համար: Նպատակահարմար է պրոբացիայի ծառայության գրասենյակները բացել աղքատ համայնքներին մոտ, որտեղ, որպես կանոն, բնակվում են հաշվառված դատապարտյալները: Այդ դեպքում կրճատվում են ավելորդ ճանապարհորդությունները, իսկ աշխատակիցներն էլ անմիջականորեն տեսնում են այդ համայնքների առավելությունները և խնդիրները: Տրանսպորտային միջոցներն անհրաժեշտ են բանտեր և գյուղական համայնքներ այցելություններ կատարելու համար: Տվյալների շտեմարանին կցված համակարգիչները հնարավորություն են տալիս ձեռք բերել պրոբացիայի ծառայողներին անհրաժեշտ տեղեկություններ

և դատապարտյալների հետ հանդիպումների վերաբերյալ նշանակություն ունեցող տեղեկություններ մուտքագրել:

1.15 ԳՈՐԾՆԿԵՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Դատապարտյալների վերասոցիալականացման գործընթացում կարևոր դերակատարություն կարող են ունենալ ՀԿ-ների և պետական մարմինների կողմից տրամադրվող ծառայությունները: Պրոբացիայի ծառայությունները պետք է համագործակցություն հաստատեն բոլոր այն կազմակերպությունների հետ, որոնք ակտիվ գործունեություն են ծավալում կրթության, առողջապահության, զբաղվածության և կացարանային խնդիրների լուծման ոլորտներում: Որոշ դեպքերում նման կազմակերպությունները կարող են ունենալ այնպիսի փորձ և խորը գիտելիք, ինչպիսին չունի պրոբացիայի ծառայությունը: Տարածված պրակտիկա է, երբ ՀԿ-ները պայմանագրային հիմունքներով որոշակի ծառայություններ են տրամադրում Պրոբացիայի ծառայությանը: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ՀԿ-ները, որպես կանոն, ձկուն են, նորարարական մոտեցումներ են կիրառում, և նրանց ծառայությունները մատչելի են:

Գործունեության ՄԻՋԱՎԱՅՐ

Կառավարությունները մշտապես կանգնած են սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում առաջնահերթությունների սահմանման բարդ ընտրության առաջ: Դատապարտյալների հետ աշխատանքը, որպես կանոն, այդքան էլ չի կարևորվում, ի տարբերություն կիրառության ավելի լայն ոլորտ ունեցող այնպիսի ծառայությունների, ինչպիսիք առողջապահությունը կամ կրթությունն են: Այլընտրանքային պատիժները մատչելի չեն ընկալման համար և այդ պատճառով հաճախ կարող են դիտարկվել որպես անհամաչափ մեղմ պատասխան կատարված հանցագործությանը: Պատիժների համակարգում իրենց ուրույն տեղը զբաղեցնելու համար այլընտրանքային պատիժները պետք է ապահովվեն ամուր և իրազեկված աջակցությամբ: Ստորև ներկայացված են այն եղանակները, որոնց միջոցով հնարավոր է ստեղծել պատիժների կատարման համար բարենպաստ միջավայր, ինչպես նաև որոշ առաջարկություններ՝ միտված ոլորտը կատարելագործելուն:

1.16 ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այլընտրանքային պատիժների վերաբերյալ Կառավարության պաշտոնական դրական հայտարարությունները կարևոր ուղերձ կլինեն հարկ վճարողներին և մյուս շահագրգիռ կողմերին: Եվրոպական կառավարություններն ակնհայտ առաջնահերթություն են տալիս նման հայտարարություններին: «Նպատակ հռչակող ուղերձները» փոխանցում են այդ քաղաքականությունների բուն իմաստն այնպես, որ այն հասկանալի լինի մարդկանց: Այդ հայտարարությունները տեղադրվում են եվրոպական կառավարությունների կայքէջերում, փակցվում են արդարադատության համակարգի մարմինների գրասենյակներում աչքի ընկնող տեղում՝ մշտապես հիշեցնելով ղեկավարներին

և աշխատակիցներին այն նպատակների մասին, որոնց հասնելուն է միտված իրենց աշխատանքը: Կառավարության նպատակները հստակեցնող այդ կարգախոսներն օգնում են հետազոտողներին և այլ շահագրգիռ անձանց իրականացնել փաստացի արդյունքների կառուցողական գնահատում:

Արդարադատության ոլորտում գլխավոր միջազգային կառույցները հրապարակել են իրենց կողմից հավանության արժանացած այլընտրանքային պատիժներին վերաբերող քաղաքականությունները: Այս նյութի համատեքստում առավել կիրառելի են մասնավորապես ԵՄ կողմից հավանության արժանացած հանձնարարականները՝ «Պրոբացիայի Եվրոպական Կանոնները», «Եվրոպական Բանտային Կանոնները» և պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ինստիտուտին ու բանտերի գերբնակեցվածության խնդրին վերաբերող այլ կանոններ, Միավորված Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ) կողմից հաստատված հետևյալ փաստաթղթերը՝ 1990 թ-ին հրատարակված «Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատժամիջոցների վերաբերյալ նվազագույն կանոնները» («Տոկիոյի Կանոնները») և անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացումը կարգավորող 1985 թ-ի Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ նվազագույն ստանդարտ կանոնները («Պեկինյան կանոնները»):

Թեև երկրներն այս կանոնները տարբեր կերպ են մեկնաբանում, նրանց միջև ընդհանուր համաձայնություն կա ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և դրանց նպատակների վերաբերյալ, այն է՝ դատարաններին հնարավորություն ընձեռել.

- Վերահսկողություն սահմանել այն դատապարտյալների վարքագծի նկատմամբ, որոնք պատիժն ազատագրվման վայրում կրելու կարիք չունեն.
- Ապահովել դատապարտյալների սոցիալական վերականգնումը.
- Նշանակել ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներ.
- Վերականգնել արդարությունն ի դեմս տուժողի:

1.17 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒՈՐՏԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու հիմնական պատճառ կա, թե ինչու է անհրաժեշտ արդյունավետ արդարադատության համակարգ ունենալու համար ուժեղ առաջնորդ ունենալը:

Առաջինը, հանցավորությունը, որպես սոցիալական երևույթ խիստ մտահոգում է հասարակությանը, և վերջինս նախընտրում է, որ մեղավորները դատապարտվեն երկարատև ազատագրվման, իսկ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժները կարող են դիտարկվել որպես մեղմ պատասխան հանցագործությանը: Արդարադատության ոլորտի ղեկավարությունը պետք

է հնարավորինս հստակ ներկայացնի, որ այլընտրանքային պատիժներն իրական պարտականություններ են դնում դատապարտյալների վրա և երկարատև հեռանկարում ավելի լավ արդյունքներ են խոստանում, քան ազատագրվումը:

Երկրորդ կարևոր պատճառն այն է, որ տարբեր գերատեսչությունների համար հեշտ չէ միմյանց հետ համագործակցելը: Քննիչների ու դատախազների դիրքորոշումները հաճախակի խիստ տարբերվում են ՔԿՀ-ների և պրոբացիայի ծառայության պետերի տեսակետներից: Այդպիսով, ուժեղ ղեկավարություն ունենալն անհրաժեշտ նախապայման է հնարավոր տարաձայնությունները հաղթահարելու և բոլորի աշխատանքը կառավարության նպատակներին ծառայեցնելու համար:

1.18 ԴՆՈՐՆԵՐԻ ԱՋԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Պրոբացիայի ծառայությունից ակնկալվող հիմնական արդյունքներից մեկն այն է, որ միջին ռիսկայնություն ունեցող դատապարտյալների նկատմամբ ծառայության կողմից իրականացվող վերահսկողությունը նրանց սոցիալական վերականգնումն ապահովելու տեսանկյունից ավելի արդյունավետ կարող է լինել, քան կարճաժամկետ ազատագրվումը: Այնուամենայնիվ, պրոբացիայի ծառայության արդյունավետ աշխատանքի նախապայմաններից է համապատասխան ռեսուրսների առկայությունը: Եվրոպական երկրների փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ քրեակատարողական համակարգի բյուջեի 25%-ը հատկացվում է այլընտրանքային պատիժների կատարմանը, իսկ 75%-ը ՔԿՀ-ներին: Եթե պրոբացիայի ծառայության ֆինանսավորման մակարդակը նշվածից ցածր է լինում, դա հանգեցնում է դատապարտյալների գնահատման վատ որակի, պատժի կատարման պլանի և վերականգնողական ծրագրերի ոչ պատշաճ կատարման: Արդյունքում կրկնահանցագործության ցուցանիշը կարող է աննախադեպ բարձր լինել:

Այս համատեքստում ԱՆ-ի բաց և համագործակցության պատրաստ դիրքորոշումը կարող է դոնորների հետաքրքրությունը գրավելու լավ խթան հանդիսանալ: Դոնորների ֆինանսավորումը կարող է ուղղվել բարեփոխումները փորձարկելուն: Այնուամենայնիվ, կարևոր է, որ Պրոբացիայի ծառայության հիմնական գործունեությունը ֆինանսավորվի պետական բյուջեից:

Արևելյան Եվրոպայի երկրներում արձանագրվել է պրոբացիայի ծառայության կողմից դատապարտյալներին գումարի դիմաց արտոնություններ տրամադրելու միտում: Գումարներ են գանձվում, օրինակ՝ էլեկտրոնային հսկողության ծախսերի փոխհատուցման կամ դատապարտյալին պրոբացիայի ծառայողին պարբերաբար այցելելու պարտավորությունից ազատելու համար: Վերահսկողության տակ գտնվելու ընթացքում պրոբացիայի ծառայությունից արտասահման մեկնելու թույլատվություն ստանալը նույնպես երբեմն ձեռք է բերվում զգալի չափերի գումարների դիմաց: Վճարումներ գանձելու նման պրակտիկան չի համապատասխանում Եվրոպայում ընդունված

մոտեցմանը, քանի որ այն հակասում է կարևորագույն սկզբունքին, ըստ որի արդարադատությունը պետք է հասանելի լինի բոլորին և կախված չլինի մարդու վճարունակության աստիճանից:

1.19 ԹՍՓԱՆՑԻՎՈՒԹՅՈՒՆ

ՔԿՀ-ների, պրոբացիայի ծառայության և քրեակատարողական համակարգի մյուս ստորաբաժանումների աշխատանքը սովորաբար տեսանելի չէ հասարակությանը: Թեև քրեակատարողական համակարգի նկատմամբ հասարակության վերահսկողության կամ ներազդեցության բոլոր միջոցներն, անշուշտ, պետք է խստորեն վերահսկվեն անօրինական միջամտությունը բացառելու համար, այնուամենայնիվ, չափազանց կարևոր է, որ այդ մարմինների աշխատանքը հասանելի լինի հասարակության կողմից գնահատման համար, իսկ ղեկավարներն իրազեկված լինեն համակարգի գործունեության մասին հասարակության կարծիքի վերաբերյալ:

Եվրոպական արդարադատության համակարգերի բնորոշ հատկանիշներից է քրեակատարողական համակարգի բոլոր կառույցների աշխատանքների և ֆինանսավորման վերաբերյալ տարեկան հաշվետվությունների հրապարակումը: Այդ հաշվետվությունները հասանելի են մարդու իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող կազմակերպություններին, հատուկ շահառու խմբերին և գիտնականներին՝ ուսումնասիրության և վերլուծության համար:

Արդարադատության համակարգի բոլոր կառույցներն ունեն իրենց ներքին վերահսկողության և ստուգման համակարգերը, այնուամենայնիվ, նրանք բոլորն էլ ենթակա են անկախ և խիստ վերահսկողության անմիջականորեն Արդարադատության նախարարին հաշվետու պետական առանձին ծառայության կողմից:

2. ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

2005 թվականին ԱՆ Քրեակատարողական ծառայության կազմում ստեղծվեց Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժինը (ԱՊԿԲ), որը վերահսկողություն է իրականացնում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու հետևանքով փորձաշրջանի մեջ գտնվող և պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատված դատապարտյալների նկատմամբ: Բաժինն ունի մոտ 80 աշխատակից:

Վերջին տարիներին պարզ է դարձել, որ գործող օրենսդրությունը թույլ չի տալիս բաժնի աշխատակիցներին լիարժեք իրականացնել ժամանակակից պրոբացիայի ծառայությանը բնորոշ վերահսկողական աշխատանքները: 2012 թվականին հրապարակվեց Հայաստանի Հանրապետության (ՀՀ) նախագահի՝ ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին կարգադրությունը, որն, ի թիվս այլնի, պարունակում է մինչև 2016 թվականը ՀՀ ԱՆ-ի կազմում պրոբացիայի ծառայություն ստեղծելու հանձնարարական:

Ստորև կներկայացվի ոլորտում մինչ օրս գրանցված առաջընթացը և արդի իրավիճակը Հայաստանում:

2.1 ԿԱԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐ

2.1.1 Ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցները Հայաստանում

Ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների քննության պարագայում, լռելյայն ենթադրվում է, որ մեղադրյալը կկալանավորվի: Համաձայն դատական նիստերի մշտադիտարկման տվյալների՝ պաշտպանները հազվադեպ են վիճարկում քննիչների կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու վերաբերյալ միջնորդության հիմնավորումները: Այն սակավաթիվ դեպքերում, երբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու որոշումը բողոքարկվում է վերադաս դատական ատյան, բավարարվում է ներկայացված միջնորդությունների միայն 5 տոկոսը:

Ամենատարածված խափանման միջոցներից է նաև ստորագրությունը չհեռանալու մասին, սակայն այն, որպես կանոն, կիրառվում է ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցագործություններ կատարելու մեջ մեղադրվող անձանց նկատմամբ:

2.1.2 Վիճակագրական տվյալներ Հայաստանում ազատությունից զրկելու հետ չկապված միջոցների կիրառման վերաբերյալ

Թեև ՀՀ-ում հանցավորության մակարդակն, ի համեմատ եվրոպական երկրների, բավականին ցածր է, հավանականությունը, որ հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող անձինք կկալանավորվեն մինչդատական փուլում

ավելի բարձր: Համապատասխան վիճակագրական տվյալները փաստում են, որ.

- Հայաստանում հանցավորության մակարդակն ավելի ցածր է, քան տարածքի համանման մեծությամբ եվրոպական երկրներում (Տե՛ս Աղյուսակ 1, տող 1):
- Հայաստանում քրեական պատասխանատվության ենթարկվող անձանց թիվն ավելի փոքր է, քան եվրոպական երկրներում (Տե՛ս Աղյուսակ 1, տող 2):
- Հայաստանում քրեական պատասխանատվության ենթարկվող անձանց թիվը կրկնապատկվել է վերջին վեց տարիների ընթացքում:
- Թեև Հայաստանում գրանցված հանցագործությունների թիվը զգալիորեն ավելի փոքր է, քան եվրոպական երկրներում՝ կալանավորման ցուցանիշը նույնն է (Տե՛ս Աղյուսակ 1, տող 3):
- Հայաստանում կալանավորված անձանց թիվը հավասար է Եվրոպայի կալանավորվածների միջին ցուցանիշին (Տե՛ս Աղյուսակ 1, տող 4):

Աղյուսակ 1. Վիճակագրական տվյալներ ՀՀ-ում և Շոտլանդիայում ազատությունից զրկված անձանց վերաբերյալ²

		2007 Հայաստան	2013 Հայաստան	2013 Շոտլանդիա
1	100 հազար մարդու հաշվարկով գրանցված հանցագործությունները	260	548	5,111
2	100 հազար մարդու հաշվարկով դատապարտված անձինք	168,5	379	1,996
3	100 հազար մարդու հաշվարկով ՔԿՀ-ներում պահվող անձինք	95	130 ³	145
4	Մեղադրյալների ընդհանուր թվից կալանավորված անձանց տոկոսը	20	26	20
5	Մեղադրյալների ընդհանուր թվից կալանավորված անձանց տոկոսը	11	9	3

ՀՀ դատական դեպարտամենտի տվյալների համաձայն՝ 2014 թվականին Հայաստանի առաջին ատյանի դատարանները ստացել են կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 2331 միջնորդություն,

² Հաշվարկը կատարվել է՝ հիմք ընդունելով ՀՀ պետական վիճակագրական ծառայության պաշտոնական կայքում հրապարակված տվյալներն են, ըստ որի 2014 թվականի հունվարի մեկին ՀՀ բնակչության թիվը 3,017,100 մարդ էր:

³ Հաշվարկը կատարվել է՝ հիմք ընդունելով ՀՀ ՔԿՀ-ներում պահվող անձանց թիվը 2014 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ:

որոնցից բավարարվել է 2203-ը (94.5%), իսկ մերժվել՝ միայն 122-ը (5.2%): Նույն ժամանակահատվածում ՀՀ առաջին ատյանի դատարանները ստացել են գրավը որպես կալանավորմանն այլընտրանքային խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 572 միջնորդություն, որոնցից բավարարվել է միայն 99-ը (17.3%):

2013 թվականին Հայաստանի առաջին ատյանի դատարանները ստացել են կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 3172 միջնորդություն, որոնցից բավարարվել է 3011-ը (94.92%), իսկ մերժվել՝ միայն 153-ը (4.82%) և գրավը որպես կալանավորմանն այլընտրանքային խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 576 միջնորդություն, որոնցից բավարարվել է միայն 129-ը (22.4%):

Համեմատության կարգով նշենք, որ 2012 թվականին Հայաստանի առաջին ատյանի դատարանները ստացել են կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ 2621 միջնորդություն, որոնցից բավարարվել է 2497-ը (95.27%), իսկ մերժվել՝ միայն 114-ը (4.35%) և գրավը որպես կալանավորմանն այլընտրանքային խափանման միջոց կիրառելու 441 միջնորդություն, որոնցից բավարարվել է 134-ը (30.3%) և մերժվել 273-ը (62%): Չնայած նախորդ տարիների համեմատ 2013 թվականին փոքր-ինչ ավելացել է կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ մերժված միջնորդությունների թիվը, կալանավորման լայն և չհիմնավորված կիրառման պրակտիկան շարունակում է հանդիսանալ լուրջ խնդիր: Հայաստանում կալանավորումը ոչ թե բացառություն է, այլ՝ կանոն:⁴

Ինչպես տեսնում ենք, թեև փոքր-ինչ նվազել է կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու վերաբերյալ միջնորդությունների թիվը, սակայն այդ միջնորդությունները բավարարելու մասին որոշումների տոկոսը շարունակում է շատ բարձր մնալ: Մինչդեռ ժամանակ, 2014 թվականին նվազել է գրավը որպես կալանավորմանն այլընտրանքային խափանման միջոց կիրառելու վերաբերյալ միջնորդությունների թիվը: Նման իրավիճակը բավականին մտահոգիչ է:

2.1.3 Կալանավորումը կարգավորող օրենսդրությունը

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը (ՔԴՕ) սահմանում է խափանման այն միջոցները, որոնք կարող են կիրառվել մեղադրյալի նկատմամբ: Հայաստանում կալանավորումը որպես խափանման միջոց կիրառելու հիմքերը նույն են, ինչ եվրոպական երկրներում՝ քրեական վարույթ իրականացնող մարմնից թաքնվելը, գործի քննությանը խոչընդոտելը, քրեական պատասխանատվությունից խուսափելը և այլն: Հատկանշական է, որ կալանավորումը որպես խափանման միջոց մեղադրյալի նկատմամբ կարող է կիրառվել միայն այնպիսի հանցագործության դեպքում, որի համար նախատեսվող ազատազրկման ձևով պատժի առավելագույն ժամկետը մեկ

⁴ Հաշվարկը կատարվել է՝ հիմք ընդունելով ՀՀ ՔԿՀ-ներում պահվող անձանց թիվը 2014 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ:

տարուց ավելի է կամ առկա են վերոգրյալ հիմքերը:

Անհիմա բարդեցված է նաև կալանավորումը գրավով փոխարինելու կարգը: Նախ, դատարանը պետք է համոզվի, որ կալանավորումն անհրաժեշտ է, և միայն դրանից հետո կարող է քննարկել կալանավորման անհրաժեշտության և գրավով փոխարինելու հիմքերը: Գրավը չի կարող կիրառվել որպես ինքնուրույն խափանման միջոց:

ՀՀ ՔԴՕ-ով նախատեսվող կալանավորման ժամկետները համապատասխանում են եվրոպական չափանիշներին, այնուամենայնիվ կալանավորման ժամկետի երկարացման դատարանների գործառույթը գրեթե չի վերահսկվում, հատկապես դատական փուլում:

2.1.4 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրում նշվում է կալանավորման չափից շատ կիրառման խնդրի և արդյունավետ այլընտրանքներ ներդնելու անհրաժեշտության մասին:

2014 թվականի փետրվարին ՀՀ նախագահի կողմից հաստատված «Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ» հայեցակարգում նշվում է, որ ծառայության կողմից վերահսկողությունը կնվազեցնի մինչդատական փուլում կալանավորված անձանց թիվը: Այս մոտեցումն արտացոլված է նաև 2015 թվականին մշակված Պրոբացիայի ծառայության մասին օրենքի նախագծում: Ըստ նախագծի, ծառայությունը պետք է նաև խորհրդատվական եզրակացություններ կազմի՝ աջակցելով դատարանին խափանման միջոցի և պատժի տեսակն ընտրելու հարցում:

Մշակվել և Ազգային ժողով է ներկայացվել նոր ՔԴՕ-ի նախագիծը: Նախագիծն ընդլայնում է կալանավորման այլընտրանք հանդիսացող խափանման միջոցների ցանկը և սահմանափակում է կալանավորման կիրառման հիմքերը:

2013 թվականին ԵԽ Երևանյան գրասենյակի կողմից պատրաստած զեկույցում⁵ մտահոգություն է արտահայտվում առ այն, որ կալանավորումը չի կիրառվում որպես խափանման ծայրահեղ միջոց:

2014 թվականին Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն (ԵԱՀԿ) աջակցությամբ⁶ պատրաստած զեկույցում ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցների և պատիժների համակարգի ընդլայնումը և բարելավումը պայմանավորվում է անկախ և մասնագիտացված պրոբացիայի ծառայության ներդրմամբ:

⁵ «Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման նվազեցումը Հայաստանում», գնահատողական զեկույց, Երևանում Եվրոպայի Խորհրդի գրասենյակ, 2013թ.

⁶ «Խափանման միջոցների կիրառման պրակտիկան Հայաստանի Հանրապետությունում», հետազոտություն, «Իրավական հետազոտությունների ազգային կենտրոն» ՀԿ, 2014 թ.

2.2 ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԻՆՈՒՄ

2.2.1 Անչափահաս իրավախախտների քրեական պատասխանատվության փոխարինումը Հայաստանում

Ոստիկանությունը մեկ տարի ժամկետով հաշվառում է օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող անչափահասներին, սակայն պետությունն այդ անչափահասներին չի առաջարկում կայուն վերականգնողական ծրագրեր: Հատկանշական է, որ 2010-2013 թվականներին ՄԲԲ-ն տեղացի գործընկեր կազմակերպությունների հետ համագործակցությամբ հիմնել էր աջակցության ցերեկային կենտրոններ, որտեղ օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող անչափահասներին տրամադրվում էր սոցալիատոդների և հոգեբանների աջակցություն: Նմանատիպ համայնքային կենտրոններ հանրապետության ողջ տարածքում հիմնել էր նաև «Փրոջեքթ հարմոնի ինթերնեյշնլ» կազմակերպությունը: Կենտրոնների աշխատանքը ֆինանսավորում էին դոնորները: Ոստիկանությունը բարձր էր գնահատում այդ կենտրոնների աշխատանքը: Արդյունավետ համագործակցություն էր հաստատվել Ոստիկանության և կենտրոնների միջև, և օրենքի հետ առաջին անգամ խնդիր ունեցող բազմաթիվ անչափահասներ ուղղորդվում էին այնտեղ: Սակայն, երբ ֆինանսավորվող ծրագրերն ավարտվեցին, կենտրոնները կանգնեցին փակման վտանգի առջև: Արդյունքում 2014 թվականի հունվարից դադարեցին գործել «Փրոջեքթ հարմոնի ինթերնեյշնլ» կազմակերպության կողմից ֆինանսավորվող համայնքային կենտրոնները: Իշխանությունները կարողացան աջակցել ՄԲԲ գործընկեր կազմակերպության կողմից գործարկվող միայն մի քանի կենտրոններին տրամադրելով նրանց տարածք, սակայն ոչ ֆինանսավորում:

Օրենսդրական բացերի պատճառով անկայուն է նաև անչափահասներին նման կենտրոններ ուղղորդելու գործընթացը: Այն, որպես կանոն, կարգավորվում է ՀՀ ոստիկանության հետ ստորագրված Փոխըմբռնման Հուշագրով, այլ ոչ թե օրենքով:

Մինչդատական փուլում անչափահաս մեղադրյալների նկատմամբ որպես խափանման միջոց կարող է կիրառվել նաև նրանց հանձնումը ծնողների, խնամակալների կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների հսկողությանը: ՀՀ քրեական օրենսգիրքը (ՔՕ) նույնպես նախատեսում է նման պատժի տեսակ (ավելի մանրամասն կներկայացվի ստորև): Այնուամենայնիվ, անչափահասների համար նախատեսված վերականգնողական կամ աջակցության ծրագրերի բացակայությունը շարունակում է խնդրահարույց մնալ: Մինչև պրոբացիայի պիլոտային երկու գրասենյակների գործարկումը պայմանականորեն ազատված անչափահասները չէին ստանում պատշաճ աջակցություն և ոչ էլ նրանց նկատմամբ իրականացվում էր արդյունավետ վերահսկողություն: Ներկայումս ԱՊԿԲ-ն լրացուցիչ ջանքեր է ներդնում՝ ուղղված անչափահաս դատապարտյալների վերասոցիալականացմանը:

ՄԲԲ կողմից ֆինանսավորվող ծրագրի շրջանակներում կազմակերպված աշխատաժողովի մասնակից դատավորներից մեկն առաջարկեց նոր լուծում:

Անչափահաս ամբաստանյալի նկատմամբ կիրառելով դաստիարակչական բնույթի միջոց՝ հանձնեց նրան տեղական ինքնակառավարման մարմնի հսկողությանը և հրահանգեց ուղղորդել անչափահասին ՄԲԲ գործընկեր կազմակերպության կողմից համակարգվող վերականգնողական կենտրոն:

Արդարադատության ոլորտում անչափահասներին առնչվող, այդ թվում ՄԲԲ կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերը փոխեցին վերաբերմունքն օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող անչափահասներին ազատազրկելու նկատմամբ: Պատասխանատու պետական մարմինները պաշտպանում են այն տեսակետը, որ անչափահասներին անհրաժեշտ է հնարավորինս հեռու պահել քրեական և քրեակատարողական համակարգերից, ինչպես նաև նրանց աջակցել վերականգնողական ծրագրերում ներգրավելու միջոցով: Սակայն ՀՀ իշխանությունները դատարաններում անչափահասների գործով մասնագիտացված մեկական դատավոր նշանակելուց բացի դեռևս քիչ ուշադրություն են հատկացնում անչափահաս իրավախախտների հարցերին:

ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված են մի շարք դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ, որոնք կարող են կիրառվել անչափահասների նկատմամբ: Դրանցից է պատճառված ժսասը հարթելու պարտականություն դնելը, որը որպես **դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոց** նշանակվում է՝ հաշվի առնելով անչափահասի գույքային դրությունը և համապատասխան աշխատանքային ունակությունների առկայությունը: Դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ են նաև ժամանցի ազատության սահմանափակումը, անչափահասի վարքագծի նկատմամբ հատուկ պահանջների սահմանումը, որոնք կարող են նախատեսել որոշակի վայրեր այցելելու, ժամանցի որոշակի ձևերի, այդ թվում՝ մեխանիկական տրանսպորտային միջոցներ վարելու հետ կապված արգելք, օրվա որոշակի ժամերից հետո տանից դուրս գտնվելու, առանց տեղական ինքնակառավարման մարմնի համաձայնության այլ վայրեր ուղևորվելու իրավունքի սահմանափակում: Անչափահասին կարող է նաև ուսուսման հաստատություն վերադառնալու կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի միջնորդությամբ աշխատանքի անցնելու պահանջ ներկայացվել:

2.2.2 Վիճակագրական տվյալներ Հայաստանում քրեական պատասխանատվության փոխարինման կիրառման վերաբերյալ

Վերջին տարիներին զգալիորեն նվազել է ՀՀ ՔԿՀ-ներում գտնվող կալանավորված կամ դատապարտված անչափահասների թիվը: Գործնականում կալանավորվում են միայն ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործություններ կատարելու մեջ մեղադրվող անչափահասները կամ նրանք, ովքեր արդեն դատապարտված լինելով հանցագործություն են կատարել փորձաշրջանի ընթացքում: Օրինակ՝ 2015 թվականի նոյեմբերի դրությամբ ՀՀ-ում եղել է ընդամենը յոթ կալանավորված և երեք ազատազրկված անչափահաս:

Պաշտոնական վիճակագրական տվյալների վերլուծությունը ցույց է տալիս,

որ 2013 թվականին, նախորդ տարիների համեմատ, անչափահասների կրկնահանգագործության ցուցանիշը նվազել է: Փորձագետների կարծիքով այդ միտմանը նպաստող ամենակարևոր գործոններից մեկը ուստիկանության կողմից ուղղորդվող համայնքային վերականգնողական կենտրոնների հաջողությամբ իրականացվող կանխարգելիչ աշխատանքն է օրենքի հետ խնդիրներ ունեցող անչափահասների հետ: Այդպես, 2012-2013 թվականներին, 2010-2011 թվականների համեմատ, անչափահասների կողմից կատարված հանցագործությունների թիվը նվազել է գրեթե հարյուրով (2013 թվականին արձանագրվել է հանցագործության 352 դեպք 2010 թվականին արձանագրված 452 դեպքի դիմաց):

2.2.3 Քրեական պատասխանատվության փոխարինումը կարգավորող օրենսդրությունը

ՀՀ-ում մինչդատական փուլում անչափահասների քրեական պատասխանատվության փոխարինումը կարգավորող հատուկ օրենսդրություն չկա: Այնուամենայնիվ, գործող օրենսդրությունը պարունակում է դրույթներ, որոնք կարող են կիրառվել և չափահաս, և անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ՝ մինչդատական փուլում նրանց քրեական պատասխանատվությունից ազատելու համար:

Եթե անչափահասը դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցից պարբերաբար խուսափում է, ապա տեղական ինքնակառավարման մարմինը կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմինը նյութերն ուղարկվում են դատարան նշանակված միջոցը վերացնելու և անչափահասին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու միջնորդությամբ:

Հատկանշական է, որ նոր հանցանք կատարելու դեպքում անչափահասը չի կարող քրեական պատասխանատվության ենթարկվել նախկին հանցագործության համար, եթե նրա նկատմամբ կիրառվել է դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոց: ՀՀ ՔՕ 92-րդ հոդվածի համաձայն՝ անչափահաս դատապարտյալին ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կամ դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող իրավասու մարմնի կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի հսկողության հանձնելը նրանց վրա է դնում անչափահասի նկատմամբ դաստիարակչական ներգործության և նրա վարքագծի նկատմամբ վերահսկողության պարտականությունը:

2.2.4 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

«Ուստիկանությունն այսօր շարունակում է իր բնականոն աշխատանքը: Անկախ կենտրոններից՝ անչափահաս իրավախախտների հետ կանխարգելիչ աշխատանք տարվում է: Այլ բան է արդյունավետության հարցը», - նշում է Արթուր Վարդանյանը՝ Ուստիկանության քրեական հետախուզության գլխավոր վարչության Անչափահասների իրավունքների պաշտպանության և

ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի վարչության պետի տեղակալը»:⁷

Նոր ՔԴՕ-ի նախագիծն անչափահասների նկատմամբ արդարադատությանը վերաբերող փոքր-ինչ ավելի շատ դրույթներ է պարունակում: Այդ դրույթները հաշվի են առնում անչափահաս դատապարտյալների առանձնահատկությունները և խոցելիությունը:

«Անչափահասների գործերով արդարադատությունը Հայաստանում. օրենսդրության վերլուծություն», զեկույց, Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ (ՔՀԻ), 2012 թ.

«Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում քրեական պատասխանատվությունը այլընտրանքային միջոցներով փոխարինելու համար բացակայում են օրենսդրական հիմքերը. Հայաստանի Հանրապետությունում հանցանք կատարած անչափահասը որակապես չի տարբերվում չափահաս հանցագործներից, հետևաբար գոյություն չունի անչափահասների արդարադատության ինքնուրույն համակարգ: Քրեական դատավարության վաղ փուլերում կիրառվող միջոցների ցանկը խիստ սահմանափակ է: Ի տարբերություն դրան՝ բազմաթիվ երկրներում ստեղծվել են մեծ թվով համայնքային ծրագրեր, ինչպես, օրինակ՝ համայնքային ծառայություն, ինտենսիվ դաստիարակչական ծրագրեր, ընտանիքների հետ խորհրդակցություններ և վերականգնողական արդարադատության այլ եղանակներ, ներառյալ ժառանգների վերականգնում և տուժողների փոխհատուցում»: (էջ 10)

«Հայաստանում անչափահասների գործերով արդարադատության ոլորտի բարեփոխման ձեռքբերումների գնահատում», զեկույց, ՅՈՒՆԻՍԵՖ, 2010 թ.

«Փրոջեքթ Հարմոնի միջազգային հասարակական կազմակերպությունը, համաձայն ՀՀ-ում հանցագործությունների կանխարգելման պետական ծրագրի, հիմնել է վեց համայնքային վերականգնողական կենտրոններ: Կենտրոնները երկակի նպատակ են հետապնդում՝ կանխարգելման և այլընտրանքների ապահովման: Շահառուների մեջ կան երեխաներ, ում ուղղորդել են դպրոցները՝ դասերից բացակայելու կամ հակասոցիալական այլ վարքի պատճառով, կան նաև երեխաներ, ովքեր կատարել են քրեորեն հետապնդելի արարք, սակայն չեն հասել քրեական պատասխանատվության տարիքի: Մեկ այլ խումբ են կազմում 14 տարին լրացած երեխաները, ովքեր իրավախախտումների կատարման մեջ ներգրավված լինելու պատճառով ուղղորդվել են ոստիկանության կողմից: Նշված առաջին խմբին մատուցվում են կանխարգելման ծառայություններ, իսկ երկրորդ խմբի շահառուներին՝ այլընտրանքային ծառայություններ, քանի որ այդ երեխաներն ուղղորդվում են կենտրոն գործը դատախազին հանձնելու փոխարեն:

Կենտրոն ուղղորդելու համար սահմանված նվազագույն տարիքը 9 տարեկանն է: Նախքան ընդունումը երեխան և նրա ծնողը (ծնողները) համաձայնագիր

⁷ Տե՛ս «Իրավախախտ անչափահասների վերականգնողական կենտրոնների ճակատագիրն անորոշ է» հոդվածը, հասանելի է <http://www.hra.am/hy/point-of-view/2014/03/17/rehabilitation>

են ստորագրում մասնակցության վերաբերյալ: Մասնակցության տևողությունը կախված է արձանագրված առաջընթացից, սովորաբար 2-ից 5 ամիս: Մատուցվող ծառայությունները ներառում են տուժող-իրավախախտ հաշտեցումը, արհեստների, հատկապես՝ խեցեգործության ուսուցումը, համակարգչային գիտելիքների ուսուցումը, ժամանցային միջոցառումները և ոչ ֆորմալ խորհրդատվությունը: Հաշտեցմանը մասնակցելու տուժողի համաձայնությունն ուղղորդման նախապայման չի հանդիսանում: Տուժողի մասնակցությունը քննարկվում է ուղղորդումից հետո, և ծառայությունները մատուցվում են անգամ այն դեպքում, երբ տուժողը չի համաձայնվում մասնակցել (մոտ մեկ երրորդն այդպես է վարվում): Անչափահասներն ընդունվում են այն դեպքում, երբ տուժողը ֆիզիկական անձ չէ (ասենք, երբ փաստվում է հրապարակային վայրում տեղադրված հուշարձանը կամ գողություն է կատարվում երկաթգծից)»: (էջ 23)

2.3 ԴԱՏԱՎՃՈՒԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆԸ ՆԱԽՈՐԴՈՂ ԵԶՐԱԿԱԳՈՒԹՅՈՒՆ

2.3.1 Եզրակացության կազմումը Հայաստանում

Համաձայն պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգի՝ դատարանի միջնորդությամբ պրոբացիայի ծառայողը պետք է պատրաստի ամբաստանյալի վերաբերյալ եզրակացություն՝ գնահատելով նրա կարիքները և կրկնահանգագործության ռիսկը, ինչպես նաև առաջարկի պատժի տեսակը, անհրաժեշտ վերականգնողական աշխատանքներ և վերահսկողություն իրականացնելու պայմանները: Հատկանշական է, որ այդ եզրակացությունը կազմելու պահանջ ներկայացնելը թողնվում է դատարանի հայեցողությանը, և այն չի պարտավորեցնում դատարանին նշանակել առաջարկվող պատժատեսակը: Եզրակացությունն ունի խորհրդատվական բնույթ և նպատակ է հետապնդում աջակցել դատարանին պատժի վերաբերյալ որոշում կայացնելիս: Նոր ՔԴՕ նախագծով նախատեսվում է ներդնել դատավճռի կայացման երկփուլ համակարգ: Նախատեսվում է, որ նման եզրակացություններ կազմվելու են դատավճռի կայացմանը նախորդող փուլում՝ վերդիկտը հրապարակելուց՝ ամբաստանյալին մեղավոր ճանաչելուց հետո:

2.3.2 Վիճակագրական տվյալներ Հայաստանում դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություն կազմելու վերաբերյալ

Ներկայումս ՀՀ-ում պատիժ նշանակելու վերաբերյալ եզրակացություններ չեն կազմվում: Նախատեսվում է, որ այդ եզրակացություններ կազմելը լինելու է պրոբացիայի ծառայության գործառույթներից մեկը: Ներկայումս պատժի տեսակը նշանակելու հարցում դատավորները մեծ մասամբ հիմք են ընդունում մեղադրող կողմի միջնորդությունը:

2.3.3 Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացություն կազմելը կարգավորող օրենսդրությունը

Այս ոլորտը կարգավորող օրենսդրություն դեռևս չկա: Ներկայումս մշակվում է օրենսդրական փոփոխությունների փաթեթ, այդ թվում՝ նոր Քրեական, Քրեադատավարական և Քրեակատարողական օրենսգրքերի նախագծեր, ինչպես նաև Պրոբացիայի ծառայության մասին օրենքի նախագիծ:

2.3.4 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

ՀՀ նախագահի կողմից 2012 թվականին հաստատված ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրով նախատեսվում է, որ նորաստեղծ պրոբացիայի ծառայությունը խորհրդատվություն կտրամադրի դատարաններին ազատազրկման այլընտրանքների վերաբերյալ:

2015 թվականի փետրվարին ՀՀ նախագահի հրամանագրով հաստատված «ՀՀ-ում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ» հայեցակարգում նույնպես անդրադարձ կա Պրոբացիայի ծառայության՝ դատավճռի կայացմանը նախորդող փուլում խորհրդատվական եզրակացություններ կազմելու գործառնություն:

«Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման նվազեցումը Հայաստանում», գնահատողական զեկույց, Երևանում ԵԽ գրասենյակ, 2013 թ.

«Ամբաստանյալի նկատմամբ պատիժ նշանակելուց առաջ մասնագիտացված գերատեսչության կողմից համապատասխան եզրակացություն կազմելու անհրաժեշտության մասին Քրեական օրենսգրքում հստակ չի հիշատակվում, սակայն 61-րդ հոդվածի 2-րդ մասն այդ առումով որոշակի ճկունության տեղ թողնում է.

Պատժի տեսակը և չափը որոշվում են հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանով և բնույթով, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներով, այդ թվում՝ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներով:

Հայաստանյան պետական մարմինների ներկայացուցիչներից ստացված տեղեկությունների համաձայն, նախատեսվում է, որ Քրեական օրենսգիրքը կվերանայվի և 61-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորման շրջանակը կընդլայնվի, ինչը հնարավորություն կընձեռի իրավասու մարմնից, ասենք, Պրոբացիոն ծառայությունից եզրակացություն պահանջել»: (Էջ 71)

«ՀՀ-ում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրները ու առանձնահատկությունները», հետազոտություն, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ, ԵԱՀԿ ֆինանսավորմամբ, 2012 թ.

«Զեկույցը պետք է ներառի անձի վերաբերյալ մանրամասն տեղեկատվություն՝ նվազագույնը պարունակելով տեղեկություններ հետևյալի մասին՝ սոցիալական, ընտանեկան դրությունը, նախկին հնարավոր

դատվածությունները կամ առնչությունը իրավապահ մարմինների հետ, որոշակի հակուժները, առողջական վիճակը, հնարավոր կախվածությունները, կրթությունը, աշխատանքային պատմությունը, գույքային դրությունը և այլն: Այն պատրաստելիս պրոբացիոն ծառայողը պետք է առաջնորդվի սահմանված չափանիշներով: Անհրաժեշտ տեղեկատվությունը ստանալու համար նա պարբերաբար կարող է հանդիպել և զրուցել նախ ամբաստանյալի, հետո նաև նրա հարազատների, բարեկաժների և ընկերների ու նրա հետ կապ ունեցող այլ անձանց հետ: Ամբաստանյալի հետ զրույցներին, վերջինիս ցանկությամբ, կարող է ներկա լինել նաև նրա պաշտպանը: Ձեկույցը պատրաստելիս պրոբացիոն ծառայողը կարող է դիմել նաև համապատասխան դատախազին և դատավորին՝ գործի նյութերն իրեն տրամադրելու համար: Անձի անձնական կյանքին վերաբերող տվյալները հավաքագրելիս և մշակելիս պրոբացիոն ծառայողը պետք է առաջնորդվի անձնական կյանքի անձեռնմխելիության և անձնական կյանքի գաղտնիության ապահովման սկզբունքներով: Հավաքագրված տեղեկատվության, ինչպես նաև ամբաստանյալի հետ անձամբ ունեցած զրույցների արդյունքում պրոբացիոն ծառայողը պետք է տա անձի օբյեկտիվ սոցիալ-հոգեբանական նկարագիրը: Ձեկույցի արժանահավատությունը երաշխավորելու նպատակով պրոբացիոն ծառայողը պետք է հիմնավորի զեկույցում ներկայացված տեղեկատվությունը և փաստերը»: (էջ 53)

«Հայաստանում Պրոբացիայի ծառայության ներդրում», Հայեցակարգ, Եվրոպական միության (ԵՄ) Խորհրդատվական խումբ

«Խափանման միջոցն ընտրելու (սոցիալական հարցման եզրակացություններ) և դատավճռի կայացմանը նախորդող փուլում եզրակացություններ կազմելն ընդգրկված չէ Քրեակատարողական վարչության պատասխանատվության շրջանակում: Վարչությունը չունի անհրաժեշտ ո՛չ մարդկային ռեսուրսներ, ո՛չ էլ փորձ սոցիալական հարցման կամ դատավճռի կայացմանը նախորդող փուլում եզրակացություն կազմելու համար, որում պետք է ներառվի մեղադրյալի/ամբաստանյալի սոցիալական, հոգեբանական և քրեաբանական բնութագիրը: Պրոբացիայի ծառայություններն աջակցում են դատախազներին և դատավորներին՝ տրամադրելով՝ եզրակացություններ, և օգնում են դատարանին ճիշտ պատիժ ընտրել՝ տրամադրելով պատիժ նշանակելու վերաբերյալ եզրակացություններ»: (էջ 29)

«Սակայն ՀՀ նոր ՔԴՕ նախագիծը չի կարգավորում պրոբացիայի որևէ գործողություն քրեական դատավարության տարբեր փուլերում, որի պատճառն է պրոբացիայի վերաբերյալ համապատասխան նյութական օրենսդրության բացակայությունը: ՔԴՕ նախագծի հեղինակները չեն ներառել պրոբացիայի գործունեությունը կարգավորող դրույթներ, քանի որ ՀՀ-ում պրոբացիայի ինստիտուտի քրեաիրավական կարգավիճակը հստակեցված չէ: Դա նշանակում է, որ պրոբացիայի ծառայության գործառնությունների և գործունեության շրջանակը քրեական դատավարության մինչդատական և դատական փուլերում դեռևս սահմանված չէ: Այն ներառում է եզրակացությունների կազմում և ներկայացում, հաշտեցման կազմակերպում

և բազմաթիվ այլ գործողություններ: Եթե ՀՀ նոր ՔԴՕ-ն ավելի շուտ ընդունվի, քան համապատասխան նյութական բազան (Քրեական օրենսգիրքը և Պրոբացիայի ծառայության մասին օրենքը), ապա դատավարության տարբեր փուլերում պրոբացիայի գործողությունները կարգավորող նորմերը հնարավոր կլինի ներառել ՔԴՕ-ի մեջ համապատասխան փոփոխություններ կատարելու միջոցով»: (էջ 30)

2.4. ՊՐՈԲԱՑԻԱ (ՓՈՐՁԱՇՐՋԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ)

2.4.1 Պրոբացիան Հայաստանում

Ազատագրկման ձևով պատիժը կարող է պայմանականորեն չկիրառվել: Այդ դեպքում սահմանվում է փորձաշրջան՝ մեկից հինգ տարի ժամկետով: Եթե դատապարտյալը պահպանում է փորձաշրջանի ընթացքում իր վրա դատավճռով դրված պայմանները, ապա ազատվում է պատիժը ռեալ կրելու պարտականությունից: Որոշ երկրներում, օրինակ՝ ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում, նման պատիժը սահմանելու համար օգտագործվում է «կասեցված պատիժ» եզրույթը:

Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու մասին դատարանի դատավճիռը կամ որոշումը և դրա օրինական ուժի մեջ մտնելը հավաստող փաստաթուղթը ստանալուց հետո 3-օրյա ժամկետում ԱՊԿԲ բաժանմունքի ծառայողը դատապարտյալի մասին կազմում է անձնական գործ, իսկ դատապարտյալին հաշվառման վերցնելուց հետո 3-օրյա ժամկետում հաղորդում է ուղարկում ոստիկանություն: Այնուհետև վերահսկողությունը հիմնականում իրականացվում է դատապարտյալի հետ պարբերական հանդիպումների միջոցով՝ ստուգելու դատարանի կողմից դրված պարտականությունների կատարումը: Ծառայողներն իրավունք ունեն այցելել դատապարտյալի բնակության կամ աշխատավայր: Դատապարտյալի համար պարտականություններ սահմանված լինելու դեպքում, օրինակ՝ կապված ռգելից խմիչքներից, թմրամիջոցներից, թունավոր նյութերից ունեցած կախվածությունից կամ վնասվածական հիվանդություններից բուժման կուրս անցնելու հետ, բաժանմունքի ծառայողն այդ մասին հաղորդում է ուղարկում համապատասխան մարմիններ:

Այն դեպքում, երբ անհրաժեշտ է ուժեղացնել դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողությունը, բաժանմունքի պետը համապատասխան միջնորդություն է ներկայացնում դատարան դատապարտյալի վրա լրացուցիչ պարտականություններ դնելու կամ սահմանափակումներ կիրառելու վերաբերյալ: Եթե դատապարտյալը չի կատարում սահմանված պայմանները, իրականացվում է խախտումների համար նախատեսված ընթացակարգը: Բաժանմունքի ծառայողը տեղեկացնում է ոստիկանությանը և դատարանին վերահսկողության ավարտի մասին:

2.4.2 Վիճակագրական տվյալներ Հայաստանում պրոբացիայի կիրառման վերաբերյալ

2014 թվականին ՀՀ-ում դատապարտվել է 3440 անձ, որոնցից 1775-ը (51,6%) դատապարտվել են ռեալ ազատազրկման, 834-ը (24,2%) թեն դատապարտվել են ազատազրկման, սակայն նրանց նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել և սահմանվել է փորձաշրջան (պրոբացիա):

2013 թվականին ՀՀ-ում դատապարտվել է 3829 անձ, որոնցից 2179-ը (57%) դատապարտվել են ռեալ ազատազրկման, 818-ը (21%) թեն դատապարտվել են ազատազրկման, սակայն նրանց նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել և սահմանվել է փորձաշրջան (պրոբացիա):⁸ Համեմատության կարգով նշենք, որ 2007 թվականին «պրոբացիան» կիրառվել էր դատապարտվածների 30%-ի նկատմամբ:

ՀՀ-ում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների նշանակման ցուցանիշը ցածր է Եվրոպայի միջինացված ցուցանիշից (Տե՛ս Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. Դատապարտված և ազատազրկված անձանց թիվը Հայաստանում 2007 և 2013 թթ.

	2007	2013
100 հազար մարդու հաշվարկով դատապարտված անձանց թիվը	90	127
Ռեալ ազատազրկման ձևով պատժի դատապարտված անձանց տոկոսը	42,7	57
Այն դատապարտված անձանց տոկոսը, ում նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել	30.5	21.4

2.4.3 Պրոբացիան կարգավորող օրենսդրությունը

ՀՀ-ում մշակվել է նոր օրենսդրություն, որը պետք է հանդիսանա եվրոպական չափանիշներին համապատասխան պրոբացիայի ծառայության գործունեության իրավական հենքը: Օրենքի նախագիծն ուղարկվել է համապատասխան պետական մարմիններին կարծիք ստանալու համար: ԱՆ-ն նախատեսում է այն ուղարկել ՀՀ ազգային ժողով 2016 թվականի գարնանը:

Ներկայումս փորձաշրջանի կիրառումը կարգավորվում է ՀՀ ՔՕ-ով, Քրեակատարողական օրենսգրքով և ՀՀ կառավարության 2006 թվականի հոկտեմբերի 26-ի ՀՀ ԱՆ Քրեակատարողական վարչության (ՔԿՎ) Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին N 1561-Ն որոշմամբ:

⁸ Ավելի մանրամասն տե՛ս http://www.court.am/files/news/2864_am.pdf

2.4.4 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

ՀՀ կառավարությունը գիտակցում է ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցող դատապարտյալների նկատմամբ ազատազրկման ձևով պատիժների կիրառումը նվազեցնելու անհրաժեշտությունը: Այլընտրանքային պատիժների կիրառման ամրապնդման և ընդլայնման համար Կառավարությունը մտադիր է ներդնել մասնագիտացված պրոբացիայի ծառայություն:

2012 թվականի հունիսին ՀՀ նախագահը հրապարակվել է ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին ՀՀ նախագահի կարգադրությունը: Փաստաթղթում նշվում է քրեական պատիժների համակարգի արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունը: Փաստաթղթում ընդգծվում է, որ դատարանները պատիժը նշանակելիս չունեն «ազատազրկման իրական այլընտրանք»: Նախատեսվում է, որ նոր ՔՕ-ի նախագծում հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներից ազատազրկումը հնարավորինս կբացառվի և դրա ավելի կարճ ժամկետներ կսահմանվեն: Ծրագիրը նախատեսում է նաև Պրոբացիայի ծառայության ներդրում, որը «կաջակցի դատապարտյալների ուղղմանը և վերաինտեգրմանը», ինչպես նաև դատարաններին կտրամադրի փորձագիտական խորհրդատվություն առավել արդարացի պատժատեսակն ընտրելու վերաբերյալ ճիշտ որոշում կայացնելու հարցում: Պրոբացիայի ծառայությունը որոշ լիազորություններ կպատվիրակի քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին (ՀԿ):

Ըստ այդ ռազմավարական ծրագրի՝ «պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու համար սահմանված են շատ ավելի մեղմ չափանիշներ (ՀՀ ՔՕ 70-րդ հոդված), քան օրենքով նախատեսված պատժից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու համար (ՀՀ ՔՕ 64-րդ հոդված): Դա գործնականում հանգեցնում է պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու ավելի լայն կիրառմանը՝ օրենքով նախատեսված պատժից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու համեմատ»:

Մի շարք մանրամասն քննարկումներից հետո, այդ թվում՝ միջազգային փորձագետների մասնակցությամբ, 2015 թվականի սկզբին ԱՆ-ն հրապարակեց ՀՀ-ում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգը: Առաջարկությունները հավանության են արժանացել ՀՀ նախագահի աշխատակազմի, Ազգային անվտանգության խորհրդի և դատական համակարգի կողմից: Նշված առաջարկությունները պարունակում են ժամանակակից քրեաիրավական համակարգի գործունեության համար անհրաժեշտ տարրերը: Այդ առաջարկությունները դատարաններին հնարավորություն են ընձեռում ռիսկայնության միջին աստիճանի իրավախախտներին դատապարտել ազատազրկման հետ չկապված արդյունավետ պատժատեսակների: Այս ամենն արժեքավոր նախապատրաստական աշխատանք է, սակայն այս պատժատեսակի արդյունավետ կիրառման համար անհրաժեշտ է, որ դատախազները և դատավորները փոխեն իրենց վերաբերմունքը պատժի նշանակման

նկատմամբ: Շատ կարևոր է, որ կառավարությունը հստակ հայտարարի, որ իր վրա դրված հասարակության համար ռիսկը նվազեցնելու պարտականությունը նշանակում է, որ միջին ռիսկայնության ավելի շատ անձինք պետք է դատապարտվեն այլընտրանքային պատժատեսակների:

«Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման նվազեցումը Հայաստանում», գնահատողական զեկույց, Երևանում ԵՄ գրասենյակ, 2013 թ.

«Քրեական օրենսգիրքն ազատությունից զրկելու հետ չկապված որոշ պատիժներ նախատեսում է, այն նախատեսում է նաև ազատազրկման ձևով պատիժը պայմանական չկիրառելու հնարավորություն (պրոբացիա): Ձեռքի տակ եղած տվյալներից պարզ է դառնում, որ այդ տարբերակները կամ չեն կիրառվում, կամ կիրառվում են ոչ լիարժեք: Այս թերացումը բացատրվում է այնպիսի պրոֆեսիոնալ կազմակերպության բացակայությամբ, որը կկարողանար իրականացնել ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժները և այլ միջոցները, հենց այս հանգամանքն է դատարաններին ստիպում զերծ ժառաղ այդ պատիժների և այլ միջոցների կիրառումից»: (էջ 48)

«Փաստաբաններից մեկի խոսքերով, փորձաշրջանի մեջ գտնվող դատապարտյալների նկատմամբ բովանդակային որևէ հսկողություն չի իրականացվում, քանի որ դատարանները դատապարտյալների վրա այլ պարտավորություններ չեն դնում, բացի պարբերաբար ՔԿՎ ներկայանալուց»: (էջ 44)

«Հայաստանում Պրոբացիայի ծառայության ներդրում», Հայեցակարգ, ԵՄ Խորհրդատվական խումբ

«ՀՀ-ում Պրոբացիայի ծառայությունն ներդնելու համար անհրաժեշտ է համապատասխան օրենսդրություն, որը կսահմաներ այլընտրանքային պատիժների պատշաճ ցանկ, ինչպես նաև կընդլայներ ազատազրկման ավանդական այլընտրանքների շրջանակը: Նախատեսվում է, որ նոր քրեական օրենսգրքը կընդլայնի ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների ցանկը, և այդ պատիժների կատարումը կփոխանցի պրոբացիայի ծառայությանը»: (էջ 30)

«Հայաստանում հանցավորությանը և կրկնահանցագործությանը նպաստող գործոնների որակական և քանակական հետազոտություն», ՔՀԻ, ԵՄ ֆինանսավորմամբ, 2014 թ.

«Ըստ փորձագիտական հարցազրույցների վերլուծության՝ այլընտրանքային պատիժների կիրառությունն անհրաժեշտ է ընդլայնել, մասնավորապես առաջին անգամ հանցագործություն կատարելու դեպքում, քանի որ դրանք դրական ազդեցություն ունեն թե՛ դաստիարակչական, թե՛ զսպող առումներով: Այս պատժամիջոցը նույնպես պետք է զուգորդվի իրավախախտի հետ տարբեր ոլորտի մասնագետների (հոգեբան, սոցիալական աշխատող, սոցիալական մանկավարժ, իրավաբան և այլն) նպատակային աշխատանքով»: (էջ 59)

«ՀՀ-ում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրները ու առանձնահատկությունները», հետազոտություն, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ, ԵԱՀԿ ֆինանսավորմամբ, 2012 թ.

2.5 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ

2.5.1 Հանրային աշխատանքները Հայաստանում

ՀՀ ՔՕ-ի համաձայն՝ հանրային աշխատանքների ձևով պատիժը կարող է նշանակվել առավելագույնը 2200 ժամ ժամկետով: Թեև ԱՊԿԲ աշխատակիցները կատարում են նախնական գնահատում և ընդհանուր առմամբ վերահսկում են աշխատանքների կատարման ընթացքը, աշխատանքի պատշաճ կատարման նկատմամբ վերահսկողության հիմնական պատասխանատվությունը դրված է գործատուի վրա, իսկ որպես այդպիսին այս դեպքում հանդիսանում են գլխավորապես տեղական ինքնակառավարման մարմինները: Հանրային աշխատանքները սովորաբար ներառում են որակավորում չպահանջող աշխատանք, իսկ վերահսկողության աստիճանը նվազագույնն է, հետևաբար, այն կարող է կիրառվել միայն կարճատև ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ:

2.5.2 Վիճակագրական տվյալներ Հայաստանում հանրային աշխատանքների կիրառման վերաբերյալ

Հանրային աշխատանքներ կարող է նշանակվել միայն ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործություն կատարած, առավելագույնը երկու տարի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ:

Ինչպես արդեն նշվել է, 2013 թվականին ՀՀ-ում դատապարտվել է 3829 անձ, սակայն հանրային աշխատանքները որպես պատժատեսակ կիրառվել է նրանցից միայն 24-ի նկատմամբ (Տե՛ս Աղյուսակ 3), ևս 484 դատապարտյալի նկատմամբ այն կիրառվել է ԱՊԿԲ միջնորդությամբ՝ որպես պատիժ նշանակված տուգանքը վճարելու անհնարինության հիմքով, իսկ ևս 14 դատապարտյալի նկատմամբ հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը կիրառվել է նշանակված պատիժն ավելի մեղմ պատժով փոխարինելու հիմքով:

Վերը նշված անձանց մոտ մեկ երրորդը չի կատարել նշանակված չափով հանրային աշխատանքները և տարբեր պատճառներով նրանք հայտնվել են ազատազրկման վայրերում:⁹

⁹ Տե՛ս «Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և պրոբացիայի ծախսային և սոցիալական արդյունավետությունը», հետազոտություն, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ, 2014 թ., էջ 17:

Աղյուսակ 3. Հայաստանում և Եվրոպայում հանրային աշխատանքների կիրառումը

	2007 Հայաստան	2013 Եվրոպա
Դատապարտված անձանց ընդհանուր թվից հանրային աշխատանքների ձևով պատիժ կրող դատապարտյալների տոկոսը	06 ¹⁰	8

Ինչպես երևում է Աղյուսակ 3-ից, Եվրոպական դատարաններն ավելի հաճախ են կիրառում հանրային աշխատանքներ պատժատեսակը:

2.5.3 Հանրային աշխատանքների կիրառումը կարգավորող օրենսդրությունը

Հանրային աշխատանքների նշանակումը և կատարումը կարգավորվում է ՀՀ քրեական և քրեակատարողական օրենսգրքերով, իսկ այդ պատժատեսակի կատարման հետ կապված ԱՊԿԲ ծառայողների պարտականությունները՝ ՀՀ կառավարության որոշմամբ՝ ՀՀ ԱՆ Քրեակատարողական վարչության Այլընտրանքային պատիժների կատարման բաժնի տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին:

ՀՀ ՔՕ 54-րդ հոդվածի համաձայն՝ հանրային աշխատանքները դատարանի կողմից նշանակված, իրավասու մարմնի կողմից որոշված վայրում չվարձատրվող, դատապարտյալի կողմից հանրության համար օգտակար աշխատանքների կատարումն է: Պատժի այս տեսակը կարող է նշանակվել ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործություններ կատարած, առավելագույնը երկու տարի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ: Այն նշանակվում է 270-ից 2200 ժամ ժամկետով:

ՀՀ ՔՕ 49-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ հանրային աշխատանքները հանդիսանում են պատժի տեսակ: Հանրային աշխատանքները կիրառվում են միայն որպես հիմնական պատիժ: Սակայն դատարանը չի կարող հանրային աշխատանքների ձևով պատիժը նշանակել իր նախաձեռնությամբ: Հանրային աշխատանքները նշանակվում են որպես որոշակի ժամկետով ազատազրկմանն այլընտրանքային պատժատեսակ՝ ուժի մեջ մտած դատավճիռն ի կատար ածելու կարգադրությունը ստանալուց հետո՝ քսանօրյա ժամկետում՝ դատապարտյալի գրավոր դիմում ներկայացնելու դեպքում (ՀՀ ՔՕ 54-րդ հոդվածի մաս 3):

Ըստ ՀՀ ՔՕ 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ եթե տուգանքի դատապարտված անձը չի վճարում այն, դատարանի կողմից տուգանքը կամ տուգանքի չվճարված մասը կարող է փոխարինվել հանրային աշխատանքներով՝ հանրային աշխատանքների հինգ ժամը նվազագույն աշխատավարձի դիմաց (ՀՀ ՔՕ

¹⁰ Նշված մասնաբաժինը ներառում է միայն այն դատապարտյալներին, ում նկատմամբ հանրային աշխատանքները կիրառվել են որպես ազատազրկման այլընտրանք պատիժը նշանակելուց անմիջապես հետո:

համատեքստում այն կազմում է 1000 ՀՀ դրամ): Հատկանշական է, որ ըստ օրենսգրքի, եթե կատարված հաշվարկի արդյունքում ստացվում է պակաս, քան 270 ժամ, ապա նշանակվում է 270 ժամ, իսկ եթե այն գերազանցում է 2200 ժամը, ապա նշանակվում է 2200 ժամ:¹¹

Հանրային աշխատանքները չեն նշանակվում առաջին կամ երկրորդ խմբի հաշմանդամ ճանաչված, դատավճիռ կայացնելու պահին տասնվեց տարին չլրացած, կենսաթոշակային տարիք ունեցող անձանց, հղի կանանց և ժամկետային զինվորական ծառայության մեջ գտնվող զինծառայողների նկատմամբ:

ՀՀ ՔՕ 54-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ հանրային աշխատանքները կատարելուց չարամտորեն խուսափելու դեպքում հանրային աշխատանքների չկրած մասը դատարանը փոխարինում է կալանքով կամ որոշակի ժամկետով ազատազրկմամբ՝ կալանքի կամ որոշակի ժամկետով ազատազրկման մեկ օրը հաշվարկելով հանրային աշխատանքների երեք ժամվա դիմաց:

2.5.4 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

ՀՀ-ում իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրում նշվում է հանրային աշխատանքների՝ որպես պատժատեսակ ավելի արդյունավետ դարձնելու և դրա կիրառումն ընդլայնելու անհրաժեշտության մասին և առաջարկվում է հանրային աշխատանքները որպես պատժատեսակ նախատեսել ՀՀ ՔՕ-ի Հատուկ մասի հոդվածների սանկցիաներում, ինչպես նաև այդ ինստիտուտի կիրառումը, որոշ պայմանների առկայության դեպքում, հնարավոր դարձնել ծանր հանցագործությունների կատարման համար դատապարտված անձանց համար:

«Հայաստանում հանցավորությանը և կրկնահանցագործությանը նպաստող գործոնների որակական և քանակական հետազոտություն», ՔՀԻ, ԵԽ ֆինանսավորմամբ, 2014 թ.

«Հանրային աշխատանքներ նշանակելու դեպքում նույնպես առկա է խնդիր: Նման պատժի դատապարտված անձը հանրային աշխատանքներ կատարելու ընթացքում հնարավորություն չունի այլ փոխհատուցվող աշխատանք կատարելու և գումար վաստակելու, որպեսզի կարողանա հոգալ իր և իր ընտանիքի կարիքները: Արդյունքում՝ անձը և իր ընտանիքը նույնպես հայտնվում են ծանր սոցիալական վիճակում, և մեծանում է կրկնահանցագործության ռիսկը»:

¹¹ ՀՀ սահմանադրական դատարանի առ 2013 թ. ապրիլի 23-ի որոշում. «ՀՀ ՔՕ 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասն այնքանով, որքանով տուգանքը կամ տուգանքի չվճարված մասը հանրային աշխատանքներով փոխարինելու համար կատարված հաշվարկի արդյունքում համարժեքորեն չի երաշխավորում երկու հարյուր յոթանասուներեք ժամից պակաս տևողությամբ հանրային աշխատանքների կիրառման իրավական հնարավորություն այն անձանց նկատմամբ, որոնք չունեն տուգանքը վճարելու հնարավորություն՝ արգելափակելով նրանց իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքի իրացումը, ինչպես նաև տարբերակված մոտեցում չի դրսևորում տուգանքը վճարելու անհնարինության և դրանից խուսափելու հանգամանքների միջև, ՀՀ սահմանադրական դատարանը ճանաչել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 18-րդ հոդվածին հակասող և անվավեր»:

«Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման նվազեցումը Հայաստանում», գնահատողական զեկույց, ԵԽ, 2013 թ.

«Հանրային աշխատանքների» կամ համայնքային ծառայության վերաբերյալ ներկայիս դրույթներով սահմանված է կատարելիք աշխատանքների չափազանց բարձր առավելագույն տևողություն (2200 ժամ): Սա կարող է դիտվել որպես հարկադիր աշխատանք, որն արգելված է ՄԻԵԿ 4-րդ հոդվածով: Հարկավոր է սահմանել առավելագույն տևողության շատ ավելի ցածր չափ՝ հաշվի առնելով այլ երկրների փորձը (Միացյալ Թագավորություն՝ 300 ժամ, Նիդերլանդներ՝ 240 ժամ): Դատապարտյալի նախնական համաձայնությունը չպետք է կամավոր լինի, քանի դեռ հանրային աշխատանքների այլընտրանքն ազատագրվում է»: (Էջ 48)

«Հայաստանում Պրոբացիայի ծառայության ներդրում», Հայեցակարգ, ԵՄ Խորհրդատվական խումբ,

«Հանրային աշխատանքների կիրառումը ՀՀ-ում ներկայումս անարդյունավետ է իրականացվում: Նման իրավիճակը պայմանավորված է մի քանի հիմնական գործոններով: Առաջինը, թեև ՀՀ ՔՕ Ընդհանուր մասում հանրային աշխատանքները սահմանվում են որպես պատժի տեսակ, օրենսգրքի Հատուկ մասում հանրային աշխատանքները որևէ հանցակազմի սանկցիաներում նշված չեն որպես պատժատեսակ: Ավելին, հանրային աշխատանքները կարող են կիրառվել միայն դատապարտյալի կողմից գրավոր դիմում ներկայացնելու դեպքում: Սա նշանակում է, որ դատապարտյալը պետք է լիարժեք տրամադրված լինի հանրային աշխատանքներ կատարելուն: Երկրորդ խնդիրը հասարակության մոտ ստեղծված թերի ընկալումն է նախկինում օգտագործվող ուղղիչ աշխատանքների և ներկայումս կիրառվող հանրային աշխատանքների վերաբերյալ: Խորհրդային տարիներին կիրառվող ուղղիչ աշխատանքների նպատակը հարկադիր զբաղվածությունն ապահովելն էր»: (Էջ 28)

«Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և պրոբացիայի ծախսային և սոցիալական արդյունավետությունը», հետազոտություն, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ, 2014 թ.

«Պրոբացիայի ծառայության լիարժեք գործունեությունը՝ կառաջացնի նաև ֆինանսական և ոչ ֆինանսական խնայողություններ՝ հատկապես կալանավորվածների և դատապարտյալների թվաքանակի, հետևաբար նաև նրանց վրա կատարվող ուղղակի և անուղղակի ծախսերի կրճատման (ՔԿՀ-ների գերբնակեցման նվազման), և վերջիններիս կողմից հանրային աշխատանքներ իրականացնելու հաշվին»: (Էջ 32)

2.6 ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆՆ ՌԻԴԴԱԾ ԾՐԱԳՐԵՐ

2.6.1 Դատապարտյալների սոցիալականացմանն ուղղված ծրագրերը Հայաստանում

Թմրամիջոցներից ունեցած կախվածության հարկադիր բուժումն իրականացվում է հատուկ հաստատություններում, սակայն այն երկարաժամկետ առումով հաջողության համեմատաբար ցածր ցուցանիշ ունի: Պրոբացիայի կամ փորձաշրջանի մեջ գտնվող դատապարտյալներին սոցիալական ուղղվածության այլ ծրագրեր չեն տրամադրվում: ԱՊԿԲ լրակազմում չկան սոցիալական աշխատողներ կամ հոգեբաններ և բացակայում է դատապարտյալներին սոցիալականացման տարաբնույթ ծրագրերով նախատեսված բուժմանն ուղղորդելու մեխանիզմը:

ՀՀ բոլոր ՔԿՀ-ներում գործում է Սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքներ իրականացնող ստորաբաժանում, որը ստեղծվել է ՀՀ արդարադատության նախարարի՝ 2008 թվականի մայիսի 30-ի թիվ N 44-Ն հրամանով: Օրենսդրության համաձայն՝ նման ստորաբաժանումները պետք է կալանավորված և դատապարտված անձանց ներգրավեն որոշ աշխատանքներում՝ կամավորության սկզբունքով: Սակայն ՔԿՀ-ներն աշխատակազմի համալրման խնդիր ունեն: Այդ ստորաբաժանումների կողմից իրականացվող սոցիալական և հոգեբանական աշխատանքների արդյունավետությունը բավականաչափ չի վերահսկվում, որպեսզի հնարավոր լինի գնահատել դրանց ազդեցությունը:

2.6.2 Դատապարտյալների սոցիալականացմանն ուղղված ծրագրերի կազմակերպումը կարգավորող օրենսդրությունը

ՀՀ ՔՕ 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ալկոհոլամոլի, թմրամոլի կամ թունամոլի կողմից հանցանք կատարելու դեպքում դատարանը պատժի հետ միաժամանակ կարող է նշանակել բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ, եթե այդ հակման պատճառով առկա է նրա կողմից նոր հանցագործություն կատարելու վտանգը: Իսկ ՀՀ ՔՕ 97-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի 4-րդ ենթակետի համաձայն՝ բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ դատարանը կարող է նշանակել այն անձի նկատմամբ, ով հանցանք է կատարել և ճանաչվել է ալկոհոլամոլությունից կամ թմրամոլությունից բուժման կարիք ունեցող: Բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ նշանակելու հարցը լուծվում է վճիռը կայացնելիս:

Թեև ՀՀ օրենսդրությունը հնարավորություն է ընձեռնում դատարաններին լրացուցիչ պայմաններ սահմանել, երբ անձի նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվում, գործնականում նման պայմաններ

հիմնականում չեն դրվում:

2.6.3 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

«Հայաստանում հանցավորությանը և կրկնահանցագործությանը նպաստող գործոնների որակական և քանակական հետազոտություն», ՔՀԻ, ԵԽ ֆինանսավորմամբ, 2014 թ.

«Լուրջ մտահոգություն արտահայտվեց հանցանք կատարած անձանց հետ տարվող աշխատանքների որակի վերաբերյալ, ներառյալ նախկին դատապարտյալների ուղղման և վերասոցիալականացման աշխատանքների առնչությամբ, ինչպես նաև ազատազրկման հետ չկապված պատիժ կրելու ընթացքում վերահսկողության և շարունակական ներգործության շուրջ»: (Էջ 78)

«Մատնանշվեց, որ քրեակատարողական հիմնարկների աշխատակազմի գործունեությունն ավելի շուտ ուղղված է ռեժիմի պահպանությանը, քան դատապարտյալների ուղղմանը: Փորձագետները հավատացած են, որ հսկիչները կարող են միայն հետևել, որ դատապարտյալները պահպանեն ներքին կանոնակարգը, խախտում չկատարեն»: (Էջ 78-79)

«Ինչ վերաբերում է ՔԿՀ հոգեբանին, ապա նշվեց, որ մեկ հոգեբանն ի վիճակի չէ արդյունավետ սպասարկելու տվյալ ՔԿՀ-ում գտնվող բոլոր դատապարտյալներին: Խնդրահարույց է նաև այն փաստը, որ հաճախ հոգեբանի հաստիքով աշխատում են հոգեբանի կրթություն չունեցող և ընդամենը հոգեբանության վերաբերյալ դասընթացներ անցած անձինք»: (Էջ 79)

«Փորձագետների ճնշող մեծամասնությունը դրական կարծիք արտահայտեց պայմանական վաղաժամկետ ազատման, պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու և ազատազրկման հետ չկապված պատիժ կրելու դեպքերում պրոբացիոն ծառայության դերի մասին: Բոլոր փորձագետները համաձայնեցին, որ երբ անձը ազատվում է բանտից անհրաժեշտ է շարունակել վերահսկողությունը և տրամադրել աջակցություն, ինչպես նաև համալիր ծառայություններ»: (Էջ 85)

«Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման նվազեցումը Հայաստանում», գնահատողական զեկույց, Երևանում ԵԽ գրասենյակ, 2013 թ.

«Հատկապես հիմա, երբ մեկնարկել է «Պրոբացիոն ծառայության մասին» օրենքի ընդունման գործընթացը, հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում քննարկել ԱՊԿԲ կամ նոր ստեղծվելիք պրոբացիոն ծառայության գործառնություններում հանցանքը կատարած անձանց վերականգնման բաղադրիչին կարևոր տեղ հատկացնելու հնարավորությունը»: (Էջ 75)

«ՀՀ-ում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրները ու

առանձնահատկությունները», հետազոտություն, Սոցիալական արդարություն ՀԿ, ԵԱՀԿ ֆինանսավորմամբ, 2012 թ.

«Հայաստանի Հանրապետության պրոբացիայի ծառայության նպատակներն են հանցագործությունների նվազեցումը վերահսկելով, ուղղորդելով ու աջակցելով հանցանք կատարած անձանց և նպաստելով նրանց արդյունավետ վերասոցիալականացմանը, հասարակության անվտանգությանը և արդարադատության իրականացմանը նպաստելը: Պրոբացիոն ծառայության հիմնական խնդիրներն են.

նպաստել հանցագործությունների կատարման ու կրկնահանցագործությունների նվազմանը.

նպաստել քրեակատարողական հիմնարկների բեռնաթափմանը.

նպաստել առավել տեղեկացված և անաչառ որոշումների կայացմանը՝ խափանման միջոցի ընտրության և պատժի նշանակման գործընթացներում.

նպաստել առավել տեղեկացված և անաչառ որոշումների կայացմանը՝ դատապարտյալին պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինման ներկայացման գործընթացներում.

նպաստել հանցանք կատարած անձի ուղղմանը հասարակությունում.

հանցանք կատարած անձի վերասոցիալականացումը.

սոցիալական արդարության վերականգնումը»: (Էջ 43)

2.7 ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄ (ԲԱՑ ՈՒՂԴԻՉ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄ ՊԱՏԻԺ ԿՐԵԼԸ)

2.7.1 Ազատության սահմանափակման մեխանիզմները Հայաստանում

Ներկայումս ՀՀ օրենսդրությամբ ազատության սահմանափակում պատժատեսակ նախատեսված չէ: Այնուամենայնիվ, գործում է մի մեխանիզմ, որը որոշ չափով պարունակում է ազատության սահմանափակմանը բնորոշ տարրեր, այն է՝ բաց ուղղիչ հիմնարկում պատիժ կրելը: Ձեկույցի այս ենթաբաժինը նվիրված է բաց ուղղիչ հիմնարկում պատժի կրման առանձնահատկություններին:

Բաց ուղղիչ հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալը, ՔԿՀ պետի թույլտվությամբ, կարող է առանց ուղեկցության լքել ՔԿՀ տարածքը, որպես կանոն, ժամը 08:00-ից մինչև 20:00-ն ընկած ժամանակահատվածում աշխատավայր գնալու նպատակով: Սակայն դատապարտյալը պետք է վերադառնա ՔԿՀ մինչև 20:00 և գիշերն, ինչպես նաև ոչ աշխատանքային և տոն օրերն անցկացնի ՔԿՀ տարածքում:

ՔԿՀ տարածքն աշխատանքային ժամերին լքելու թույլտվություն ստանալու համար դատապարտյալը պետք է ունենա աշխատանքային պայմանագիր: Ժամանակ առ ժամանակ ՔԿՀ աշխատակիցները, իսկ երբեմն նաև վերահսկող դատախազն այցելում են դատապարտյալի աշխատավայր՝ ստուգելու դատապարտյալն այնտեղ է, թե՛ ոչ: Այնուամենայնիվ, գործատուից ստացվող տեղեկությունից բացի մշտական վերահսկողության այլ մեխանիզմ չի գործում: Ներկայումս իրականացվող բարեփոխումների շրջանակում Քրեակատարողական վարչությունը ցանկանում է նման դատապարտյալների նկատմամբ կիրառել էլեկտրոնային սարքեր (էլեկտրոնային հսկողություն)՝ ավելի արդյունավետ վերահսկողություն ապահովելու նպատակով:

Գործնականում բաց ուղղիչ հիմնարկ տեղափոխումն արտոնություն է և, որպես կանոն, կիրառվում է այն դատապարտյալների նկատմամբ, ում պատժի ժամկետը լրանում է մի քանի ամսից:

2.7.2 Ազատության սահմանափակումը կարգավորող օրենսդրությունը

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգիրքը սահմանում է բաց ուղղիչ հիմնարկում պատժի կրման կանոնները: Օրենսգրքի 100-րդ հոդվածի համաձայն՝ նման հիմնարկում պատիժ են կրում անզգուշությամբ կատարած հանցագործության համար որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտվելու դեպքում: Բացի այդ, ուղղիչ հիմնարկի տեսակը կարող է նաև փոխվել մեկուսացվածության առավել ցածր աստիճանի: Դա նշանակում է, որ կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկում պատիժ կրող դատապարտյալը կարող է տեղափոխվել բաց ուղղիչ հիմնարկ: Այդպես, օրինակ՝ դիտավորությամբ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության կամ ծանր հանցագործության համար առաջին անգամ որոշակի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված և կիսաբաց ուղղիչ հիմնարկում պատիժը կրող դատապարտյալը նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո կարող է տեղափոխվել բաց ուղղիչ հիմնարկ:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 103-րդ հոդվածը սահմանում է բաց ուղղիչ հիմնարկում պատիժը կրելու պայմանները: Ըստ այդ հոդվածի, դատապարտյալը պահվում է մինչև տասը մարդու համար նախատեսված բնակելի կացարանում: Բաց ուղղիչ հիմնարկում դատապարտյալը կարող է տեղաշարժվել գիշերային ժամերին ուղղիչ հիմնարկի այդ նպատակով նախատեսված տարածքի սահմաններում, իսկ ցերեկային ժամերին ուղղիչ հիմնարկի տարածքի սահմաններում, և ուղղիչ հիմնարկի պետի թույլտվությամբ դրանից դուրս: Մնացած կանոնները սահմանվում են հիմնարկի ներքին կանոնակարգով:

2.7.3 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

«Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման նվազեցումը Հայաստանում», գնահատողական զեկույց, Երևանում ԷՆ գրասենյակ, 2013 թ.

2.8 ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՈՒՄ

2.8.1 Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը Հայաստանում

ՀՀ ՔՕ-ն նախատեսում է պատժի կրման այն նվազագույն ժամկետը, որը կրելուց հետո դատապարտյալը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել: Այդ նվազագույն ժամկետը, պայմանավորված կատարված հանցագործության ծանրության աստիճանով, կազմում է պատժի մեկ երրորդից մինչև երեք քառորդը:

ՀՀ-ում գործում է պայմանական վաղաժամկետ ազատման եռափուլ համակարգ:

Փուլ 1. Վարչական հանձնաժողով

Դրական բնութագիր ունեցող դատապարտյալների, ովքեր չունեն կարգապահական տույժ, պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը նախ քննարկում է Վարչական հանձնաժողովը, որը կազմված է ՔԿՀ վարչակազմի ներկայացուցիչներից: Հանձնաժողովը հաշվի է առնում տարատեսակ գործոններ, այդ թվում՝ վարքի առանձնահատկությունները, ընտանիքի հետ կապը, դատապարտյալի հետ իրականացված ուղղման աշխատանքները և դրանց արդյունքները և այլն: Դատապարտյալը ցանկության դեպքում կարող է մասնակցել պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցի քննարկմանը: Եթե հանձնաժողովը որոշում է կայացնում դատապարտյալի պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ միջնորդագիր չներկայացնել, ապա այդ հարցը կրկին կարող է քննարկվել երեք ամիս անց: Հանձնաժողովի որոշումը կարող է նաև բողոքարկվել:

Դատապարտյալին պայմանական վաղաժամկետ ազատելու միջնորդության քննարկմանը ցանկության դեպքում կարող է մասնակցել նաև ինքը դատապարտյալը: Որոշումը ընդունելիս հաշվի են առնվում նաև դատապարտյալի հետ իրականացված սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքների, ուղղման միջոցների ներգործության արդյունքները: Դատապարտյալի հետ ՔԿՀ-ում իրականացվող աշխատանքները պետք է նախապատրաստեն նրան ազատվելուն և հասարակության մեջ օրինապահ կյանք վարելուն: Գործողությունների ծրագիրը պետք է կազմի համապատասխան մասնագետը, և այն պետք է լինի անհատական, ստանդարտացված և չափելի: Եթե աշխատանքների արդյունքները չափելի չեն, ապա դրանք հնարավոր չի օգտագործել դատապարտյալի վարքագիծը գնահատելիս: Խմբի ղեկավարը պայմանական վաղաժամկետ ազատմանը ներկայացված դատապարտյալի վերաբերյալ կազմում է բնութագիր՝ հաշվի առնելով տարբեր կառուցվածքային ստորաբաժանումների (անվտանգության, նյութատեխնիկական աջակցության, բժշկական) եզրակացությունները: Բնութագիրը պետք է ներառի

դատապարտյալի՝ պատիժը կրելու ժամանակահատվածում կատարված գնահատումների արդյունքները, ինչպես նաև ընդհանուր տեղեկություններ դատապարտյալի մասին. ՔԿՀ-ում ներքին կանոնակարգի պահանջների պահպանումը (խրախուսանքներ և կարգապահական տույժեր), ինչպես նաև կրթական, մշակութային, մարզական և այլ ծրագրերին ու միջոցառումներին մասնակցությունը, վարձատրվող կամ չվարձատրվող աշխատանքներին ներգրավվածությունը, հանցագործությամբ տուժողին պատճառած նյութական վնասի հատուցումը, ընտանիքի հետ կապը և փոխհարաբերությունները, դատապարտյալի խնամքի տակ գտնվող անձանց առկայությունը, առողջական վիճակը, աշխատունակությունը, հաշմանդամությունը: Պետք է նաև ներկայացվի դատապարտյալի վարքի, բնավորության, խառնվածքի, հոգեբանական առանձնահատկությունների և դրանց դինամիկայի վերաբերյալ հոգեբանական եզրակացություն, ինչպես նաև եզրակացություն պատիժը կրելուց հետո դատապարտյալի սոցիալական ապահովության, այն է բնակարանային, աշխատանքային, նյութակենցաղային պայմանների, և ազատվելուց հետո իր անելիքների վերաբերյալ:

Եթե վարչական հանձնաժողովն ընդունել է միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն կատարելու համար որոշակի ժամկետով կամ ցմահ ազատազրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու մասին միջնորդագիր ներկայացնելու որոշում, հանձնաժողովի նախագահն այդ որոշումը եռօրյա ժամկետում ուղարկում է անկախ հանձնաժողովի հաստատման կցելով դատապարտյալի մասին տեղեկանքը: Անկախ հանձնաժողովը քննարկում է միջին ծանրության, ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործություններ կատարած դատապարտյալների հարցը: Հանձնաժողովի կազմում ընդգրկված են ՀՀ ոստիկանության և տարբեր պետական գերատեսչությունների ներկայացուցիչներ, անկախ փորձագետ և հոգեբան:

Փուլ 2. Անկախ հանձնաժողով

Վարչական հանձնաժողովի կողմից միջնորդագիրը ստանալուց հետո անկախ հանձնաժողովը քննարկում է և կա՛մ հավանության է արժանացնում, կա՛մ մերժում այն: Մինչ որոշում կայացնելը հանձնաժողովի երկու անդամներից կազմված ենթահանձնաժողովը հանդիպում է դատապարտյալին և առանձնազրույց ունենում նրա հետ: Հանձնաժողովի նիստին որոշումն ընդունվում է գաղտնի քվեարկությամբ՝ հաշվի առնելով ենթահանձնաժողովի կարծիքը և մյուս ստացված փաստաթղթերը: Անկախ հանձնաժողովի որոշումները չեն ներառում որոշման հիմնավորում և ենթակա չեն բողոքարկման, բացառությամբ ընթացակարգային խախտումների առկայության դեպքերից:

Եթե անկախ հանձնաժողովը հավանության չի արժանացնում դատապարտյալի պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ միջնորդագիրը, ապա նրա ազատման հարցը հաջորդ անգամ կարող է քննարկվել միայն երեք ամիս անց:

ՀՀ-ում գործում է երեք անկախ հանձնաժողով, որոնք սպասարկում են համապատասխան ՔԿՀ-ներ: Յուրաքանչյուր հանձնաժողով ունի ութ անդամ: Ենթահանձնաժողովները կազմված են հանձնաժողովի երկու անդամներից և աշխատում են համապատասխանաբար իրենց կցված ՔԿՀ-ի դատապարտյալների հետ: Ենթահանձնաժողովի անդամները պետք է փոխվեն ռոտացիոն կարգով այնպես, որ նույն անձն աշխատի նույն ՔԿՀ-ի հետ ոչ ավելի, քան երեք ամիս անընդմեջ:

Փուլ 3. Դատարան

Եթե անկախ հանձնաժողովը հավանության է արժանացնում պայմանական վաղաժամկետ ազառոժուման վերաբերյալ միջնորդագիրը, ՔԿՀ վարչակազմը 5-օրյա ժամկետում միջնորդագիրը ներկայացնում է դատարան՝ ազատազրկման դատապարտված անձին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու վերաբերյալ:

Դատարանը հազվադեպ է մերժում միջնորդագիրը: Անկախ հանձնաժողովի կողմից հավանության արժանացած պայմանական վաղաժամկետ ազատման միջնորդագրերը, որպես կանոն, արժանանում են նաև դատարանի հավանությանը:

Գործնականում այն դատապարտյալները, ովքեր չեն հարթել հանցագործությամբ պատճառված վնասը, վաղաժամկետ չեն ազատվում: Հազվադեպ են վաղաժամկետ ազատվում այն դատապարտյալները, ովքեր դատապարտվել են այնպիսի հանցագործությունների համար, ինչպիսիք սպանությունը, ավազակային հարձակումը, թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառությունն են, թեև նման օրենսդրական արգելքներ սահմանված չեն: Այդ պրակտիկան հանգեցնում է լուրջ լարվածության:

Ազատման պայմանները

Թեև վաղաժամկետ ազատումը ՀՀ-ում կոչվում է պայմանական, սակայն գործնականում ազատվելիս գրեթե պայմաններ չեն դրվում: Դատապարտյալի ԱՊԿԲ բաժանմունք ներկայանալու դեպքում բաժանմունքի ծառայողը նրա անունով լրացնում է հաշվառման քարտ, դատապարտյալին պարզաբանում է նրա իրավունքները և պարտականությունները, դրանք խախտելու համար սահմանված պատասխանատվությունը, ինչպես նաև տեղեկացնում է հաշվառման ներկայանալու օրվանից առնվազն ամիսը մեկ անգամ բաժանմունք ներկայանալու պարտականության մասին: 7-օրյա ժամկետում բաժանմունք չներկայանալու դեպքում դատապարտյալին ուղարկվում է ծանուցագիր բաժանմունք ներկայանալու մասին: ԱՊԿԲ ծառայողն իրավունք ունի այցելել դատապարտյալի բնակության կամ աշխատանքի վայր:

Խախտում կատարելու հետևանքները

Եթե վաղաժամկետ ազատված դատապարտյալը չի պահպանում նշանակված պայմանները կամ կատարում է նոր իրավախախտում, ապա դատարան միջնորդագիր է ներկայացվում վաղաժամկետ ազատման որոշումը չեղյալ հայտարարելու վերաբերյալ: Այն դեպքում, երբ բաժանմունքն անհրաժեշտ է համարում ուժեղացնել դատապարտյալի վարքագծի նկատմամբ վերահսկողությունը, բաժանմունքի պետը համապատասխան միջնորդություն է ներկայացնում դատարան նրա վրա լրացուցիչ պարտականություններ դնելու կամ սահմանափակումներ կիրառելու մասին:

2.8.2 Վիճակագրական տվյալներ Հայաստանում պայմանական վաղաժամկետ ազատման ինստիտուտի կիրառման վերաբերյալ

Դատապարտյալը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել նշանակված պատժի առնվազն մեկ երրորդը կրելուց հետո՝ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործությունների դեպքում: Սովորաբար, դատապարտյալը վաղաժամկետ ազատվում է պատժի ավարտից մի քանի ամիս առաջ:

Հայաստանում պայմանական ազատված դատապարտյալների նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է ԱՊԿԲ-ն: Վերահսկողության ժամկետը կրճատման ենթակաչէ, հետևաբար դատապարտյալը ժամկետ վերահսկողության ներքո մինչև պատժի ժամկետի ավարտը: Վերահսկողությունը հիմնականում սահմանափակվում է ԱՊԿԲ բաժանմունք պարբերաբար ներկայանալու պարտավորությամբ: Աղյուսակ 4-ում ներկայացված են վիճակագրական տվյալներ ՀՀ-ում 2007 և 2013 թվականներին պայմանական վաղաժամկետ ազատված, այդ թվում՝ վերահսկողությամբ, դատապարտյալների վերաբերյալ:

Աղյուսակ 4. Հայաստանում պայմանական վաղաժամկետ ազատման պրակտիկան

	2007	2013
100,000 մարդու հաշվարկով տարվա ընթացքում ազատված դատապարտյալներ	15	8.7
Պայմանական վաղաժամկետ ազատվածների տոկոսը	22	5
Պայմանական վաղաժամկետ ազատվածների ընդհանուր թվից դատապարտյալների տոկոսը, ում նկատմամբ սահմանվել է վերահսկողություն %	--	35
Ազատագրվման ձևով պատժի կրումից հետո երեք տարվա ընթացքում կրկին դատապարտվածների մասնաբաժինը	--	--

Ըստ ՔԿՎ տրամադրած պաշտոնական տվյալների՝ 2013 թվականին պայմանական վաղաժամկետ ազատվել է 261 դատապարտյալ,¹² մինչդեռ 2007 թվականին նրանց թիվը կազմել է 485: 2013 թվականին ԱՊԿԲ-ն վերահսկողություն է իրականացրել 178 պայմանական ազատված դատապարտյալի նկատմամբ, որոնցից միայն 92-ն են ազատվել 2013 թվականին, իսկ փացածի նկատմամբ վերահսկողությունը սահմանվել էր 2012 թվականին:

ՀՀ-ում չի վարվում կրկնահանգագործության համապարփակ վիճակագրություն: Ոստիկանությունը վիճակագրական տվյալներ է պահպանում միայն մեկ տարվա ընթացքում կրկին քրեական պատասխանատվության ենթարկված անձանց վերաբերյալ:

2.8.3 Պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցը կարգավորող օրենսդրությունը

Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը կարգավորվում է ՀՀ ՔՕ 76-րդ հոդվածի, ՀՀ ՔԴՕ 434-րդ հոդվածի, ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 114-116-րդ հոդվածների, ինչպես նաև ՀՀ նախագահի 2006 թ. հուլիսի 31-ի ՆՀ-163-Ն հրամանագրի, ՀՀ կառավարության 2006 թ. օգոստոսի 24-ի թիվ 1304-Ն որոշման, ՀՀ արդարադատության նախարարի 2005 թ. սեպտեմբերի 8-ի թիվ ՔՀ-46-Ն հրամանի դրույթների համաձայն:

ՀՀ ՔՕ 76-րդ հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ ազատագրվման ձևով պատիժ կրող անձը կարող է պայմանական վաղաժամկետ ազատվել, եթե դատարանը որոշի, որ նա ուղղվելու համար նշանակված պատժի փացած մասը կրելու կարիք չունի: Պայմանական վաղաժամկետ ազատում կարող է կիրառվել միայն, եթե դատապարտյալը փաստացի կրել է օրենսգրքով սահմանված պատժի մասը: Պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատում կիրառելիս դատարանը հաշվի է առնում նաև դատապարտվածի կողմից տուժողին պատճառված ֆսասը հարթելու հանգամանքը:

ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատապարտյալի կողմից պատժի ժամկետի՝ օրենքով սահմանված մասը կրելու դեպքում պատիժը կատարող հիմնարկի վարչակազմը մեկամսյա ժամկետում պարտադիր լսում է կարգապահական տույժ չունեցող դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու ներկայացման հարցը: ՀՀ կառավարության 2006 թ. օգոստոսի 24-ի թիվ 1304-Ն որոշմամբ հաստատվել է դատապարտյալին պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու կամ պատժի չկրած մասն ավելի մեղմ պատժատեսակով փոխարինելու ներկայացման հարցերը պատիժը

¹² Նշված մասնաբաժինը ներառում է միայն այն դատապարտյալներին, ում նկատմամբ հանրային աշխատանքները կիրառվել են որպես ազատագրվման այլընտրանք՝ պատիժը նշանակելուց անմիջապես հետո:

կատարող հիմնարկի վարչակազմի կողմից քննարկման կարգը:

Դատապարտյալին պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հարցը քննարկելու համար պարտադիր են հետևյալ պայմանները՝

ա) դատապարտյալի՝ օրենքով սահմանված պատժի նվազագույն ժամկետը կրելը,

բ) դատապարտյալի գրավոր համաձայնությունը,

գ) դատապարտյալի դրական բնութագիրը,

դ) տույժ չունենալը:¹³

2.8.4 Պաշտոնական հայտարարությունները և հրապարակված զեկույցները

ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին կարգադրության մեջ նշվում է պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի բարեփոխման, ինչպես նաև որոշում կայացնելու և գնահատում անցկացնելու հստակ չափանիշների մշակման անհրաժեշտության մասին:

Պրոբացիայի ծառայության ներդրման մասին հայեցակարգը նախատեսում է, որ պրոբացիայի ծառայության գործառնություններից մեկը պետք է լինի վաղաժամկետ ազատման դեպքում որոշում կայացնելուն աջակցելու համար ռիսկերի և կարիքների գնահատման հիման վրա եզրակացությունների կազմումը:

ՀՀ արդարադատության նախարարը և քրեակատարողական ոլորտի համար պատասխանատու նախարարի տեղակալը մի շարք հայտարարություններում նշել են, որ ներկայումս գործող պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգն արդյունավետ չէ, և ԱՆ-ն աշխատում է համակարգի բարեփոխման համար անհրաժեշտ համապատասխան օրենսդրական փոփոխությունների մշակման ուղղությամբ: Այդպես, Արդարադատության նախարարի տեղակալ Արամ Օրբելյանը նշել էր, որ Հայաստանում լիարժեք պրոբացիայի ծառայության առկայության դեպքում հնարավոր կլինի մասնագիտական մոտեցում ցուցաբերել պայմանական վաղաժամկետ ազատման խնդրին:¹⁴

ՀՀ ԱՆ աշխատակազմի համակարգի իրավական ապահովման վարչության պետ Նորայր Բալայանը նշել էր, որ բավականաչափ դիմում-բողոքներ են ստանում դատապարտյալներից, ինչպես նաև ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանից՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ: Ըստ Բալայանի, «այս խնդրին է անդրադարձել Սահմանադրական դատարանը

¹³ ՀՀ արդարադատության նախարարի 2005 թ. սեպտեմբերի 8-ի թիվ ԲՀ-46-Ն հրամանի 5-րդ կետ

¹⁴ Տե՛ս «Քննարկում՝ ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և այլ միջոցների կիրառման մասին զեկույցի», հասանելի է <http://www.moj.am/article/800#sthash.igBR0B89.dpuf>

2008 թվականի որոշման մեջ, արձանագրելով, որ ՀՀ-ում բացակայում են պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման հստակ սահմանված չափանիշներ: Հաշվի առնելով այդ ամենը՝ Արդարադատության նախարարությունն ավարտել է պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատման չափանիշների ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգի նախագծի մշակումը: Առաջիկայում նախագիծը կորվի շրջանառության մեջ, կուղարկվի շահագրգիռ մարմիններին»:¹⁵ Նմանատիպ դիրքորոշում արտահայտել էր նաև Արդարադատության նախարարի տեղակալ Ս. Քրմոյանը:

«Պայմանական վաղաժամկետ ազատման նոր մեխանիզմի մոդել»,¹⁶ ՔՀԻ, 2014 թ.

Նշված փաստաթղթում առաջարկվում է պայմանական վաղաժամկետ ազատման մեխանիզմի նոր մոդել, ինչպես նաև դատապարտյալների ռիսկերի գնահատման չափանիշներ:

2013 թվականի ՔԿՀ-ներում վերահսկողություն իրականացնող հասարակական դիտորդական խմբի տարեկան զեկույց, 2014 թ.

Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգում առկա խնդիրները և բացերը ներկայացնող զեկույցում վաղաժամկետ ազատման խնդիրը նշվել է որպես ՔԿՀ-ներում առկա ամենալուրջ խնդիրներից մեկը:

«Հետազոտություն պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգում առկա խնդիրների վերաբերյալ», ՔԿՀ-ներում վերահսկողություն իրականացնող հասարակական դիտորդական խումբ, 2013 թ.

«Հայաստանում հանցավորությանը և կրկնահանցագործությանը նպաստող գործոնների որակական և քանակական հետազոտություն», ՔՀԻ, ԵԽ ֆինանսավորմամբ, 2014 թ.

«ՀՀ-ում պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը», զեկույց, ՔՀԻ, 2012 թ.

2012 թվականին նշված զեկույցը պատրաստվել է ՔՀԻ ՀԿ կողմից ԵԱՀԿ աջակցությամբ: Զեկույցում ներկայացվում են մի շարք հիմնավորված առաջարկություններ պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգը բարեփոխելու ուղղությամբ: Դա ներառում է.

- պայմանական վաղաժամկետ ազատման նպատակը.
- ընթացակարգի պարզեցումը.

¹⁵ Տե՛ս «Քննարկվել են ՀՀ-ում պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգում առկա խնդիրները և լուծման հնարավոր ուղիները», հասանելի է <http://www.moj.am/article/1067#sthash.26qYFodfdpuf>

¹⁶ Ավելի մանրամասն տե՛ս «ՔՀԻ-ն ներկայացրել է պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի բարեփոխման մոդել», հասանելի է <http://www.hra.am/hy/point-of-view/2014/11/14/CSI>

- դատապարտյալներին ազատությանն ավելի լավ նախապատրաստելը.
- յուրաքանչյուր դատապարտյալի ռիսկերի և կարիքների մասնագիտական գնահատումը.
- ազատումից հետո վերահսկողության պայմանների սահմանումը:

ԵՆԱԶԱԿԵՐՈՒՄԻ ԻՐԱԿԱՆԱԳՎՈՂԱՊՐՈՔԱԳԻԱՅԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱՏԵՆՅԱԿՆԵՐԻ ՆԵՐՂՐՄԱՆ ԱԽԼՈՏԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ շՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ ՆԱԽԱՏԵՍՎՈՒՄ Է ՆԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱԿԱՆԱԳՆԵԼ ՎԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՊԱԺԱՄԿԵՏ ԱԶԱՏՎԱԾ ԴԱՏԱՊԱՐՏՅԱԼՆԵՐԻ ՆԿԱՏՈՒՄԸ:

2.9 ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ

2.9.1 Վերականգնողական արդարադատության ինստիտուտը Հայաստանում

Ցավոք սրտի, այս ինստիտուտը դեռևս չի կիրառվում ՀՀ-ում: Թեև ՀՀ օրենսդրությունը պարունակում է որոշ տարրեր, սակայն փաստացի գործող վերականգնողական արդարադատության իրական մեխանիզմներ չկան: Ինչպես արդեն նշվել է քրեական պատասխանատվության փոխարինելու մասին բաժնում, ՀՀ ՔՕ-ն և ՔԴՕ-ն թույլ են տալիս դադարեցնել քրեական հետապնդումը, եթե մեղադրյալը և տուժողը հաշտվել են: Սակայն առկա չէ որևէ մեխանիզմ, որը կնպաստեր այդ գործընթացին:

Պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգում նշվում է որոշ լիազորություններ, օրինակ՝ հաշտարարությունը, ՀԿ-ներին պատվիրակելու հնարավորության մասին: Այնուամենայնիվ, ներկայումս ՀՀ-ում որևէ ՀԿ չի մատուցում քրեական գործերով հաշտարարի ծառայություն:

2.9.2 Անչափահաս իրավախախտներ

Ինչպես նշվում է ՀՀ-ում ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների նվազեցման վերաբերյալ ԵՆԻ-ի զեկուցում, «Հայաստանյան իշխանություններին խորհուրդ է տրվում պրոբացիոն ծառայության վերաբերյալ նոր օրենսդրությունում հատուկ դրույթներ նախատեսել պրոբացիոն ծառայության կողմից անչափահասների հետ աշխատելու դեպքում վերջիններիս ընտանիքներին ներգրավվելու մասին: Միջոցառումներն իրականացնելիս անհրաժեշտ է պահպանել կապն անչափահասի, նրա ընտանիքի և համայնքի, անչափահասի անձնական ազատ զարգացման միջև և ամրապնդել այդ կապը, ինչպես նաև ապահովել նրա ներգրավվածությունն ընթացիկ ծրագրերում պատասխանատվության զգացում և այլոց ազատությունների ու իրավունքների հանդեպ հարգանք ձևավորելու նպատակով»:

Վերջին տարիներին ՀՀ-ում քննարկվում է անչափահասների նկատմամբ արդարադատության համակարգ ներդնելու անհրաժեշտությունը: Չնայած նախաձեռնված բարեփոխումներին, այս հարցին դեռևս պատշաճ և համապարփակ լուծում չի տրվել: Նոր ՔԴՕ նախագծում ներառված են

գործընթացը կարգավորող միայն որոշ դրույթներ:

Անհրաժեշտ է զարգացնել անչափահասների նկատմամբ արդարադատության առանձին ծառայություն, որի կազմում ներգրավված կլինեն ներկայացուցիչներ շահագրգիռ պետական մարմիններից ոստիկանությունից, պրոբացիայի ծառայությունից, կրթական համակարգից, աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից և քրեակատարողական ծառայությունից: Այն կմշակի հատուկ ծառայություններ հաշվի առնելով անչափահասների շահերը: Պրոբացիայի ծառայության/ԱՆ ղեկավարությունը նույնպես մտադիր է լուծել մեծ քաղաքներից դուրս անչափահասներին տրամադրվող ծառայությունների սակավության խնդիրը:

տասխանատու է Քրեակատարողական վարչությունը: 2012 թվականին **ՀՀ նախագահը հաստատել է ՀՀ ԱՆ կազմում Պրոբացիայի ծառայության ներդրման մասին հայեցակարգը: Նախատեսվում է այս հարցը կարգավորող համապատասխան օրենսդրությունը ՀՀ ազգային ժողով ներկայացնել 2016 թվականին:**

2.10 ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԱՊԿԲ-ն ՀՀ ԱՆ ՔԿՎ կազմում գործող ստորաբաժանում է: 2013 թվականին բաժինն ուներ մոտ 80 աշխատակից և վերահսկողություն էր իրականացնում 1676 դատապարտյալի նկատմամբ, այդ թվում՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատվածների և նրանց, ում նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել: Բացի այդ, բաժնի աշխատակիցները կատարել են այլընտրանքային պատիժներ, օրինակ՝ տուգանք պատժատեսակը, ևս 1975 դատապարտյալի նկատմամբ:¹⁷

Նախատեսվում է, որ նոր Պրոբացիայի ծառայությունը կունենա մոտ 200 աշխատակից և պրոբացիայի յուրաքանչյուր ծառայող կաշխատի վերահսկողություն պահանջող միջինում 50 պրոբացիայի ծառայության շահառուի հետ:

2.11 ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻՇՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ կառավարության՝ ՀՀ ԱՆ ՔԿՎ ԱՊԿԲ տարածքային մարմինների գործունեության կարգը հաստատելու մասին որոշման համաձայն՝ բաժնի աշխատակիցներն ունեն երկու հիմնական գործառույթ: Առաջինը, նրանք պետք է վերահսկեն ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների, այդ թվում՝ տուգանք, հանրային աշխատանքներ և որոշ պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու արգելք, կատարման ընթացքը: Երկրորդը, նրանք վերահսկողություն են իրականացնում պատիժը պայմանականորեն չկիրառելու հետևանքով փորձաշրջանի մեջ **գտնվող, պատժից** պայմանական վաղաժամկետ ազատված, պատժի կրումը

¹⁷ Տե՛ս «Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և պրոբացիայի ծախսային և սոցիալական արդյունավետությունը», հետազոտություն, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ, 2014 թ, էջ 12:

հետաձգված դատապարտյալների, այդ թվում՝ փնչն երեք տարեկան երեխա ունեցող կամ հղի կանանց կամ ծանր հիվանդություններով տառապող անձանց նկատմամբ:

Պատիժների կատարման համար աշխատակիցներն իրականացնում են հետևյալ գործառնությունները.

- յուրաքանչյուր դատապարտյալի վերաբերյալ անձնական գործի վարում,
- հանրային աշխատանքների կազմակերպում և վերահսկում,
- դատապարտյալի հետ հանդիպումների մասին տեղեկությունների արձանագրում,
- տուգանքի՝ որպես պատժատեսակի վճարումը հաստատող փաստերի պահպանում,
- համապատասխան գործողությունների ձեռնարկում այն դեպքերում, երբ դատապարտյալը չի պահպանում վերահսկողության ընթացքում նրա վրա դրված պարտականությունները:

2.12 ԱՆՀՐԱԺԵՇ ՈՐԱԿԱՎՈՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄ

2013 թվականին բաժինն ուներ մոտ 80 աշխատակից, նրանցից ութն աշխատում էր գլխամասում, 21-ը՝ Երևան քաղաքի բաժանմունքներում, 54-ը՝ ՀՀ մարզերի բաժանմունքներում: ԱՊԿԲ աշխատակիցները համարվում են քրեակատարողական ծառայողներ: Հատկանշական է, որ 2014 թվականին լրակազմով նախատեսված հաստիքների թիվը փոքր-ինչ նվազել է:

ԱՊԿԲ աշխատակիցների մեծ մասը մասնագիտությամբ իրավաբաններ են, իսկ ոմանք ունեն նաև ՔԿՀ-ներում աշխատելու փորձ: ԱՊԿԲ աշխատակազմում չկան սոցաշխատողների կամ հոգեբանների հաստիքներ:

2.13 ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻՇՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ԲԱԺՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

ԱՊԿԲ աշխատանքները համակարգում է բաժնի պետը: Նա ունի երկու տեղակալ: Յուրաքանչյուր բաժանմունքում միջինում աշխատում է 2-4 ծառայող՝ պայմանավորված բաժանմունքի ծանրաբեռնվածությամբ և սպասարկվող տարածքով: Յուրաքանչյուր բաժանմունք ունի բաժանմունքի պետ, որը զբաղվում է բաժանմունքի ընդհանուր գործունեության համակարգմամբ և վերահսկողություն չի իրականացնում դատապարտյալների նկատմամբ:

Աշխատակիցներն ունեն ներքին տվյալների շտեմարան, ինչպես նաև կարող են գրավոր դիմումի հիման վրա ՀՀ ոստիկանության Տեղեկատվական կենտրոնից ստանալ անհրաժեշտ տեղեկություններ:

2.14 ԼՈԳԻՍՏԻԿԱ

ԱՊԿԲ գլխամասը գտնվում է Երևան քաղաքում: ՀՀ տարածքում գործում

է ԱՊԿԲ 17 բաժանմունք, որոնցից 10-ը՝ ՀՀ մարզերում, իսկ 7-ը՝ Երևան քաղաքում: Մարզային բաժանմունքներն ունեն 38 նստավայր:

Մարզերում գտնվող բաժանմունքների ենթակառուցվածքային ապահովվածության աստիճանը բավարար չէ, մինչդեռ բաժանմունքների իրավասությունը տարածվում է բավականին մեծ տարածքների վրա: Դատապարտյալներից շատերը սոցիալապես անապահով են և հաճախ ստիպված են երկար ճանապարհ անցնել՝ համապատասխան բաժանմունք ներկայանալու համար: ԱՊԿԲ-ն չունի նման դատապարտյալների ճանապարհածախսը հատուցելու համար համապատասխան ֆինանսական միջոցներ:

ԱՊԿԲ-ն իր տրամադրության տակ ունի 11 մարդատար տրանսպորտային միջոց, որոնցից 9-ը պիտանի չեն օգտագործման: Ըստ ՀՀ ԱՆ տվյալների՝ ԱՊԿԲ-ի տրամադրության տակ է գտնվում 25 համակարգիչ, 2 պատճենման մեքենա և 1 սկաներ:

Պրոբացիայի ծառայության ներդրման գործընթացի շրջանակներում նախատեսվում է համալրել ծառայության տեխնիկական հագեցվածությունը՝ տրամադրելով նրան 26 մարդատար տրանսպորտային միջոց, ավտոբուս, մինի ավտոբուս, ինչպես նաև 185 համակարգիչ, 15 պատճենման մեքենա, 45 տպիչ, 15 սկաներ և 1 սերվեր:¹⁸

2.15 ԳՈՐԾՆԿԵՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Որոշ ՀԿ-ներ լուրջ ներդրում են ունեցել ՀՀ-ում այլընտրանքային պատիժների զարգացման հարցում:

- «Միջազգային բանտային բարեփոխումներ» կազմակերպությունը 2010 թվականից ի վեր տրամադրել է փոքր գրանտեր, որոնք ուղղվել են գործնական բնույթի նախաձեռնությունների աջակցությանը՝ հիմնականում խորհրդատվություն և ժամանակավոր կացարան տրամադրելու համար:
- «Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտ» ՀԿ-ն իրականացնում է հիմնականում հետազոտական և շահերի պաշտպանությանն ուղղված գործունեություն: Վերջերս՝ կազմակերպությունն իրականացրել է մանրամասն հետազոտություն՝ դատապարտյալների վրա ազատազրկման և այլընտրանքային պատժատեսակների ազդեցության թեմայով, որը կատարվել է ԵՄ աջակցությամբ՝ պրոբացիայի ծառայության ներդրման համար նախապատրաստական աշխատանքների շրջանակներում: ՔՀԻ-ն ՄԲԲ հայաստանյան գործընկեր կազմակերպությունն էր «Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների խթանում» ծրագրի շրջանակներում, որն իրականացվել է 2014-2015 թվականներին:

¹⁸ Տե՛ս «Ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժների և պրոբացիայի ծախսային և սոցիալական արդյունավետությունը», հետազոտություն, «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ, 2014 թ, էջ 9

- «Սոցիալական արդարություն» ՀԿ-ն տրամադրել է մի շարք ծառայություններ անչափահաս և չափահաս դատապարտյալներին, ինչպես նաև տրամադրել է մանրամասն խորհրդատվություն պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ և հրապարակել է իր առաջարկությունները:
- «Փրոջեքթ հարմոնի ինթերնեյշնլ» ՀԿ-ն 2006 թվականից տրամադրել է մի շարք ծառայություններ օրենքի հետ խնդիր ունեցող անչափահասներին: Մասնավորապես, 11-ից 17 տարեկան 700-ից ավելի օրենքի հետ խնդիր ունեցող անչափահաս մասնակցել է վերականգնողական արդարադատության ծրագրերին, որոնք բավականին մեծ հաջողությամբ են ավարտվել: ՀԿ-ն նաև վերապատրաստման դասընթացներ է կազմակերպել ոստիկանության աշխատակիցների և ուսուցիչների համար:

Որոշ նախարարություններ ունեն ծառայություններ ՀԿ-ներին պատվիրակելու փորձ: (Ուսումնասիրությունն իրականացնելու ընթացքում միակ արձանագրված օրինակն է Երիտասարդության զարգացման կենտրոնը, որը Սպորտի նախարարության կողմից հիմնադրված պետական ոչ առևտրային կազմակերպություն է: Այն հնարավորություն ունի ՀԿ-ներին հատկացնել գրանտներ՝ ուղղված իր նպատակների իրականացմանն աջակցող ծառայություններ տրամադրելուն): Հայաստանում փաստացի չի գործում ՀԿ-ներին հասարակության կամ բիզնեսի ներկայացուցիչների կողմից աջակցություն տրամադրելու ավանդույթը:

Դատապարտյալներին որոշակի աջակցություն են ցուցաբերում եկեղեցին և կրոնական կազմակերպությունները: Հոգևորականներն այցելում են Հայաստանի տարածքում գործող բոլոր ՔԿՀ-ներ և պատարագ մատուցում: Բացի այդ, ազատությունից զրկված անձինք ցանկության դեպքում կարող են նրանց հետ առանձնազրույց ունենալ:

Պետական որոշ գերատեսչություններ, օրինակ՝ առողջապահության, կրթության և սոցիալական հարցերով նախարարությունները, տրամադրում են այնպիսի ծառայություններ, որոնց կարիքն ունեն անչափահաս դատապարտյալները: ԱՊԿԲ և նշված մարմինների միջև ավելի արդյունավետ համագործակցության զարգացման լայն հնարավորություններ կան:

2.16 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վերջին տարիներին պատիժների նշանակման համակարգի բարեփոխումները Հայաստանի Կառավարության առաջնահերթություններից են: Դատական և իրավական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագրի համաձայն՝ պետք է մշակվեն նոր Քրեական դատավարության օրենսգրքի և Քրեական օրենսգրքի նախագծերը, ինչպես նաև փոփոխվեն/ ընդունվեն քրեական արդարադատության համակարգին առնչվող մի շարք օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր:¹⁹ Ռազմավարության մեջ քրեական արդարադատության և քրեական պատիժների համակարգի արդյունավետության բարձրացումը նշված են որպես առաջնահերթ նպատակներ: Կառավարությունը նոր Քրեական օրենսգրքը ընդունելու անհրաժեշտությունը հիմնավորում է քրեական պատիժների ոլորտում առկա մի շարք խնդիրների առկայությամբ: Ըստ այդմ, գործող Քրեական օրենսգրքի՝ պատիժների համակարգին առնչվող թերություններն ու բացթողումները հանգեցնում են մի իրավիճակի, երբ դատարանները գործնականում ո՛չ ունեն որևէ իրական այլընտրանք ազատազրկմանը և ո՛չ էլ հնարավորություն նշանակելու ազատությունից զրկելու հետ չկապված պատիժներ:

Այդ ամենը բացասաբար է անդրադառնում պատժի նպատակների արդյունավետ իրականացման վրա և հանգեցնում է ազատազրկման չափից շատ կիրառմանը, իսկ որպես հետևանք՝ ՔԿՀ-ների գերբնակեցմանը: Ռազմավարության մեջ ընդգծված է ՔՕ-ում պատիժների համակարգն արմատապես վերանայելու անհրաժեշտությունը՝ պատիժների համաչափությունն ապահովելու և արդյունավետ այլընտրանքային պատժատեսակներ նախատեսելու նպատակով: Նշվում է նաև հանրային աշխատանքները որպես պատժատեսակ նշանակելու հիմքերի վերանայման, այդ պատժատեսակն անմիջականորեն ՀՀ ՔՕ Հատուկ մասի հանցակազմերի սանկցիաներում ընդգրկելու, դատարաններին այդ պատժատեսակն իրենց հայեցողությամբ կիրառելը կամ պատժի չկրած մասը ավելի մեղմ պատժատեսակով հանրային աշխատանքներով, փոխարինելը թույլատրելու անհրաժեշտության մասին ընդլայնելով այդ պատժատեսակի կիրառումը նաև ծանր հանցագործություններ կատարած անձանց նկատմամբ: Ռազմավարության մեջ նշվում է նաև քրեական պատասխանատվության այլընտրանքային միջոցների, այդ թվում՝ հաշտեցման ինստիտուտի գործարկման անհրաժեշտության մասին: Փաստաթղթում ընդգծված է նաև որոշ հանցագործությունների ապաքրեականացման (դեպենալիզացիա) և մի շարք հանցագործությունների համար ազատազրկումը որպես պատժատեսակ բացառելու կարևորությունը: Ռազմավարության առաջնահերթություններից է պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի բարեփոխումը և գնահատման օբյեկտիվ չափանիշների ներդրումը: Թեև ՔԴՕ նախագիծը 2012

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ նախագահի կողմից հաստատված ՀՀ իրավական և դատական բարեփոխումների 2012-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և ծրագրից բխող միջոցառումների ցանկը հաստատելու մասին կարգադրություն ՆԿ-96-Ս:

թվականին ներկայացվել է Ազգային ժողով, այն մինչ օրս չի ընդունվել: ՔԴՕ ընդունման հետաձգման պատճառներից մեկն այն է, որ ՔԴՕ նախագիծը չի պարունակում Պրոբացիայի ծառայության դերի և գործառնությունների վերաբերյալ համապատասխան դրույթներ և դա շտկելու համար նախագծում պետք է կատարվեն համապատասխան փոփոխություններ:

Այլընտրանքային պատիժների և միջոցների կիրառումը խթանելու և ՀՀ-ում ազատագրված անձանց թիվը կրճատելու նպատակով ՀՀ կառավարությունը մտադիր է ստեղծել Պրոբացիայի ծառայություն: 2014 թվականի փետրվարին Հայաստանի Նախագահը հաստատել է ՀՀ-ում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ հայեցակարգը: Հայեցակարգում ներկայացված է Հայաստանում այլընտրանքային պատժատեսակների և միջոցների կիրառումը խթանելու անհրաժեշտությունը: Ցավոք, արդեն իսկ խախտվում է Ռազմավարությամբ հաստատված համապատասխան օրենսդրական նախագծերի մշակման և պրոբացիայի ծառայության ներդրման ժամանակացույցը: Մշակվել էր նաև Պրոբացիայի ծառայության մասին օրենքի նախագիծը, սակայն առկա էական հակասությունների պատճառով այն հետագայում հանվել է օրակարգից: Ներկայումս ՀՀ ԱՆ-ն մշակել է և շրջանառության մեջ է դրել Պրոբացիայի ծառայության մասին օրենքի մեկ այլ նախագիծ:

Տարբեր միջոցառումների ժամանակ ինչպես Արդարադատության նախարարը, այնպես էլ նրա տեղակալները վերահաստատել են կառավարության հաստատակամությունը բարեփոխել պատիժների նշանակման համակարգը, մասնավորապես այլընտրանքային պատժատեսակների կիրառմանը և պայմանական վաղաժամկետ ազատմանը վերաբերող ոլորտները:²⁰

2.17 ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԴԵՎՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Կառավարությունը մշակում է ոլորտը կարգավորող ռազմավարական, ինչպես նաև գործողությունների ազգային ծրագրեր: Բացի այդ, երբ ընդունվում են կամ շրջանառության մեջ են դրվում հիմնական օրենքները, կազմակերպվում են հանրային քննարկումներ: Կառավարությունը բարեփոխումների ծրագրերը ներկայացնում է Ազգային ժողովի լսումների, գիտաժողովների, փորձագիտական հանդիպումների, մամուլի ասուլիսների ընթացքում, ինչպես նաև հեռուստատեսությամբ: Կազմակերպվում են նաև խորհրդակցություններ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների ներգրավվածությամբ: Բացի այդ, օրենսդրական բարեփոխումները քննարկվում են Արդարադատության նախարարին կից Հանրային Խորհրդի նիստերին:

2014-2015 թվականների ընթացքում ՔՀԻ-ն, ՄԲԲ աջակցությամբ իրականացվող ծրագրի շրջանակներում, կազմակերպել էր այլընտրանքային

²⁰ Տե՛ս «Հրայր Թովմասյան. Ազատագրվումը լավագույն տարբերակը չէ. Փաստինֆո», հասանելի է <http://www.moj.am/press/view/article/691>; «Գրիգոր Մուրադյան. «Կալանքը չպետք է դառնա համատարած կիրառվող խափանման միջոց», հասանելի է <http://www.moj.am/article/465#sthash.JdFGLseh.dpuf>; Արամ Օրբելյան. «Ուետք է բարելավենք մեր դիրքերը մինչև առաջատարի, մինչև լավագույն փորձը կրողի». Փաստինֆո», հասանելի է <http://www.moj.am/press/view/article/806#sthash.R1j3pQ2n.dpuf>

պատժատեսակների կիրառմանը և պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգին նվիրված գիտաժողով և մի շարք փորձագիտական հանդիպումներ: Որոշ հանդիպումներ կազմակերպվել էին ՀՀ ԱՆ հետ համագործակցությամբ, որոնց ժամանակ նախարարությունը ներկայացված էր նախարարի տեղակալի մակարդակով, և վերջինս ընդգծել է կառավարության հաստատականությունը շարունակել ոլորտի բարեփոխումը:

Կազմակերպվել են նաև պետական համապատասխան մարմինների և շահագրգիռ հաստատությունների ներկայացուցիչների ուսումնական այցեր այլ երկրներ՝ ծանոթանալու պրոբացիայի ծառայության ներդրման և գործարկման ոլորտում միջազգային փորձին:

2.18 ԴՈՒՈՐՆԵՐԻ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանում պրոբացիայի ծառայության ներդրմանն աջակցելու համար դոնորները մի շարք կարևոր նախաձեռնություններ են իրականացրել:

ԵՄ: 2012 թվականի համար Հայաստանի հետ Գործողությունների ծրագրով Եվրամիությունը 20 միլիոն եվրո է հատկացրել Հայաստանին որպես բյուջետային աջակցություն: Աջակցության նախապայմաններից էր լիարժեք գործող պրոբացիայի ծառայության ներդրումը և միջազգային չափանիշներին համապատասխան այլընտրանքային պատժատեսակների կիրառման խթանումը: ԵՄ խորհրդատուների խումբը մշակել է փաստաթուղթ՝ Հայաստանում պրոբացիայի ծառայության ներդրման վերաբերյալ:²¹

ԵՆ: 2014 թվականի ապրիլին ԵՆ-ն ավարտել է «Ազատությունից զրկելու հետ կապված պատիժների կիրառման նվազեցումն՝ եվրոպական չափանիշների համաձայն» ծրագիրը: Ծրագրի շրջանակում Հայաստան են այցելել միջազգային փորձագետներ, որոնք գնահատել են առկա իրավիճակը և աջակցել են մանրամասն առաջարկների մշակմանը: Դատական համակարգի, ԱՆ, քրեակատարողական ծառայության, դատախազության և ոլորտում մասնագիտացված ՀԿ ներկայացուցիչների համար կազմակերպվել են ուսումնական այցեր՝ ծանոթանալու պրոբացիայի ծառայության ներդրման և գործարկման հետ կապված եվրոպական պետությունների փորձին:

Միաժամանակ տրվել է «Աջակցություն Հայաստանում պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանը» երկամյա ծրագրի մեկնարկը: Ծրագիրը նպատակ ունի Հայաստանի երկու տարածաշրջանում ներդնել փորձնական պրոբացիայի ծառայության գրասենյակներ՝ կիրառելով ԵՆ չափանիշերը և եվրոպական լավագույն փորձը: Ծրագրի հիմնական նպատակներն են.

- ցուցաբերել տեխնիկական աջակցություն երկու տարածաշրջաններում պրոբացիոն ծառայության ստեղծմանն, այդ թվում՝ էլեկտրոնային հսկողության փորձնական ներդրմանը,

²¹ Հավելված 1 – Հայաստանում Գործողությունների տարեկան ծրագիր 2012թ., ՀՀ-ում արդարադատության ոլորտում բարեփոխումների աջակցություն-Փուլ II

- աջակցել պրոբացիոն ծառայության անձնակազմի և համապատասխան այլ մասնագետների վերապատրաստմանը:

Ծրագրի ընթացքում մշակվել է ուսումնական ծրագիր պրոբացիայի վերաբերյալ, կազմակերպվել են տարբեր ուսումնական հաստատությունների և ԲՈՒՀ-երի տեղացի դասավանդողների վերապատրաստման, շարունակական, այդ թվում՝ նախնական, խորացված և աշխատանքին զուգընթաց դասընթացներ, փորձի ուսումնասիրման այցեր ԵՄ անդամ պետություններ, ինչպես նաև մշակվել են նախքան ազատվելը և դրանից հետո դատապարտյալների վերաինտեգրման ծրագրեր:

2015 թվականի հունիսից ԱՊԿԲ երկու բաժանմունքների հենքի վրա Շենգավիթում (Երևան) և Լոռիում գործում է պրոբացիայի ծառայության երկու պիլոտային գրասենյակ: Ի լրումն ԱՊԿԲ գործառույթների՝ այս բաժանմունքների աշխատակիցներն ավելի շատ ուշադրություն են դարձնում վերականգնողական աշխատանքներ իրականացնելուն և այդ համատեքստում համապատասխան մարմինների և կազմակերպությունների հետ համագործակցությանը:

ԵԱՀԿ: ԵԱՀԿ երևանյան գրասենյակը ֆինանսավորել է պրոբացիայի ծառայությանը և խափանման միջոցների կիրառմանն առնչվող մի շարք հետազոտություններ:

- ՀՀ-ում Պրոբացիոն ծառայության հիմնադրման վերաբերյալ գնահատման հաշվետվություն: Հետազոտությունն իրականացրել է «Իրավունքների պաշտպանություն առանց սահմանների» ՀԿ-ն 2014 թվականին:
- Հայաստանի Հանրապետությունում պրոբացիայի ծառայության ստեղծման խնդիրներն ու առանձնահատկությունները, հետազոտություն: Այն իրականացվել է 2012 թվականին, «Մոցիալական արդարություն» ՀԿ-ի կողմից: Այդ հետազոտությունն օգտագործվել է պատկան պետական մարմինների կողմից 2012-2016 թվականների դատախարական բարեփոխումների ծրագրի համաձայն պրոբացիայի ծառայության ներդրմանն ուղղված քաղաքականությունները և ռազմավարությունները մշակելիս:
- Խափանման միջոցների կիրառման պրակտիկան Հայաստանի Հանրապետությունում, հետազոտությունն իրականացել է «Իրավական հետազոտությունների ազգային կենտրոն» ՀԿ-ն 2014 թվականին:

Բոլոր այս զեկույցները հրապարակվել են, ներկայացվել են հանրությանը, ինչպես նաև կազմակերպվել են սեմինարներ՝ քննարկելու դրանք շահագրգիռ կողմերի հետ: Բացի վերոնշյալից, ԵԱՀԿ-ն ՔՀԻ հետ համատեղ 2012 թվականին կազմակերպել է «Պրոբացիա չափորոշիչներ և քաղած դասեր» թեմայով աշխատաժողով:

ՀՀ-ում Ամերիկայի միացյալ նահանգների (ԱՄՆ) դեսպանատուն: 2014 թվականի սեպտեմբերին Հայաստանում ԱՄՆ դեսպանը և Հայաստանի Արդարադատության նախարարը ստորագրել են Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների և Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունների միջև կնքված թմրամիջոցների հսկողության և իրավապահ ոլորտում համագործակցության նամակ-համաձայնագրի փոփոխությունը: Նոր համաձայնագրով տրամադրվող աջակցությունը շարունակելու է ուղղվել դատախիզական և օրենսդրական բարեփոխումների գործընթացին, այդ թվում՝ նոր քրեակատարողական և պրոբացիայի համակարգի զարգացմանը:

ԱՄՆ դեսպանատունն աջակցում է ՀՀ կառավարությանը քրեակատարողական ոլորտի բարեփոխումների հարցում: 2012 թվականի ապրիլին Վիսքոնսինի քրեակատարողական ծառայության և Հայաստանի միջև համագործակցություն է սկսվել քրեակատարողական ոլորտի բարեփոխումների ծրագրի շրջանակում: Կազմակերպվել են մի շարք ուսումնական այցեր, որոնց ընթացքում Վիսքոնսինի քրեակատարողական ծառայության աշխատակիցներն իրենց փորձն են փոխանցել Հայաստանի ՔԿՎ պատվիրակության անդամներին, ինչպես նաև վերապատրաստվել է նոր ՔԿՀ-ում աշխատելու համար ընտրված աշխատակազմը: ԱՄՆ դեսպանատունը տեխնիկական աջակցություն է ցուցաբերել «Արմավիր» նոր ՔԿՀ-ին՝ բարելավելու Հայաստանի ՔԿՀ-ների պայմանները: Այն նպատակ ունի ներդնել նաև այդ հիմնարկում տեղամասային կառավարման նոր հայեցակարգ և գործարկել բազմաֆունկցիոնալ աշխատանքային թիմեր, որոնց մեջ կներառվեն սոցիալական, անվտանգության և բժշկության ոլորտի մասնագետներ՝ ՔԿՀ-ներն արդյունավետ կառավարելու համար:

2.19 ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՊԿԲ-ն չի հրապարակում տարեկան հաշվետվություններ, ոչ էլ որևէ այլ ձևով է իրազեկում հանրությանն իր կատարած աշխատանքի մասին, թեև այն կանոնավոր կերպով տվյալներ է հրապարակում հանրային հետաքրքրության առարկա հանդիսացող հարցերի վերաբերյալ, ինչպիսին համաներուժն է: Վերջերս ԱՊԿԲ-ն սկսել է ավելի հաճախ նորություններ տարածել՝ տեղեկացնելով իր գործունեության և մասնավորապես պրոբացիայի պիլոտային ծրագրի շրջանակներում իրականացված միջոցառումների վերաբերյալ:

ԱՆ-ն հրապարակում է իր տարեկան գործունեությունն ամփոփող, ինչպես նաև դատախիզական ոլորտի բարեփոխումների ռազմավարությամբ նախատեսված գործողությունների ծրագրի և այլ նախաձեռնությունների և բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ հաշվետվություններ:

ՔԿՎ-ն որպես այդպիսին համապարփակ տարեկան հաշվետվություններ չի հրապարակում, սակայն 2014 թվականին գործարկվել է վարչության պաշտոնական կայքը՝ www.ced.am, որտեղ հրապարակվում են հանրային հետաքրքրություն առաջացնող որոշ տեղեկություններ:

Դատական դեպարտամենտը դատական պրակտիկայի վերաբերյալ տարեկան և կիսամյակային հաշվետվություններ է հրապարակում:

2004 թվականից ԱՆ ՔԿՀ-ներում հասարակական վերահսկողություն է իրականացվում: Ներկայումս հասարակական վերահսկողություն իրականացնող դիտորդական խմբի անդամ է 11 ՀԿ: Խմբի անդամներն անարգել մուտքի իրավունք ունեն Հայաստանի բոլոր 12 ՔԿՀ-ներ, կարող են այցելել ցանկացած հիմնարկ, մեկուսի գրուցել դատապարտյալների և կալանավորված անձանց հետ, վերահսկել ազատությունից զրկված անձանց պահման պայմանները, ծառայությունների հասանելիությունը և այլն: Ավելին, խմբի իրավասությունը տարածվում է ինչպես ՔԿՀ-ների, այնպես էլ ԱՆ այլ մարմինների, այդ թվում՝ ԱՊԿԲ-ի վրա:

3. ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բաժին 1-ը ներկայացնում է Եվրոպայում արդյունավետ գործող պրոբացիայի ծառայությունների կողմից կիրառվող մեթոդները, նրանց կազմակերպչական առանձնահատկությունները, աշխատանքային միջավայրը, ինչպես նաև մի շարք առաջարկություններ, որոնք կարող են նպաստել Հարավային Կովկասի երկրներում այդ ոլորտի առաջընթացին:

3.1 ԿԱԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Լայնորեն ընդունված մոտեցում է, որ մինչդատական փուլում մեղադրյալները չպետք է կալանավորվեն այն դեպքում, եթե կարելի է կիրառել խափանման այլընտրանքային միջոցներ: Թեև այդ միջոցների կիրառումն այդքան ծախսատար չէ, որքան կալանավորումը, այնուամենայնիվ դրանք նույնպես պատասխանատու մարմիններից լրացուցիչ ծախսեր են պահանջում: Ցանկացած նոր նախաձեռնություն պետք է հիմնված լինի ընթացիկ իրավիճակի խորը վերլուծության վրա, ինչպես նաև մշտապես վերահսկվի հասկանալու, թե արդյոք կատարված ծախսերն արդարացված են՝ հաշվի առնելով արձանագրված արդյունքը:

Կալանավորված անձանց թվի կրճատման անհրաժեշտությունն արդիական խնդիր է, սակայն այլընտրանքային խափանման միջոցների կիրառումը որոշակի վերահսկողություն է ենթադրում: Համապարփակ մոտեցումը կարող է ներառել հետևյալ քայլերը.

ա. Մշակել և ներկայացնել խափանման միջոցների կիրառման վերաբերյալ հայեցակարգ: Փաստաթղթում պետք է ներկայացված լինեն մեղադրյալներին կալանքի տակ չպահելու առավելությունները և այն մեթոդները, որոնց միջով դա կապահովվի: Այն պետք է համաձայնեցվի արդարադատության ոլորտի բոլոր կառույցների բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Փաստաթղթում պետք է նշված լինի, որ բոլոր մեղադրյալների նկատմամբ պետք է կիրառվեն ազատությունից զրկելու հետ չկապված խափանման միջոցներ, բացառությամբ այն դեպքերի, եթե հստակ հիմնավորված է, որ մեղադրյալը չի պահպանի օրինապահ վարքագիծ:

բ. Անհատական գնահատում: Բոլոր ամբաստանյալների նկատմամբ պետք է հնարավոր լինի կիրառել պատժի պայմանականորեն չկիրառելու մեխանիզմը, և յուրաքանչյուրի գործի քննարկմանը պետք է անհատական մոտեցում ցուցաբերվի: «Մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ» սկզբունքից ելնելով՝ կալանավորումը չի կարող կամայականորեն կիրառվել սոսկ մեղադրանքի ծանր լինելու հիմնավորմամբ:

գ. Դատարանում պետք է պատճառաբանվեն ազատությունից զրկելու հիմքերը: Եթե դատարանը կայացնում է կալանավորումը կիրառելու վերաբերյալ որոշում, այդ որոշումը պետք է հիմնավորվի դոնբաց դատական նիստի ժամանակ: Մեղադրող կամ պաշտպանող կողմերը պետք է հնարավորություն ունենան վիճարկել այդ հիմնավորումներն ավելի բարձր դատական ատյանում:

դ. Գրավի դիմաց ազատ արձակման դեպքում տեղեկատվության ստուգման մեխանիզմ: Որոշ երկրներում դատարանների պահանջով մեղադրյալները կարող են հարցաքննվել՝ որոշելու գրավի դիմաց նրանք կարող են ազատ արձակվել, թե՛ ոչ: Մեղադրյալի տրամադրած տեղեկությունները ստուգելու համար կարող են կատարվել այցելություններ նրա բնակության կամ աշխատավայր: Տեղեկությունների արժանահավատությունը կարող է երաշխավորվել նաև ռիսկերի գնահատման գործիքի մշակմամբ և կիրառմամբ: Որպես կանոն, այս ծառայությունը տրամադրում է ԱՆ-ն, թեև ՀԿ-ները կարող են հավաքագրել և վերապատրաստել կամավորների, որոնք կստուգեն տեղեկությունների արժանահավատությունը: Գրավոր եղանակով պատրաստված նման գնահատումը հայտնի է որպես մինչդատական (խափանման միջոցն ընտրելու վերաբերյալ) եզրակացություն (չշփոթել դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացության հետ):

ե. Կալանավորված անձանց գնահատում: Որոշ երկրներում կալանավորված անձանց պահելու վայրերի աշխատակիցները վերապատրաստվում են նոր կալանավորվածների հետ հարցազրույց անցկացնելու համար: Հարցազրույցի ընթացքում բացահայտված՝ ի օգուտ ազատման վկայող ցանկացած գործոն, որը նախկինում վրիպել է պատկան մարմինների ուշադրությունից, պետք է ներկայացվի դատարանի քննությանը:

զ. Ազատ արձակվելու միջնորդությամբ կրկին դիմելու իրավունք: Մեծ թվով երկրներում մեղադրյալներն իրավունք ունեն ազատ արձակելու վերաբերյալ դատարան միջնորդություն ներկայացնել, եթե տեղի են ունեցել հանգամանքների էական փոփոխություններ: Հանգամանքների էական փոփոխություն կարող է համարվել այլընտրանքային հարմար կացարանի առկայությունը կամ նախաքննության ավարտը:

է. Ոստիկանություն կամ Պրոբացիայի ծառայություն ներկայանալու փաստը հաշվառող մեքենայացված համակարգի գործարկում: Ամեն օր կամ օրը մի քանի անգամ ոստիկանական բաժանմունք ներկայանալու պահանջը նպատակ ունի խափանելու մեղադրյալի՝ պատասխանատվությունից

խուսափելու նպատակով փախուստի հնարավոր ծրագրերը: Կենսաչափական տվյալների ճանաչման արդի տեխնոլոգիաները (օրինակ՝ մատնահետքի կամ ծիածանաթաղանթի ճանաչման սարքերը) կարող են մեքենայացնել այդ գործընթացը, ինչպես նաև երաշխավորել, որ մեղադրյալի փոխարեն այլ անձ չի ներկայանա:

ը. Մենթորություն: Դատարանները կարող են մտավախություն ունենալ, որ դատավարության ավարտին սպասելու լարված շրջանում որոշ մեղադրյալներ ավելի մեծ փորձությունների մեջ կհայտնվեն: Իրավիճակը շտկելու համար ՀԿ-ները կարող են հավաքագրել և վերապատրաստել չափահաս կամավորների, որոնք կհամաձայնվեն հաճախակի հանդիպումներ անցկացնել մեղադրյալների հետ և խորհուրդներ տալ՝ ուղղված նրանց խնդիրները լուծելուն: Նման ծառայության գոյությունը կարող է խթան հանդիսանալ, որ դատարաններն ազատ արձակեն այն մեղադրյալներին, որոնց, հակառակ դեպքում, կկալանավորեին:

թ. Կացարաններ գրավի դիմաց ազատ արձակված անձանց համար: ՀԿ-ները կարող են գործարկել փոքր կացարանների ցանց, որտեղ գործերի դատաքննության ավարտին սպասելու ընթացքում կրնակվի ռիսկայնության ցածր աստիճան ունեցող 2-3 մեղադրյալ: Նման կացարաններն ավելի քիչ ծախս են պահանջում, քան կալանավորված անձանց պահման վայրերը: Վերահսկող աշխատակիցը հետևում է մի քանի կացարանների կարգ ու կանոնին, խորհրդատվություն է տրամադրում բնակիչներին և լուծում է առաջացող խնդիրները: Ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցող մեղադրյալների համար նախատեսված նման կացարանները պետք է շուրջօրյա աշխատող անձնակազմ ունենան:

ժ. Էլեկտրոնային հսկողություն: Մեղադրյալներից կարող է պահանջվել որոշակի ժամերին գտնվել որոշակի վայրում (օրվա ընթացքում 2-12 ժամ): Մեծ Բրիտանիայում, օրինակ, տնային կալանքի առավելագույն ժամանակահատվածը վեց ամիս է սահմանված: Մեղադրյալի տանը տեղադրվում է համապատասխան սարքավորում, իսկ մեղադրյալի ոտքին ամրակցվում է էլեկտրոնային ապարանջան: Այդպիսով աշխատակիցները վերահսկում են սահմանված կարգի ընդհանուր պահպանումը, արձանագրում ցանկացած խախտում և դատական վարույթ սկսում այն դեպքում, եթե նշանակված պայմանները չեն պահպանվում:

ի. Գիտական հետազոտություններ: Կալանավորման հիմնախնդիրը որպես այդպիսին պետք է մանրակրկիտ ուսումնասիրության առարկա լինի: Կալանավորված անձինք պետք է տիպավորվեն, ինչպես նաև պետք է գնահատվեն նրանց ազատ արձակելու պայմանների խախտմանը նպաստող գործոնները:

լ. Դատավորների, դատախազների և ոստիկանների վերապատրաստում: Այս թեման պետք է քննարկվի որոշում կայացնող պաշտոնյաների համար կազմակերպված փորձագիտական սեմինարների ընթացքում:

3.2 ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԻՆՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Քրեական պատասխանատվության փոխարինման մեխանիզմի ներդրման հարցում գլխավոր խոչընդոտն արդարադատության ոլորտի առանցքային դերակատարներին, օրինակ՝ դատախազներին և դատավորներին, համոզելն է, որ այն կարող է կիրառվել նաև ավելի ծանր հանցագործություն կատարած անձանց նկատմամբ: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ այդ համատեքստում արդյունավետ կարող են լինել հետևյալ գործողությունները.

ա. Արդարադատության համակարգի մշտադիտարկում: Մասնավորապես, օգտակար կլինի գնահատել, թե ինչպես են դատախազները և դատարանները վարվում ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների պարագայում, որոնց դեպքում կարող էր կիրառվել քրեական պատասխանատվության փոխարինումը:

բ. Ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններ գործած անձանց ընդհանուր քննության կազմում: Այդ տեղեկությունը հնարավորություն կընձեռի սահմանել քրեական պատասխանատվության փոխարինմանը բավարարող չափանիշներ և վերականգնման հնարավոր ոչ ֆորմալ տարբերակներ, որոնք կարող են առաջարկվել իրավախախտին:

գ. Պիլոտային ծրագրի իրականացում: Արդարադատության նախարարության և տեղական ՀԿ-ի միջև համագործակցությունը կարող է խթանել ֆինանսավորումը դոնոր կազմակերպությունների կողմից, քանի որ քրեական պատասխանատվության փոխարինումը դիտարկվում է որպես իրավախախտների կառավարման կառուցողական զարգացման բաղադրիչ:

3.3 ԴԱՏԱՎՃՈՒ ԿԱՅԱՑՄԱՆԸ ՆԱԽՈՐՀՈՂ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄՈՒՄ

Դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացությունները բարձր են գնահատվում եվրոպական դատարաններում, քանի որ հավաքագրված տեղեկատվությունը նպաստում է ճիշտ դատավճռի կայացմանը, թեև ժամանակ է պահանջվում, որպեսզի նորաստեղծ պրոբացիայի ծառայությունները վստահություն ձեռք բերեն և նրանց առաջարկություններն ընդունվեն դատարանում: Այդ համակարգի ստեղծման գործընթացում կարող են արդյունավետ լինել հետևյալ քայլերը.

ա. **Մշակել և ներկայացնել դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացությունների վերաբերյալ հայեցակարգ:** Փաստաթղթում պետք է ներկայացված լինեն պատիժը նշանակելիս դատարաններին անկողմնակալ, փորձագիտական խորհրդատվություն տրամադրելու առավելությունները: Այն պետք է սահմանի նաև եզրակացության բովանդակությունը և կազմելու կարգը:

բ. **Շարունակել զարգացնել ռիսկերի և կարիքների գնահատման համակարգը:**

Դատարանները խիստ շահագրգռված են իմանալ՝ ամբաստանյալը, որին նրանք դատապարտում են, ազատ արձակվելու դեպքում հակված է նոր հանցագործություն կատարել, թե՛ ոչ: Նման կարևոր եզրահանգումների կայացմանն աջակցող գործող մեխանիզմը մշտապես պետք է կատարելագործվի:

գ. Կազմակերպել դատավճիռներ կայացնելու հմտությունները զարգացնող դասընթացներ: Դատավորների, դատախազների և պրոբացիայի ծառայողների համար համատեղ կազմակերպվող դասընթացների ընթացքում կարող են կիրառել ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցող ամբաստանյալների համար առավել համապատասխան պատիժ նշանակելու վարժություններ: Այդ ամբաստանյալների բնութագրերը պետք է պարունակեն պատիժ նշանակելու համար էական փաստեր: Մասնակիցները նախ անհատական որոշումներ են կայացնելու, այնուհետև խմբային քննարկումների ժամանակ փորձելու են հիմնավորել իրենց որոշումը: Նման վարժությունները նպաստում են վստահության մթնոլորտի ստեղծմանը և դատավճռի կայացմանը նախորդող եզրակացությունների պատրաստման պրակտիկայի ներդրման ճանապարհ են հարթում:

դ. Պիլոտային փոքր նախաձեռնությունների մշտադիտարկում: Շատ կարևոր են դատավորների կարծիքները տրամադրվող եզրակացությունների բովանդակության և որակի վերաբերյալ:

3.4 ՊՐՈԲԱՑԻԱՅԻ ՆԵՐԴՐՈՒՄ

Ներկայացված առաջարկությունները կարող են աջակցել պրոբացիան՝ որպես կարճաժամկետ ազատազրկման գործուն այլընտրանք ներդնելու գործընթացին:

ա. Պրոբացիան պետք է ներկայացվի որպես հիմնական պատժատեսակ: Ըստ միջազգային փորձագետների պրոբացիան ինքնին պետք է պարզ, հանրամատչելի պատժատեսակ լինի և դիտարկվի որպես միջին ծանրության հանցագործությունների դեպքում կիրառվող հիմնական տարբերակ:

բ. Պրոբացիայի ծառայության մասին օրենքի նախագծի մշակում: Օրենքի նախագծի մշակումը և շրջանառության մեջ դնելը կընդգծի խնդրի հրատապությունը և կխթանի մանրակրկիտ քննարկումների կազմակերպումը:

գ. Պիլոտային ծրագրերի իրականացում: Գործող օրենսդրությունը թույլ է տալիս ընդլայնել ԱՆ ՔԿՎ ԱՊԿԲ կողմից իրականացվող աշխատանքը՝ կապված այն դատապարտյալների վերահսկողության հետ, ում նկատմամբ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվել: Գործող պրոբացիայի ծառայությունների հիմքում դրված մոտեցումները, ինչպիսիք ռիսկերի և կարիքների գնահատումը, վերականգնողական ծրագրերը, խնդիրների լուծմանն ուղղված աշխատանքը, սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացների կազմակերպումն են, կարող են կիրառվել նաև ավելի լուրջ հանցագործությունների դեպքում:

դ. Զարգացնել անչափահաս իրավախախտներին առնչվող նախաձեռնությունները: ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ի՝ նախարարությունների հետ համատեղ իրականացվող ծրագրերը վկայում են, որ միջին աստիճանի ռիսկայնության անչափահաս իրավախախտների համար ազատազրկման ձևով պատժի գործուն այլընտրանքային միջոց է վերահսկողությունը համայնքում: Նույն մոտեցումները կարող են փորձնականորեն կիրառվել նաև տարիքով մի փոքր ավելի մեծ «երիտասարդ չափահասներ» իրավախախտների նկատմամբ:

ե. Ղատապարտյալների կառավարման միասնական համակարգ: Գործընթացը նախատեսված է երաշխավորելու, որ դատապարտյալին աջակցելու ի գործընթացում մարմիններն աշխատում են միասին՝ ապահովելու առավելագույն հնարավոր ազդեցությունը: Գործընթացը միավորում է պրոբացիայի ծառայությունը, համապատասխան այլ պետական ստորաբաժանումները և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները: Տարածված մոտեցում է, որ գործընթացը համակարգի պրոբացիայի ծառայությունը:

զ. Մշակել ռիսկերի և կարիքների գնահատման համակարգ: Պրոբացիայի ծառայությունը շարունակական ձևով հավաքագրում է արժեքավոր տեղեկատվություն իր կողմից իրականացված ռիսկերի և կարիքների գնահատման արդյունքների վերաբերյալ: Նման տեղեկատվական բազայի հիման վրա հնարավոր կլինի լրամշակել ապագա վարքի կանխատեսման համար ստեղծված գործիքները՝ բարձրացնելով դրանց ճշգրտության մակարդակը:

է. Ազդեցության ոլորտի ընդլայնում: Երբ դատարանների վստահությունը պրոբացիայի կիրառման հարցում աճում է, հնարավոր է դառնում նպատակ դնել ապահովել ազատազրկման ձևով պատիժների կիրառման քանակի կրճատումը:

ը. Աջակցության ցերեկային կենտրոններ: Սոցիալապես մեկուսացված կանայք և տղամարդիկ, որոնցից կախվածությունների կամ թեթև անձնային խնդիրներ ունենալու պատճառով հրաժարվել են իրենց ընտանիքները, հաճախ որոշակի պարբերականությամբ դատարանի առջև են կանգնում ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններ կատարելու մեղադրանքով, որոնց համար չպետք է ազատազրկման ձևով պատիժ նշանակվի: Նրանք հազվադեպ են ունենում լուծում չունեցող հատուկ խնդիրներ: Պրոբացիայի ծառայության կողմից կիրառվող առավել տարածված տարբերակը նման իրավիճակում ցերեկային կենտրոնների գործարկումն է, որտեղ նրանց ամեն օր տրամադրվում է էժան սնունդ և խորհրդատվություն: Այս ծառայությունը շատ հաճախ տրամադրում է որևէ ՀԿ, որն այդ նպատակով որոշակի ֆինանսավորում է ստանում ԱՆ-ից: Հայաստանի փոքր քաղաքներում ակնհայտորեն ամկա է նման կենտրոնների անհրաժեշտությունը:

թ. Հիմնական հմտությունների զարգացման դասընթացներ: Իրավախախտներից շատերը չեն կարողանում լուծուժներ տալ իրենց առօրյա խնդիրներին, որոնց իրենք բախվում են տանը կամ աշխատավայրում: Այդ

խնդիրների լուծման հնարավոր տարբերակների վերաբերյալ տեղեկություններ տրամադրող և դրանք հաղթահարելու անհրաժեշտ հմտություններ փոխանցող դասընթացները, որպես կանոն, լավ արդյունքներ են գրանցում և կրճատում են կրկնահանգագործության ցուցանիշը: ՀԿ-ները կարող են մասնագիտանալ այս ոլորտում, կազմակերպել նման դասընթացներ և տրամադրել այդ դասընթացներն անցկացնելու համար անհրաժեշտ աշխատակիցներ:

ժ. Էլեկտրոնային հսկողություն: Եվրոպական երկրները փորձարկում են այլընտրանքային պատիժների կատարման վերահսկողության տեխնիկական միջոցները: Էլեկտրոնային ապարանջանների օգտակարությունը կարող է գերազնահատվել, սակայն պիլոտային փոքր ծրագրի միջոցով հնարավոր է ստուգել դրա արդյունավետությունը: Դա նաև կգրավի լրատվամիջոցների և դատական համակարգի անհրաժեշտ ուշադրությունն ազատագրկման այլընտրանքների հիմնախնդրի նկատմամբ:

ի. Մենթորություն: Փորձաշրջանի մեջ գտնվող դատապարտյալները պարբերաբար հանդիպում և զրուցում են իրենց վերահսկող պրոֆացիայի ծառայողի հետ, այնուամենայնիվ ունենց ավելի կօգնեն ոչ ֆորմալ խորհրդատվությունները վերապատրաստված կամավորների հետ: Այդ մենթորները կարող են համաձայնվել հանդիպել դատապարտյալին ամեն օր մի քանի րոպեով, օրինակ՝ աշխատանքից տուն վերադառնալիս: Դատապարտյալները կարող են կարիք ունենալ քննարկել իրենց փոքր խնդիրները, որոնք լուծում չստանալու դեպքում կվերածվեն լուրջ խնդրի: ՀԿ-ները կարող են հավաքագրել և վերապատրաստել համապատասխան կադրերի և ԱՆ հետ համաձայնագրի հիման վրա տրամադրել նման ծառայություններ:

լ. Աշխատանքներ համայնքներում (աութրիչ): Որոշ իրավախախտներ իրենց բնորոշ սոցիալական միջավայրի ուժեղ ազդեցության տակ են, օրինակ՝ մարմնավաճառները, անտուն հարեցողները և թմրանյութ օգտագործելուն հակված երիտասարդ տղամարդիկ: Չնայած, որ նրանք պետք է պարբերաբար ներկայանան համապատասխան պետական մարմին, նրանց կյանքն ավելի հասկանալի է դառնում, եթե հանդիպումները տեղի են ունենում իրենց ծանոթ միջավայրում: ՀԿ-ները մեծ փորձ ունեն այնպիսի աշխատանքների իրականացման հարցում, որոնց ընթացքում անձնակազմն աշխատում է նման աղքատ թաղամասերում, շատ հաճախ նույնիսկ գիշերային ժամերին և հանգստյան օրերին: ԱՆ-ն, ամենայն հավանականությամբ, շահագրգռված կլինի աջակցել նման աշխատանքների կատարման հետ կապված ծախսերի փոխհատուցման հարցում:

խ. Դատապարտյալների համար նախատեսված փոքր կացարաններ: Այլընտրանքային պատիժ կրող որոշ դատապարտյալներ կձախողեն, եթե նրանց թույլատրվի վերադառնալ իրենց բնակության վայր: Նրանց պետք է հնարավորություն տրվի ձեռք բերելու վստահություն իրենց ուժերի հանդեպ և հեռու լինել վտանգավոր հարաբերություններից ու գործունեությունից: ՀԿ-ների կողմից գործարկվող փոքր կացարանները հնարավորություն են ընձեռում նման դատապարտյալներին մինչև վեց ամիս ժամկետով հանգրվանել այնտեղ և ստանալ անձնակազմի կողմից տրամադրվող որոշակի ուսուցում, խորհրդատվություն և աջակցություն:

ծ. Վերահսկողության նվազագույն չափանիշներ: Պրոֆացիայի աշխատանքի և կիրառվող չափանիշների վերաբերյալ հրապարակումները վստահություն կհաղորդեն դատարաններին և հանրությանը: Այդ չափանիշները պետք է կարգավորեն այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք վերահսկողության նպատակով

հանդիպումների հաճախականությունը, տրամադրվող օգնության տարբերակները, ինչպես նաև սահմանված պայմանների չկատարման համար նախատեսված սանկցիաներն են:

3.5 ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ ՊԱՏՃԱՏԵՄԱԿԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԽՑԱՆՈՒՄ

Դատարանները պետք է հանրային աշխատանքները դիտարկեն որպես կարճատև ազատագրկման հուսալի այլընտրանք: Այս պատժատեսակի կիրառումը խթանելուն են միտված հետևյալ առաջարկությունները.

ա. Մշակել և ներկայացնել հանրային աշխատանքների կիրառման վերաբերյալ հայեցակարգ: Փաստաթղթում պետք է ընդգծված լինեն ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցող դատապարտյալների նկատմամբ այդ պատժատեսակի կիրառման առավելությունները:

բ. Արհեստանոցներ: Յուրաքանչյուր մարզում պարզունակ արհեստանոցի գործարկումը թույլ կտա կատարել դատապարտյալների հմտությունների պատշաճ գնահատում նախքան նրանց պրոբացիայի ծառայության կառուցվածքից դուրս աշխատող խմբերում ներգրավելը կամ աշխատանքի նշանակելը: Արհեստանոցում դատապարտյալները կարող են կատարել հիվանդանոցների համար պարտեզա-պուրակային (այգու) կահույքի պատրաստման և մանկատների համար խաղալիքների վերանորոգման աշխատանքներ:

գ. Հանրային աշխատանքների վերահսկողություն: Ծանր հանցագործություն կատարած դատապարտյալների նկատմամբ վերահսկողության պատշաճ մակարդակ ապահովելու համար առաջարկվում է, որ արհեստանոցների և առանձին աշխատանքային խմբերի վերահսկողությունն անմիջականորեն իրականացնեն Պրոբացիայի ծառայության՝ հատուկ այդ նպատակով ընտրված աշխատակիցները:

դ. Սոցիալական վերականգնում: Հանրային աշխատանքների իրականացման վայրերում հնարավորինս պետք է ապահովվի աշխատողի և շահառուի միջև անմիջական շփումը: Նման շփումները հնարավորություն են ընձեռում աշխատողներին ստանալ իրենց աշխատանքի անմիջական և անձնավորված գնահատական: Կյանքի ընթացքում բազում սխալներ գործած մարդու համար շնորհակալական խոսքեր լսելը դրական կանդրադառնա նրա ինքնագնահատականի և ինքնավստահության վրա:

ե. Հմտությունների զարգացման դասընթաց: ԱՆ-ն պետք է համաձայնություն ձեռք բերի դատավորների հետ առ այն, որ հանրային աշխատանքների համար սահմանված ժամերի մինչև 20%-ը տրամադրվի դատապարտյալներին ավելի բարդ աշխատանքներ կատարելու համար անհրաժեշտ հմտություններ ուսուցանելուն: Դա կընդլայնի այդ անձանց՝ պատժի կրումից հետո վարձատրվող աշխատանք ստանալու հնարավորությունները:

զ. Թափուր աշխատատեղերի ռեզիստը: Անհրաժեշտ է առաջարկել հանրային հատվածի կազմակերպություններին կամ անհատներին ԱՆ կայքում տեղադրել առկա թափուր աշխատատեղերի վերաբերյալ հայտարարություններ:

է. Հրապարակայնություն: Դատապարտյալների կատարած աշխատանքների լուսանկարների և արդյունքների ներկայացումը մեծապես կնպաստի այլընտրանքային պատիժների համակարգի հրապարակայնության ընդլայնմանը:

3.6 ԴԱՏԱՊԱՐՏՑԱԼՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՌԻԴՎԱԾ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Այս դասընթացները ներառում են ծանր հանցագործություններ կատարած դատապարտյալների դիրքորոշումը և վարքագիծն ուղղելու արդյունավետության բարձր աստիճան ունեցող համալիր մեթոդներ: Դասընթացների կազմակերպմանը կարող են նպաստել հետևյալ քայլերը:

ա. Մշակել սոցիալականացմանն ուղղված դասընթացների վերաբերյալ հայեցակարգ: Փաստաթղթում պետք է ընդգծվի ավելի մեծ թվով դատապարտյալների նկատմամբ այլընտրանքային պատիժների կիրառման դեպքում լուրջ միջամտության անհրաժեշտությունը: Կրկնահանցագործության կանխարգելման համար պետք է վերացվեն դատապարտյալների կողմից հանցագործություն կատարելուն նպաստող հիմնական գործոնները:

բ. Կազմակերպել սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացներ: Այս դասընթացներն ավելի պարզ են, ի համեմատ հանցավոր վարքագծի ուղղման ծրագրերի, սակայն որոշ մեթոդներ ընդհանուր են: Դասընթացները շուրջ 10 դատապարտյալներից կազմված խմբերի համար նախատեսված 60 րոպեանոց դասաժամեր են: Ուսուցման ինտերակտիվ մեթոդների կիրառումը հնարավորություն է ընձեռում մասնակիցներին փորձի փոխանակման եղանակով բացահայտել իրենց ամենօրյա խնդիրների լուծման հնարավոր տարբերակները:

գ. Հանցավոր վարքագծի ուղղման ծրագրեր: Վերահսկողություն իրականացնող աշխատակիցները և հոգեբանները, մասնագիտանալով սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացների կազմակերպման մեթոդների կիրառման ոլորտում, պետք է մշակեն դատապարտյալի հանցավոր վարքագծի ուղղման ծրագրեր, որոնք ավելի բարձր մակարդակի ծրագրեր են: Արդյունավետ մոտեցումներ մշակելու համար ձեռք բերված փորձի հիման վրա կարող են ձևավորվել նաև միջազգային նախադեպեր:

դ. Արդյունավետության մոնիթորինգ: Կարևոր է գնահատել՝ նոր նախաձեռնությունն ապահովում է ակնկալվող արդյունքը, թե՛ ոչ: Նախաձեռնության անմիջական արդյունքը կարելի է գնահատել՝ համեմատելով դասընթացներից առաջ և հետո դատապարտյալների գիտելիքները, վարքը

և դիրքորոշումները: Երկարաժամկետ արդյունքը գնահատելու համար անհրաժեշտ կլինի պարզել, թե արդյոք դրանց հետևանքով նվազել է կրկնահանգագործության ցուցանիշը:

ե. Միջազգային չափանիշներ: Իրավախախտ վարքի ուղղման դասընթացների իրականացման երկարաժամկետ մոնիթորինգ անցկացրած երկրները բացահայտել են գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը նպաստող մի շարք գործոններ: Այդ գործոնների հիման վրա պաշտոնապես սահմանված չափանիշները կարող են օգտակար ուղեցույց լինել նոր դասընթացներ մշակելիս:

զ. Հատուկ ընտրված աշխատակիցներ: Ճիշտ չէ ենթադրել, որ պրոբացիայի ծառայողները պարտադիր կարգով հանցավոր վարքագծի ուղղման ծրագրերի իրականացման լավագույն թեկնածուներն են: Մեծ Բրիտանիայի փորձը ցույց է տալիս, որ ՔԿՀ-ների որոշ աշխատակիցներ կարող են ավելի լավ իրականացնել այդ գործառնությունը, քան որակավորված հոգեբանները: Մեծ թվով պրոբացիայի ծառայություններ հանցավոր վարքագծի ուղղման ծրագրերի իրականացման համար ընտրում են մասնագետների, որոնք ունեն դպրոցում աշխատելու ուսուցչի մասնագիտությանը բնորոշ հմտություններ:

3.7 ԱՋԱՏԱԿԱՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԼՈՒՂՎԱԾ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բնակարանային անբավարար պայմանները հաճախակի դիտարկվում են որպես հետագա հանցագործությունների պատճառ: Դատապարտյալների համար կարող է շատ բարդ լինել հրաժարվել իրենց նախկին հանցավոր կյանքից, եթե իրենք շարունակեն բնակվել մի տարածքում, որտեղ առկա են հանցավոր տարրեր կամ որտեղ ընտանիքի անդամները ճիշտ խորհուրդներ չեն տալիս: Եվրոպական պրոբացիայի ծառայությունները գործուն տարբերակ են համարում օրենքով սահմանված կարգով մեղադրյալի կամ դատապարտյալի ազատության սահմանափակումը որոշակի ժամանակով: Այդ տարբերակը կարող է կիրառվել մինչդատական փուլում որպես կալանավորման այլընտրանք կամ որպես պայմանական վաղաժամկետ ազատելու նախապայման:

ա. Պրոբացիայի կացարաններ: Մինչև 15 դատապարտյալի և մշտապես ներկա սպասարկող անձնակազմի բնակության համար հարմարեցված կացարանները նախատեսված են աջակցություն տրամադրելու և սոցիալականացմանն ուղղված ինտենսիվ դասընթացներ կազմակերպելու համար: Ակնկալվում է, որ կացարանների բնակիչները պետք է աշխատանքի անցնեն: Խրախուսվում է նաև համապատասխան ժամանցի կազմակերպումը: Քանի որ կացարաններում յուրաքանչյուր դատապարտյալի պահման ծախսերը կարող են բավականին բարձր լինել, կարևոր է ընտրել իսկապես նման վերահսկողության կարիք ունեցող դատապարտյալների: Վեց ամիս հետո նրանք տեղափոխվում են ավելի ազատ ռեժիմ ունեցող կացարան իրենց

տեղը զիջելով այլ դատապարտյալներին:

բ. ՀԿ-ների կողմից տրամադրվող կացարաններ: Նվազագույն վերահսկողություն պահանջող անտուն դատապարտյալներին ՀԿ-ները կարող են տրամադրել 3-4 անձի համար նախատեսված կացարաններ, որոնք շատ ծախս չեն պահանջում: Քաղաքների մեծամասնությունում պետք է նման նախագծերի իրականացման հնարավորություններ ապահովվեն: Այս դեպքում կացարանում բնակվող աշխատակազմ ունենալու անհրաժեշտություն չկա, սակայն օրվա ընթացքում այնտեղ պետք է գտնվի մեկ սոցիալական աշխատող խորհրդատվություն տրամադրելու և սոցիալականացմանն ուղղված տարրական դասընթացներ անցկացնելու նպատակով:

գ. Ազատության սահմանափակման հիմնարկներ: Ավելի մեծաքանակ դատապարտյալների համար նախատեսված այս հաստատությունները բնորոշ են նախկին Խորհրդային Միության մի շարք երկրներին: Ի տարբերություն վերոնշյալ կացարանների, այս հաստատություններում վերահսկողությունն ավելի խիստ է: Այստեղ կազմակերպվում են բարձրորակ դասընթացներ, իսկ դատապարտյալներից շատերին թույլատրվում է հանգստյան օրերն անցկացնել իրենց տանը՝ բավարար բնակարանային պայմաններ ունենալու դեպքում: Սակայն այս հաստատությունում գործող կարգապահական ռեժիմը սահմանափակում է դատապարտյալների ինքնուրույն որոշումներ կայացնել սովորելու հնարավորությունները: Եվրոպական երկրներում խրախուսվում է ՔԿՀ-ներում նման հաստատությունների գործարկումը, որտեղ դատապարտյալները կպահվեն պատժի կրման վերջին ամիսներին՝ նախապատրաստվելով ազատությանը:

3.8 ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՎԱՂԱԺԱՄԿԵՏ ԱՁԱՏՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂՎԱՍԾ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մեծ թվով երկրներ կիրառում են վաղաժամկետ ազատման տարբեր մոդելներ, որոնք, սակայն հաճախ չեն ունենում պատժի ժամկետը զգալիորեն կրճատելու և կրկնահանգազործությունը նվազեցնելու համար անհրաժեշտ խիստ վերահսկողության համակարգ: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի բարեփոխմանը միտված գործողությունները կարող են ներառել հետևյալը.

ա. Մշակել և ներկայացնել պայմանական վաղաժամկետ ազատման համակարգի բարեփոխման վերաբերյալ հայեցակարգ: Փաստաթղթում պետք է ընդգծված լինի այս մեխանիզմի կարևորությունը դատապարտյալներին ազատմանը նախապատրաստող ծրագրերում ներգրավվելուն խրախուսելու և ազատումից հետո խիստ վերահսկողություն իրականացնելու համատեքստում:

բ. Ազատմանը նախապատրաստող ծրագրերի որակի բարձրացում: Ի տարբերություն միջազգայնորեն ընդունված պրակտիկայի Հայաստանում վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ որոշում կայացնելիս չափազանցված կարևորություն է տրվում դատապարտյալի նախկին վարքագծին և ոչ

բավարար ուշադրության են արժանանում դատապարտյալի «անվտանգ ազատման» հեռանկարները: Պայմանական վաղաժամկետ ազատման վերաբերյալ որոշում կայացնող հանձնաժողովներին տրամադրվող տվյալները պետք է հստակ տեղեկատվություն պարունակեն դատապարտյալի կողմից ազատման պայմանների պահպանման հավանականության վերաբերյալ: Այս համատեքստում օգտակար կլինեն ՔԿՀ-ներում բարելավել դատապարտյալների պատժի կրման պլանների և անհատական գնահատման որակը:

գ. Ազատմանը նախապատրաստող վերականգնողական ծրագրեր:

Այլընտրանքային պատժատեսակների կատարումը ներկայացնող բաժնում նկարագրված դասընթացները հավասարապես օգտակար են դատապարտյալների համար ինչպես ազատագրկման վայրերում գտնվելու ժամանակ, այնպես էլ պայմանական վաղաժամկետ ազատումից հետո: Մասնավորապես կարևոր են այնպիսի հիմնահարցեր արծարծող դասընթացներ, ինչպիսիք բռնի վարքագծի դրսևորումները, կախվածությունները, ընտանեկան հարաբերությունները, աշխատանքի անցնելը և գումարի տնօրինումն են:

դ. Ազատմանը նախապատրաստող դասընթացների կազմակերպում:

Ազատագրկվածներից շատերն ազատագրկման վայրերից դուրս գալուց հետո կյանքից ոչ իրատեսական սպասելիքներ են ունենում, և հնարավոր խնդիրներին դիմակայելու համար նրանց օգնություն է անհրաժեշտ: Եվրոպական երկրներում ընդունված կարգ է ազատագրկվածների համար մեկշաբաթյա դասընթացի կազմակերպումն այն հիմնական սոցիալական և անձնական խնդիրներին առնչվող, որոնց դատապարտյալները կարող են բախվել ազատվելուց հետո: Հնարավորության դեպքում այդ դասընթացներին պետք է ներգրավվել նաև համայնքային կառույցների ներկայացուցիչներին, որոնք, ՔԿՀ այցելելով, կներկայացնեն իրենց ծառայություններից օգտվելու կարգը:

ե. Աջակցություն ընտանիքներին: Հետազոտությունները հաճախ ցույց են տալիս, որ ազատագրկվածների առնվազն կեսը պատիժը կրելու սկզբնական պահից գրեթե իրական կապ չի պահպանում ընտանիքների հետ: Պատիժը կրելու ավարտի պահին այդ ցուցանիշը նվազում է ևս մեկ քառորդով: Նման վայրերին անձանոթ մարդկանց համար ազատագրկման վայրերում իրենց հարազատներին այցելելը կարող է սթրեսային և ճնշող լինել: Այնուամենայնիվ, միանշանակ է, որ ընտանիքի հետ կապերը դատապարտյալի վերասոցիալականացման հաջողության գլխավոր նախապայմանն է: Եվրոպական երկրներում երկար տարիներ ՀԿ-ները բանտերի հարակից տարածքներում գործարկում են ընտանեկան աջակցության կենտրոններ: Այդ սրճարանային ռճի կառույցները սպասարկում են կամավորները, որոնք հյուրասիրություն են կազմակերպում այցելուների համար և վերջիններիս ընձեռում իրենց անհանգստությունները կիսելու հնարավորություն:

զ. ՔԿՀ այցելուներ: ՀԿ-ները կարող են կամավորների ցանց ստեղծել,

որոնք նամակագրական կապ կպահպանեն և պարբերաբար կայցելեն ազատագրկվածներին: Այդ մեխանիզմը զգալիորեն մեծացնում է ազատագրկվածների՝ պայմանական վաղաժամկետ ազատման և հաջող վերասոցիալականացման հավանականությունը:

է. Ընդհանուր աջակցություն ազատվելուց հետո: Այլընտրանքային պատժատեսակների կատարումը ներկայացնող բաժնում նկարագրված ծառայությունները, այդ թվում՝ մենթորությունը, աշխատանքը համայնքներում (աութրիչ) և պարտադիր աշխատանքը, կարող են բարձրացնել նաև պայմանական վաղաժամկետ ազատված դատապարտյալների նկատմամբ իրականացվող վերահսկողության արդյունավետությունը: Հատկապես կարևոր է փոքր կացարանների գործարկումը, քանի որ դրանք ապահովում են վերահսկողություն այն դատապարտյալների նկատմամբ, ովքեր իրենց բնակության վայրում կարող են բախվել որոշակի խնդիրների և գայթակղությունների:

ը. Վերականգնողական ծրագրեր ազատումից հետո: Այլընտրանքային պատժատեսակների կատարումը ներկայացնող բաժնում նկարագրված դասընթացները հավասարապես օգտակար են նաև պայմանական վաղաժամկետ ազատված դատապարտյալների համար: Մասնավորապես կարևոր են այնպիսի հիմնահարցեր արծարծող դասընթացները, ինչպիսիք բռնի վարքագծի դրսևորումները, կախվածությունները, ընտանեկան հարաբերությունները, աշխատանքի անցնելը և գումարի տնօրինումն են:

3.9 ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ և ԿՆԻՐԱՎԱՆԱԽՆԵՐ

Վերականգնողական արդարադատությունը հանցագործության հետևանքները հարթելու արդյունավետ միջոցներից մեկն է: Սակայն, քանի որ այն տարբերվում է ավանդական համարվող մոտեցումներից (երբ տուժողը, որպես կանոն, անտեսվում է, իսկ հանցագործը՝ պատժվում), վերականգնողական արդարադատությունը պահանջում է զգուշավոր ներկայացում: Պիլտային ծրագրերը գործընթացը սկսելու լավ տարբերակ են, սակայն ցանկալի է սկսել ոչ այդքան վիճահարույց դեպքերից, ինչպիսիք երեխա ունեցող կին դատապարտյալները կամ անչափահաս դատապարտյալներն են: Օգտակար կարող է լինել եվրոպական երկրների փորձը, սակայն դատապարտյալի և տուժողի միջև փոխընդունելի լուծումներ փնտրելը պետք է իրականացվի տեղական մշակույթին և ավանդույթներին համաձայն:

Քանի որ տղամարդ դատապարտյալները մեծամասնություն են կազմում, այլընտրանքային պատիժները հիմնականում մշակվել են՝ ելնելով իրենց առանձնահատկություններից: Թեև միջոցներից յուրաքանչյուրը (օրինակ՝ հանրային աշխատանքները, սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացները և քրեական պատասխանատվության փոխարինման մեխանիզմները) կարող է կիրառվել և՛ անչափահասների, և՛ կանանց

նկատմամբ, բովանդակային առումով դրանք պետք է լրջորեն վերանայվեն՝ համապատասխանեցվելով նշված խմբերի առանձնահատկություններին: Տարբեր են հանցագործությունները, սոցիալական պայմանները և դատապարտյալների հնարավորությունները: Այս միջոցները պետք է կիրառվեն հաշվի առնելով այդ տարբերությունները:

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻՃՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐ

Այս բաժնում ներկայացված առաջարկությունները միտված են պրոբացիայի ծառայություններ տրամադրող կամ այլընտրանքային պատիժներ կատարող կառույցների աշխատանքների բարելավմանը:

3.10 ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Պետական մարմինների կազմում պրոբացիայի ծառայության հաշվետվողականության վերաբերյալ մոտեցումների մասին խոսվել է միջազգային փորձը ներկայացնող բաժնում: Որոշումը պայմանավորված է լինում գործող կառավարության գործունեության կազմակերպման վերաբերյալ իր մոտեցումներով: Այնուամենայնիվ, անկախ նրանից, թե որ մոտեցումներն են տրվել, կարևոր է այն, թե ինչպես է կառավարվելու պրոբացիայի ծառայությունն ինքնին: Խիստ բյուրոկրատական վերահսկողությունը, որն ենթադրում է, որ պրոբացիայի ծառայության ղեկավարը պետք է հաշվետու լինի կառավարության ավելի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, չի երաշխավորում նման բազմաճյուղ համակարգի գործունեության համար անհրաժեշտ խորքային ընկալում: Եվրոպական երկրներում միտում կա ստեղծել պրոբացիայի ծառայությանը կից Խորհուրդ, որը գործում է միջին և խոշոր առևտրային կազմակերպությունների ղեկավարման համար ստեղծված խորհուրդների պես:

Ըստ այդմ, յուրաքանչյուր երեք ամիսը մեկ անգամ հանրության շահերը ներկայացնող և վստահությունը վայելող անձանց փոքրաթիվ խումբ հանդիպում է վերին օղակի ղեկավարներին՝ քննարկելու ծառայության կողմից իրականացվող գործունեությունը և զարգացումները: Որպես հանրային շահերի ներկայացուցիչ կարող են հանդես գալ գիտնականները, խոշոր ընկերության ֆինանսական վերահսկիչները, կրոնական կազմակերպության ներկայացուցիչները, արվեստագետները և մարզաշխարհի ներկայացուցիչները: Նման խորհրդը կարող է բարձրացնել պրոբացիայի ծառայության աշխատանքների որակը:

3.11 ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻՃՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԲԱՎԱՐԱՐ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Հետևյալ նորամուծությունները կարող են բարձրացնել պրոբացիայի ծառայության գործունեության արդյունավետությունը:

ա. Համապատասխան ռեսուրսներ: Նկարագրված գործառնությունների իրականացումը, անշուշտ, ծախսատար է, սակայն ազատագրված վայրերում միջազգային չափանիշներին համապատասխան պայմաններ ապահովելը նույնպես: Ազատագրված ձևով պատիժ կրող անձանց թվի վրա այլընտրանքային պատժատեսակների որակական ազդեցությունն ապահովելու համար դրանց կատարմանը պետք է հատկացվեն բավարար ռեսուրսներ: Եվրոպական երկրները, որպես կանոն, քրեակատարողական համակարգի բյուջեի մեկ քառորդը հատկացնում են այլընտրանքային պատիժներին, իսկ մնացյալը բանտերին: Այս հարաբերակցությունը կարող է ապագա քննարկումների առարկա դառնալ:

բ. Ազգային չափանիշներ: Օգտակար կլինի, եթե պրոբացիայի ծառայության գործունեության և իրականացվող յուրաքանչյուր գործառնության վերաբերյալ սահմանվեն իրատեսական չափանիշներ, օրինակ՝ դատապարտյալի պրոբացիայի ծառայողի հետ հանդիպումների հաճախականությունը, հանրային աշխատանքների կատարման ժամկետի տևողությունը կամ իրավախախտների վարքագծի ուղղման ծրագրով նախատեսված դասաժամերի քանակը: Չափանիշները հնարավորություն են տալիս ղեկավարներին երաշխավորել տրամադրվող ծառայությունների որակը, իսկ դատարաններին և հանրությանը վստահություն հաղորդում առ այն, որ այլընտրանքային պատժատեսակները դատապարտյալների վրա հստակ պարտավորություններ են դնում:

գ. Համագործակցություն: ՀԿ-ները դատապարտյալներին որոշակի ծառայություններ տրամադրող դերակատարներից են: Այդ գործունեության պետական համակարգումը կարող է գերազանց արդյունքներ տալ:

դ. Պատվիրակում: Հնարավոր է, որ պրոբացիայի ծառայության որոշակի գործառնություններ ավելի արդյունավետ իրականացվեն, եթե պատվիրակվեն առևտրային կամ ոչ առևտրային կազմակերպություններին, ինչպես նաև ՀԿ-ներին: Դատապարտյալների էլեկտրոնային հսկողությունը, օրինակ, հաճախ այդ տարբերակով է իրականացվում:

3.12 ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՈՐԱԿԱՎՈՐՈՒՄ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄ

Պրոբացիայի ծառայության աշխատանքի սկզբնական փուլը, որպես կանոն, ներառում է գրասենյակային վերահսկողության իրականացում: Սակայն աշխատանքների արդյունավետությունը բարձրացնելու համար իրենք պետք է տրամադրեն նաև մի շարք հատուկ ծառայություններ, ինչպիսիք պարտադիր աշխատանքը, ժամանակավոր կացարանը և էլեկտրոնային հսկողությունն են: Համապատասխանաբար, ընդլայնվող գործառույթներին զուգահեռ պետք է ընդլայնվի նաև աշխատակազմը:

ա. Պրոբացիայի ծառայության օժանդակող անձնակազմ (օգնականներ):

Պրոբացիայի ծառայության օժանդակող անձնակազմը կարող է զգալիորեն բարձրացնել աշխատանքների արդյունավետությունը: Պրոբացիայի ծառայողների ղեկավարության ներքո նրանք կարող են իրականացնել այնպիսի գործառույթներ, որոնք չեն պահանջում որակավորված պրոբացիայի ծառայողների լիարժեք ներգրավվածություն: Օրինակ՝ կացարանների վերահսկողությունը կամ աջակցության ցերեկային կենտրոններում հիմնական սոցիալական հմտությունների ձևավորման դասընթացների կազմակերպումը հաճախ ավելի լավ են իրականացնում նման աշխատանքներ կատարելու ցանկություն ունեցողները: Օգնականների աշխատանքը ավելի արդյունավետ է նաև ծախսերի առումով:

բ. Բարձր որակավորում ունեցող աշխատակիցներ: Պրոբացիայի ծառայության աշխատանքների իրականացման համար անհրաժեշտ է ներգրավել նաև հատուկ որակավորում ունեցող մասնագետների: Ըստ այդմ, տրամադրվող ծառայությունների որակը վերահսկելու կամ բարձրակարգ վերականգնողական դասընթացներ կազմակերպելու համար ցանկալի է որակավորված հոգեբանի ներգրավվածությունը, հանրային աշխատանքների իրականացման ժամանակ կարող է օգտակար լինել արդյունաբերության ոլորտի փորձառու մասնագետի վերահսկողությունը, իսկ պրոբացիայի ծառայության վարչարարական աշխատանքները ղեկավարելու համար կարող է տեղին լինել բիզնես ոլորտի փորձառու մասնագետին որպես ղեկավար ներգրավելը:

3.13 ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Այլընտրանքային պատիժների կատարման մարմնի կառավարման արդյունավետ համակարգ ստեղծելու համար պետք է հաշվի առնել մի շարք գործոններ.

ա. Ռազմավարական նպատակների ձևակերպում: Ծառայության տեսլականը պետք է հստակ ձևակերպված լինի: Այն պետք է ներառի կառույցի առաջնահերթությունները և գործողությունների ծրագիրը, ինչպես նաև գործողությունների ֆինանսավորման աղբյուրների վերաբերյալ տեղեկատվություն: Քաղաքականությունները պետք է մշակվեն կարևոր շահագրգիռ կողմերի հետ խորհրդակցությունների, տարածաշրջանային

բենչմարքինգի և դրանց հետագա կատարելագործման հնարավոր տարբերակների խորը վերլուծության հիման վրա: Նպատակները պետք է ձևակերպվեն արդարադատության համակարգի մյուս կառույցների (ոստիկանություն, դատարաններ) հետ խորհրդակցությունների հիման վրա:

բ. Կատարելագործվելու մշակույթի ձևավորում: Կազմակերպությունում պետք է իշխի միասնական նպատակի մթնոլորտը: Աշխատակիցները պետք է գիտակցեն, որ իրենց նպատակը ոչ միայն պատժելն է, այլ նաև դատապարտյալներին ավելի լավ անձնավորություն դարձնելը: Նրանք պետք է հնարավորինս աջակցեն դատապարտյալներին խորհուրդներով և կյանքի հմտությունների ձևավորման դասընթացներին նրանց մասնակցությունն ապահովելով:

գ. Կազմակերպության կառուցվածք: Այլընտրանքային պատիժների կատարման մարմինը պետք է կառուցված և համակարգված լինի առավելագույնս արդյունավետ գործելու նպատակայնությամբ, իսկ դա կարող է պահանջել աշխատակիցների ներկայիս գործառույթների փոփոխություն:

դ. Նախաձեռնողական կառավարում: Սահմանափակ բյուջեի պայմաններում նոր ծառայություններ մատուցող կազմակերպության համար վճռական նշանակություն ունի ղեկավարների որակավորումը և աշխատակիցներին առաջնորդելու կարողությունը: Ղեկավարները պետք է ողջունեն և խրախուսեն աշխատանքների բարելավման նախաձեռնությունները: Իրենց հերթին ղեկավարների համար կազմակերպվող վերապատրաստումները և աջակցությունը կօգնեն անգամ համեմատաբար ցածր աշխատավարձի պայմաններում դրական տրամադրվածություն պահպանել:

ե. Ռեսուրսների արդյունավետ բաշխում: Սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում առավելագույն արդյունք ստանալու համար անհրաժեշտ է գնահատել յուրաքանչյուր գործունեության արժեքը և դրա արդյունավետությունը հիմնական նպատակներին ծառայելու համատեքստում: Պատշաճ կառավարման տեղեկատվական համակարգը կարող է աշխատել նաև առանց համակարգչային տեխնոլոգիաների, սակայն անգամ համեստ ներդրումը, ուղղված տվյալների հաշվառման ժամանակակից համակարգեր ներդնելուն, մեծապես կբարելավի ղեկավարների՝ ռեսուրսներն առավելագույնս արդյունավետ տեղաբաշխելու կարողությունները:

զ. Դոնորների համակարգում և աջակցություն: Պատշաճ ներկայացված լինելու դեպքում այլընտրանքային պատիժների կիրառման խթանումը կարող է դառնալ դոնորների ներդրումների համար առավել հրապուրիչ ոլորտներից մեկը: Դոնորների շարունակական աջակցությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է նրանց հավաստի տեղեկություններ տրամադրել ինչպես հաջողությունների, այնպես էլ բացթողումների շտկման ծրագրերի վերաբերյալ:

է. Կառավարման տեղեկատվական համակարգ: Վերջին երեք ամիսների ընթացքում քրեակատարողական ծառայությունը ստեղծել է ազատագրկվածների, աշխատակազմի և բյուջեի օգտագործման վերաբերյալ էական տեղեկություններ հավաքագրելու համար նախատեսված պարզունակ համակարգ: Սա կարևոր քայլ է, որի հենքի վրա կարող են հետագա բարելավման աշխատանքներ իրականացվել: Այդ տեղեկությունները տրամադրելու և վերծանելու համար դեկավարները պետք է համապատասխան վերապատրաստում անցնեն:

3.14 ԼՈԳԻՍՏԻԿԱ

Այլընտրանքային պատիժների կատարման համակարգի գործարկման սկզբնական փուլում ռեսուրսները, որպես կանոն, խիստ սահմանափակ են լինում: Նախընտրելի է կապիտալ ծախսերը հասցնել նվազագույնի՝ ռեսուրսները հատկացնելով հնարավորինս բարձր աշխատավարձով լավագույն աշխատակազմ հավաքագրելուն: Այնուամենայնիվ, ցածր գինը չպետք է ապահովվի ծառայության որակի հաշվին:

ա. Ներկայանալու փաստը հաշվառող կենտրոններ: Թեև ծախսերի առումով կարող է ավելի արդյունավետ լինել յուրաքանչյուր քաղաքում ունենալ մեկ կենտրոնական պրոբացիայի ծառայության գրասենյակ, սակայն դա խնդիրներ է ստեղծում կարիքավոր դատապարտյալների համար, որոնք, բնակվելով այդ գրասենյակից զգալի հեռավորության վրա, այնուամենայնիվ պարտավոր են այցելել այնտեղ՝ հաշվառման նպատակով: Հնարավոր լուծում կարող է լինել շաբաթվա որոշակի օրերին փոքր «ներկայանալու փաստը հաշվառող կենտրոնների» գործարկումը հեռավոր շրջաններում: Կարելի է այդ նպատակով պետական մեկ այլ մարմնից սենյակ վարձակալել: Նման կենտրոնների գործարկումը հնարավորություն կստեղծի նաև կապեր հաստատել համայնքում ոչ ֆորմալ (օրինակ՝ կրոնական կազմակերպությունների) առաջնորդների հետ:

բ. Վարձակալության ճկուն պայմաններ: Ենթակառուցվածքային ծախսերը, ինչպիսիք գրասենյակները, կահույքը, գրասենյակային սարքավորումները և մեքենաներն են, ենթակա են մշտական վերանայման, քանի որ աշխատանքային ծանրաբեռնվածությունը մշտապես փոփոխվում է: Եվրոպական երկրներում այս ենթակառուցվածքներից շատերը վարձակալվում են: Նույն մոտեցումը կարող է հաջողությամբ կիրառվել նաև Հարավային Կովկասի երկրներում:

3.15 ԳՈՐԾՆԱԿԵՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պրոբացիայի ծառայությունն այլընտրանքային պատիժների կատարումն ապահովող գլխավոր մարմինն է, սակայն քաղաքացիական հասարակությունը ևս կարևոր դերակատարություն ունի: ՀԿ-ները փորձ են ձեռք բերում և ավելի ու ավելի հմուտ են դառնում ծառայությունների տրամադրման հարցում, իսկ ավելի մեծ աջակցության դեպքում նրանք կարող են դառնալ վստահելի

գործընկերներ արդարադատության համակարգի բարեփոխման հարցում: Ամենայն հավանականությամբ, արդարադատության համակարգը լիովին չի գիտակցում քաղաքացիական հասարակության հետ համագործակցության առավելությունները: ՀԿ-ները պետք է ավելի լավ ներկայացնեն իրենց որպես բարձրորակ ծառայություններ տրամադրող վստահելի, թափանցիկ, ապահով կազմակերպություններ: Այդ համատեքստում տեղացի փորձագետները կարող են կազմակերպել դասընթացներ նվիրված հետևյալ թեմաներին:

ա. ՀԿ-ների կառավարման ուժեղացում: Եվրոպական երկրներում սոցիալական ծառայություններ տրամադրող ՀԿ-ները ջանք չեն խնայում իրենց, ինչպես նաև ավելի լայն ոլորտի ավագ մասնագետներին կառավարման խորհրդի կազմում ընդգրկելու ուղղությամբ: Նման անձանց ներգրավումը (նրանց չեն վարձատրում) վստահություն է ներշնչում, որ ՀԿ-ն իր աշխատանքը կատարելու է ամենաբարձր չափանիշներին համապատասխան: Կառավարման խորհուրդը պատասխանատու է աշխատակիցներին պաշտոնների նշանակելու, ֆինանսները վերահսկելու և ընդհանուր աշխատանքային ծրագիրը հաստատելու համար:

բ. ՀԿ-ների ֆինանսավորման նոր աղբյուրների ստեղծում: Տարածաշրջանի ՀԿ-ները, որպես կանոն, ապավինում են միջազգային դոնոր կազմակերպությունների դրամաշնորհներին, մինչդեռ նրանք պետք է զարգացնեն երկրի ներսում ֆինանսավորում ստանալու արդեն իսկ կիրառվող եղանակները: Ճիշտ ժամանակն է ՀԿ-ներին գտնելու ֆինանսավորման նոր աղբյուրներ երկրի ներսում անդամավճարների, դրամահավաքների և կորպորատիվ հովանավորության միջոցով:

գ. ՀԿ-ների անձնակազմի և ղեկավարների վերապատրաստում: Հաշվի առնելով և զարգացնելով ՀԿ-ների ունեցած փորձը՝ կարող են կազմակերպվել վերապատրաստման դասընթացներ, որոնց նաև միջազգային փորձագետների մասնակցությունը կարող է օգտակար լինել:

դ. Պրոբացիայի ծառայության գրասենյակներում գործընկեր կառույցների գործունեության վերաբերյալ իրազեկվածության բարձրացում: Պետական մարմինների ծառայությունները դատապարտյալներին հնարավորինս հասանելի դարձնելու համար եվրոպական երկրներում հաճախ կիրառվող մեթոդ է պրոբացիայի ծառայության գրասենյակներում կամ աջակցության ցերեկային կենտրոններում «վիրահատություններ» իրականացնելը: Այդ մարմինների իրենց հաղորդակցման հմտությունների շնորհիվ ընտրված ներկայացուցիչները պարբերաբար որոշակի սահմանված ժամի այցելում են պրոբացիայի ծառայության գրասենյակ և ներկայացնում են, թե ինչպիսի աջակցություն են կարող տրամադրել դատապարտյալներին, ինչպես նաև լուծում են տալիս նրանց որոշակի խնդիրներին:

3.16 ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս ոլորտում քաղաքականությունները մեծամասամբ մշակվում են ԱՆ կամ Նախագահի աշխատակազմի հատուկ խորհրդականների կողմից միջազգային պրակտիկան ուսումնասիրելու և այն երկրի սոցիալական, օրենսդրական և տնտեսական պայմաններին համապատասխանեցնելու միջոցով: Այնուամենայնիվ, ցանկացած առաջարկություն միտված դատապարտյալների՝ մասնավորապես ռիսկայնության միջին աստիճան ունեցողների հետ արդարադատության համակարգի աշխատանքի բարեփոխմանը, ամենայն հավանականությամբ, ողջունելի կլինի: Երկար տարիներ մարդու իրավունքների պաշպանությամբ զբաղվող ՀԿ-ներն իրավացիորեն քննադատում են իշխանություններին, որ վերջիններս իրավախախտների և հանցավոր խմբերի հանդեպ սխալ կամ անարդար վերաբերմունք են ցուցաբերում:

Այնուամենայնիվ, կառավարությունները, որպես կանոն, այլընտրանքային պատիժների համակարգի ներդրման համատեքստում հակված կլինեն դիտարկել այդ բնագավառում դրական փորձ ունեցող և արդյունավետ մոտեցումներ մշակած անկախ կազմակերպությունների առաջարկությունները: Անհատական խորհրդատվության, ժամանակավոր կացարանի տրամադրման կամ կյանքի հմտությունների ուսուցման պես նախագծերը հաջողությամբ իրականացվելու դեպքում քաղաքականություն մշակողների հետաքրքրվածությունը կառաջացնեն, իսկ եթե հավաքագրվեն ընդհանուր արդյունավետության մասին վկայող փաստեր, ինչպես նաև հաջողությամբ պսակված առանձին օրինակներ, դա հավելյալ լիքք կհաղորդի գործընթացին:

3.17 ՈԼՈՐՏԻ ՂԵԿԱՎԱՐՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ա) Քրեական արդարադատության ազգային խորհուրդ: Ինչպես ցույց է տալիս եվրոպական երկրների փորձը, նման կառույցի գոյությունը կարող է զգալիորեն բարելավել համակարգի բոլոր բաղադրիչների համագործակցությունը՝ ապահովելով կառավարության նպատակների իրականացումը: Դա ենթադրում է Արդարադատության նախարարի գլխավորությամբ քրեական արդարադատության համակարգի մարմինների բարձրաստիճան պատասխանատուների պարբերական հանդիպումներ և քննարկումներ՝ համակարգելու և ծրագրերը քննարկելու նպատակով:

բ) Արդարադատության ոլորտի դերակատարների իրազեկում: Այլընտրանքային պատիժների ավելի լայն կիրառումն ապահովելու համար հիմնական դերակատարները պետք է իրազեկված լինել, մշակեն և տրամադրեն անհրաժեշտ աջակցություն: Այդ դերակատարներն են քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչները, արդարադատության ոլորտի

մասնագետները, հանրությունը և հավանական դոնորները: ՄԲԲ-ն պատրաստ է հնարավորինս աջակցել այդ գործընթացին:

զ) Բարձրաստիճան պատասխանատուների մասնակցությամբ կլոր սեղանների կազմակերպում: Այս ձևաչափն ենթադրում է բարձրաստիճան պաշտոնյաների և այլ շահագրգիռ ներկայացուցիչների ոչ ֆորմալ փակ հանդիպումներ Բարեփոխումներ իրականացնելու տարբերակների քննարկման նպատակով: Հանդիպումները կարող են կազմակերպվել ինչպես ազգային, այնպես էլ տարածաշրջանային մակարդակով: Հանդիպումներին պատշաճ մակարդակի մասնակցություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է անցկացնել մանրակրկիտ նախապատրաստական աշխատանք: Օգտակար կարող է լինել միջազգային փորձագետի մասնակցությունը: Նման կլոր սեղանների համատեքստում արդիական թեմաներ կարող են լինել գործող պատժատեսակների առավելություններն ու թերությունները կամ դատախազների և դատավորների աջակցության ապահովումն ազատությունից զրկելու հետ չկապված նոր պատիժների ներդրման հարցում:

դ) Գիտաժողովներ/հանրային քննարկումներ: Եթե արդարադատություն համակարգի մարմինների միջև բավարար համաձայնություն կա բարեփոխումներ իրականացնելու հարցի շուրջ, ապա բարեփոխումների իրականացման համար աջակցություն ձեռք բերելու գործուն տարբերակ է հանրային քննարկումը: Նման միջոցառումներ կազմակերպելիս կարևոր է գլխավոր բանախոսների, այդ թվում՝ միջազգային փորձագետների ճիշտ ընտրությունը: Քննարկումների ընթացքում պետք է ներկայացվեն այլընտրանքային պատժի նպատակը և դրա կատարման համար անհրաժեշտ միջոցները: Մասնակիցները պետք է հնարավորություն ունենան հարցեր հղել, ինչպես նաև աջակցություն տրամադրել:

ե) Ուսումնական այցեր: Արդարադատության համակարգի տարբեր մարմիններ ներկայացնող բարեփոխման գործընթացում ներգրավված ներկայացուցիչների թիմ կառուցելու առավել տարածված մեթոդներից է: Կարևոր է ճիշտ ընտրել ամենահարմար թեկնածուներին և այցի ուղղությունը:

3.18 ԴՈՒՈՐՆԵՐ

Աղքատ երկրներում այլընտրանքային պատժատեսակների համակարգին, որպես կանոն, բավարար ֆինանսավորում չի տրամադրվում: Անգամ միջին եկամուտ ունեցող զարգացող երկրներում է բացակայում արդարադատության համակարգը բարեփոխելու ուղղությամբ ներդրումներ կատարելու քաղաքական կամքը: Ըստ այդմ, դոնորների կողմից տրամադրվող ֆինանսավորումը կենսական կարևորություն ունի բարեփոխումներ նախաձեռնելու համատեքստում, որոնք հակառակ դեպքում, տարիներով կհետաձգվեին:

ա) Դոնորների համակարգման աշխատանքների բարելավում: Օգտակար է պարբերաբար կազմակերպել միջոցառումներ՝ ուղղված

երկկողմ հաղորդակցության ամրապնդմանը: Դոնորները պետք է տեղեկացված լինեն ոլորտում տիրող ընդհանուր իրավիճակին և առկա զարգացման ծրագրերին: ՀԿ-ները, իրենց հերթին, պետք է տեղեկացվեն դոնորների առաջնահերթություններին և ֆինանսավորում ստանալու հնարավորություններին:

բ) Արդյունքների գնահատում: Դոնորների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերի իրականացման հետ կապված դժվարությունները կարող են վկայել այն փաստի մասին, որ դոնորներին չի տրամադրվել հավաստի տեղեկություն կատարվող աշխատանքի հաջողությունների և բացթողումների վերաբերյալ: Արդյունքների գնահատման կարևոր գործընթացը պետք է ծրագրի իրականացման բաղկացուցիչ մաս լինի:

3.19 ԹԱՓԱՆՑԻԿՈՒԹՅՈՒՆ

ա) Անկախ մոնիթորինգ: Տարածաշրջանի երկրների մեծ մասը ԵԽ անդամ են և գիտեն, որ այդ կազմակերպությունը խրախուսում է քաղաքացիական հասարակության կողմից քրեակատարողական համակարգի վերահսկողության գործընթացը: Հայաստանում գործում է ՔԿՀ-ներում հասարականական վերահսկողության իրականացման գործուն մեխանիզմ: Հասարակական վերահսկողությունն իրականացվում է մի շարք ՀԿ-ների կողմից, որոնք գործում են որպես Դիտորդական խումբ: Թեև Դիտորդական խումբն իրավունք ունի նմանատիպ վերահսկողություն իրականացնել այլընտրանքային պատիժների կատարման մարմնի նկատմամբ, սակայն գործնականում այդ գործառնությունը գրեթե չի իրականացվում: Օգտակար կլինի վերահսկողության նման ձևաչափ գործնականում կիրառել նաև այլընտրանքային պատժատեսակների կատարման համատեքստում:

բ) Ծառայությունների շահառուների կարծիքների ուսումնասիրություն: Պատկան մարմինները հաճախ պատշաճ ուշադրության չեն արժանացնում իրենց ծառայությունների շահառուների կարծիքները: Օրինակ՝ ազատազրկվածների հարցումները կարող են ցույց տալ, թե ինչպիսի զգալի առավելություններ կարելի է արձանագրել ռեժիմների անգամ չհին բարելավման արդյունքում: Ազատազրկման վայրից վերջերս դուրս եկած անձանց հարցումները կարող են ցույց տալ, թե ինչպես է պետք ընդլայնել աջակցությունը հետազատման փուլում: Նման հարցումների արդյունքներն ավելի ճշգրիտ են լինում, եթե հարցաշարը կազմում են անձինք, որոնք անկախ են կառույցի ղեկավարությունից: ՀԿ-ները և ուսանողները հաճախ պատրաստակամ են ներգրավվել կարևոր, բայց ժամանակատար նման աշխատանքներում:

գ) Վերահսկողություն: Գրեթե բոլոր երկրների կառավարություններն իրենց ենթակայության տակ ունեն քրեակատարողական համակարգի գործունեության վերահսկողություն իրականացնող վարչություն կամ ծառայություն: Իրենց գործունեության մեջ վստահ կառավարությունները չեն խուսափում հրապարակել իրականացված վերահսկողության արդյունքների մասին զեկույցները:

դ) ԶԼՄ-ների դերը: Երբ եվրոպական երկրներում հեռուստատեսության և ռադիոյի լրագրողներին թույլատրվում է հարցազրույց անցկացնել քրեակատարողական համակարգի աշխատակազմի ներկայացուցիչների և դատապարտյալների հետ, պատրաստված հաղորդումներում հաճախակի իշխանությունների աշխատանքը քննադատության է արժանանում: Այնուամենայնիվ, ծառայության գործունեության նկատմամբ նման պատշաճ կառավարելի եղանակով հասարակական վերահսկողություն ապահովելը կարող է հանրությանը լավ հնարավորություն ընձեռել երաշխավորելու իշխանությունների հաշվետվողականությունը: Այդպես են դադարեցվել չարաշահումները համակարգում: Այլընտրանքային պատժատեսակները թեև շատ չեն սահմանափակում մարդու ազատությունները, այնուամենայնիվ կարևոր է հանրության համոզվածությունը, որ դրանք կատարվում են բարձր չափանիշներին համապատասխան:

4. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Զեկույցի նպատակն էր վերլուծել այլընտրանքային պատժատեսակների կիրառումը Հարավային Կովկասի երեք երկրներում: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Վրաստանում, Հայաստանում և Ադրբեջանում ձևավորված ժողովրդավարական իշխանությունները փորձում են վերափոխել հասարակությունը՝ համադրելով մշակութային ժառանգությունը, տնտեսական բարդ իրողությունները և միջազգային չափանիշները հաշվի առնելու անհրաժեշտությունը: Եվրոպական երկրներում արդյունավետորեն կիրառված ընդհանուր մոտեցումները և հատուկ մեթոդները կարող են օգտակար լինել, եթե հարմարեցվեն երկրի կարիքներին:

Զեկույցի հեղինակները հուսով են, որ զեկույցում ներկայացված առաջարկությունները կիրառելի կլինեն երկրներից յուրաքանչյուրում: Տեղեկատվություն և վիճակագրական տվյալներ ձեռք բերելու հետ կապված դժվարությունների պատճառով այս փաստաթղթում հնարավոր չի եղել ներառել ավելի հստակ առաջարկություններ: Այս խնդիրը լուծելու ուղղությամբ այն ծրագրի շրջանակներում, որի մի բաղադրիչ մաս է եղել սույն զեկույցի պատրաստումը, իրականացվել են մի շարք միջոցառումներ, այդ թվում՝ ուսումնական այցեր և գիտաժողովներ Հարավային Կովկասի բոլոր երկրների ներկայացուցիչների ներգրավմամբ:

Տարածաշրջանի երեք երկրների իշխանություններն անխուսափելիորեն իրենց ուշադրությունը պետք է սևեռեին տնտեսական խնդիրների լուծմանը, օրինականության և կարգուկանոնի ապահովմանը, ինչպես նաև միջազգային բարդ իրադրության պայմաններում այլ երկրների հետ հարաբերությունների կառուցմանը: Արդարադատության, անվտանգության և դատապարտյալների վերականգնման ոլորտներում քրեակատարողական համակարգի բարեփոխումները չեն տվել այն արդյունքը, որը կգոհացներ ումանց: Թեև բոլոր երեք երկրների Նախագահների հայտարարություններում և կառավարության կողմից ընդունված հայեցակարգերում և ծրագրերում հստակ ընդգծվում է արդարադատության ոլորտի բարեփոխման շրջանակում պրոբացիայի

ծառայության գործարկման կարևորությունը, արձանագրված առաջընթացը տարբերվում է:

Այդպիսով, այս կարևոր վերապահումներով, ստորև հակիրճ ներկայացվում են հիմնական եզրակացությունները.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Թեև Հայաստանի արդարադատության համակարգի որոշ առանցքային դերակատարներ հասկանում են ժամանակակից քրեակատարողական համակարգում այլընտրանքային պատժատեսակների կիրառման կարևորությունը և սատարում են գործընթացին, ընդհանուր առմամբ արդարադատության համակարգի ներկայացուցիչներն առանձնապես ոգևորվածությամբ չեն ընդունում փոփոխությունները: Ներկայումս Քրեակատարողական ծառայությունը ստուգում է դատապարտյալների կողմից որոշակի այլընտրանքային պատիժների կատարման պատշաճությունը, սակայն նման մոտեցումը տուժողներին չի ապահովում արդարության վերահաստատման հնարավորությամբ, հասարակությանը՝ անվտանգությամբ, իսկ դատապարտյալներին՝ վերականգնման հնարավորությամբ:

Վերջին տարիներին մի շարք կարևոր ծրագրեր են իրականացվել դոնորների օժանդակությամբ ուղղված ինչպես պետական, այնպես էլ քաղաքացիական ոլորտի տեղացի բարեփոխումներ իրականացնողների ջանքերին աջակցելուն: ՀԿ-ները շարունակաբար ջատագովել են պատժիչ համակարգի վերանայման անհրաժեշտությունը: Միջազգային սահմանափակ ֆինանսավորման պայմաններում նրանք տրամադրել են ծառայություններ և զգալի արդյունքներ արձանագրել: Թեև մշակվել և շրջանառության մեջ են դրվել համապատասխան օրենսդրական ակտերի նախագծեր, սակայն դրանք դեռևս չեն ընդունվել Ազգային Ժողովի կողմից: Արդարադատության համակարգի թերահավատորեն տրամադրված ներկայացուցիչներն իսկույն չեն ընդունի այն նոր մեթոդները, որոնք պետք է ծառայության կողմից կիրառվեն: Պետք է շարունակել իրականացվել գործող օրենսդրության սահմաններում առաջադեմ մոտեցումներ ներդնող փոքրածավալ և լավ մտածված պիլոտային ծրագրեր: Եթե այդ ծրագրերը դրական արդյունքներ արձանագրեն, դա կարող է լուրջ փաստարկ հանդիսանալ արդարադատության համակարգի ղեկավար օղակի համար:

ՄԲԲ տարածաշրջանային գրասենյակ

Նոյեմբեր, 2015

